Instytut Archeologii UMCS w Lublinie
Muzeum Narodowe w Lublinie

Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie

STRESZCZENIA WYSTĄPIEŃ

XXXVII lubelska konferencja

Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie

7–8 listopada 2022 roku

streszczenia wystąpień

Redakcja
Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Marta Stasiak-Cyran

INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE
MUZEUM NARODOWE W LUBLINIE
LUBLIN 2022

Redakcja / Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Marta Stasiak-Cyran

Korekta językowa / Muzeum Narodowe w Lublinie (język polski),
Marta Stasiak-Cyran (język angielski), Barbara Niezabitowska-Wiśniewska (język ukraiński, białoruski)

Projekt okładki / Elżbieta Jachacz

Skład i przygotowanie do druku / Małgorzata Niećko

Na okładce:
denar księcia Władysława II Wygnańca (rewers) typu IV (tzw. orzeł i zając) z lat 40. XII w., wchodzący w skład skarbu znalezionego w 2020 r. na terenie Zawichostu-Trójcy, woj. świętokrzyskie oraz fragment zdobionego składanego grzebienia kościanego z XI w. z badań archeologicznych w 2021 r. w Zawichoście-Trójcy.

Zabytki zostały odkryte podczas badań dr. hab. Marka Florka z Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie.
Fotografie wykonał autor badań.

ISBN 978-83-66925-37-3

© Instytut Archeologii UMCS w Lublinie 2022

© Muzeum Narodowe w Lublinie 2022

Instytut Archeologii UMCS
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin

Muzeum Narodowe w Lublinie
ul. Zamkowa 9, 20-117 Lublin

Mecenas Muzeum Narodowego w Lublinie

PGE

Polska Grupa Energetyczna

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Spis treści

Віктор Сергійович Вєтров, Місцезнаходження нижнього палеоліту Головчинці-1 (Хмельницька обл., Україна) 7

Леонід Львович Залізняк, Денис Олександрович Вєтров, Олександр Іванович Нездолій, Іван Миколайович Хоптинець, Сергій Віталійович Переверзєв, Андрій Анатолійович Сорокун, Палеоліт лісостепового межиріччя Дніпра та південного Бугу 8

Larissa Kulakovska, Marta Połtowicz-Bobak, Maria Łanczont, Dariusz Bobak, Laëtitia Demay, Olesia Kononenko, Anna Lemanik, Przemysław Mroczek, Adam Nadachowski, Karol Standzikowski, Vitaly Usik, Badania na graweckim stanowisku Doroshivtsi III w dolinie Środkowego Dniestru (Ukraina) 10

Алла Главенчук, Антропоморфна скульптура малих форм на поселенні верхнього палеоліту Анетівка 2 (степове Побужжя, Україна) 11

Ігор Піструіл, Трансверсальні різці на пам'ятках верхнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я 12

Tadeusz Wiśniewski, Społeczności łowiecko-zbierackie na Wyżynie Lubelskiej z perspektywy interdyscyplinarnych badań ostatniej dekady 13

Adam Wawrusiewicz, Michał Przeździecki, Marcin Frączek, Elżbieta Jaskólska, Iga Szwed, Krzysztof Żurek, Karolina Fularczyk, Ostatni łowcy-zbieracze znad środkowej Narwi. Nowe dane z badań nad obrzędowością funeralną ugrupowań subneolitycznych 14

Marcin Frączek, Michał Przeździecki, Adam Wawrusiewicz, Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 15

Marcin Szeliga, Radosław Dobrowolski, Przemysław Mroczek, Irena Pidek, Jacek Chodorowski, Maria Lityńska-Zając, Magdalena Moskal-del Hoyo, Jarosław Wilczyński, Daniel Makowiecki, Mirosław Furmanek, Piotr Bartmiński, Andrzej Plak, Jadwiga Barga-Więcławska, Północne przedpole Wyżyny Sandomierskiej w VI i V tys. BC – podsumowanie wyników badań interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2017–2021 16

Олександр Сілаєв, Зоя Ільчишин, Рятівні дослідження поселення епохи неоліту Модричі-1 під час будівництва автодороги в обхід м. Трускавець 17

Stanisław Wilk, Cmentarzysko kultury lubelsko-wołyńskiej na stan. 2 w Książnicach – klucz do zrozumienia wczesnego eneolitu na Wyżynie Małopolskiej 18

Piotr Włodarczak, Janusz Kruk, Marcin Przybyła, Michał Podsiadło, Tomasz Oberc, Bronocice – ponownie po 40 latach 19

Marcin Osak, Halina Taras, Anna Zakościelna, Grzegorz Buszewicz, Grzegorz Teresiński, Pozostałości alkaloidów tropanowych i opium w naczyniach kultury pucharów lejkowatych w świetle badań laboratoryjnych 20

Андрій Гавінський, Яна Яковишина, Małgorzata Rybicka, Дослідження оборонних конструкцій поселення культури лійчастого посуду Винники-Лисівка біля Львова 21

Dariusz Król, Małgorzata Rybicka, Ghenadie Sîrbu, Piotr Kittel, Mirosław Makohonienko, Michał Słowiński, Leo Sucharyna-Thomas, Dalia Pokutta, Chronologia i zagospodarowanie przestrzenne osiedla etapu CII kultury trypolskiej w Gordineşti-Stinca goala, rejon Edinet, Mołdawia 22

Dmytro Kiosak, Zhanna Matviishyna, Modelling Early Trypillian cultural landscapes of the Middle Southern Buh (central Ukraine): chronology and economy 23

Wojciech Pasterkiewicz, Nowe dane do obrządku pogrzebowego kultury amfor kulistych z terenu Wyżyny Sandomierskiej 24

Barbara Witkowska, Chronologia absolutna kultury amfor kulistych na Wyżynie Sandomierskiej 25

Piotr Włodarczak, Jerzy Libera, Piotr Mączyński, Nowe spojrzenie na pochówek kultury ceramiki sznurowej z Siesławic, pow. buski 26

Jan Romaniszyn, Vitalii Rud, Viktor Kosakivskyi, Vasyl Kovbasa, Paweł Jarosz, Stanisław Skamrot, Marcin Ławniczak, Vasyl Ilchyshyn, Igor Kochkin, Jakub Niebieszczański, Przemysław Makarowicz, Wstępne rezultaty badań terenowych cmentarzyska kurhanowego w miejscowości Volytsya (Wolica), obwód tarnopolski, Ukraina 27

Світлана Іванова, Марія Войтович, „Ямна" та „неямна" навали в Центральну Європу у світлі археологічних джерел Прикарпаття, Волині та Поділля 28

Anita Szczepanek, Społeczności schyłkowego eneolitu i wczesnego okresu epoki brązu w świetle badań bioarcheologicznych 29

Anna Hyrchała, Joanna Piątkowska-Małecka, Marcin Piotrowski, Wstępne rozpoznanie osady kultury strzyżowskiej w Horodle na stan. 11 w świetle badań interdyscyplinarnych 30

Paweł Jarosz, Jerzy Libera, Topory kamienne w grobach ludności kultury mierzanowickiej w dorzeczu Wisły i Bugu 31

Юрій Болтрик, Олена Фіалко, Кургани доби бронзи на Арабатській стрілці 32

Jacek Górski, Mikołaj Orzechowski, Halina Taras, Piotr Bartmiński, Wojciech Zgłobicki, Guciów, stan. 6, pow. zamojski. Wyniki badań kurhanu kultury trzcinieckiej nr 31 (lata 2019–2022) 33

Кирило Горбенко, Юрій Жирок, Приміщення № 1 на території «дальнього передмістя» городища Дикий Сад 34

Marcin Maciejewski, Biografie skarbów. Wieloaspektowa analiza zespołów przedmiotów metalowych związanych z monumentalnymi konstrukcjami. Studium przypadków z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza – założenia projektu 35

Marcin Maciejewski, Za siedmioma rzekami, za dwoma autostradami – badania Instytutu Archeologii UMCS pod Wągrowcem 36

Piotr N. Kotowicz, Wojciech Blajer, Marcin Maciejewski, Tomasz Bochnak, Katarzyna Cywa, Aldona Garbacz-Klempka, Gabriela Glinianowicz, Piotr Jurecki, Piotr Kuropka, Jeannette J. Łucejko, Aldona Mueller-Bieniek, Kamil Nowak, Marcin M. Przybyła, Katarzyna Skowron, Interdyscyplinarne studium skarbów przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z okolic Sanoka 37

Łukasz Oleszczak, Badania kurhanu kultury ałdy-bielskiej w Tuwie (Federacja Rosyjska) i okres wczesnoscytyjski w Azji Centralnej 38

Iryna Shramko, Stanislav Zadnikov, The results of research of the Bilsk hillfort in 2021 39

Sofiia Rzhevuska, Jewelry Metalwork Complexes of the Dnipro Forest Steppe – Interpretation of the Materials 40

Олена Сергоївна Дзнеладзе, Денис Миколайович Сікоза, Олександр Володимирович Симоненко, Фортифікація пізньоскіфського городища Львове 41

Anzhelika Kolesnychenko, Recent investigation on the craft centre of the Archaic period by the Yahorlyk bay (Southern Ukraine, Kherson region) 43

Вікторія Котенко, Анатолій Кушнір, Основні принципи вивчення сировинної бази гончарства античної Ольвії 44

Szymon Wrzos, Projekt rozprawy doktorskiej: *Groty zdobione w młodszym okresie przedrzymskim w Europie Środkowej i Północnej. Studium archeologiczne i technologiczne* 45

Andrzej Szela, Książę i jego drużyna. Słów kilka o uzbrojeniu w okresie wpływów rzymskich na obszarze wschodniej części kultury przeworskiej 45

Володимир Сидорович, Дослідження могильника пшеворської культури в селі Велика Діброва на Львівщині: розкоп останньої надії 46

Vadzim Beliavets, Wyniki badań 2019–2020 r. na stanowisku Gorka-1 na białoruskim Prypeckim Polesiu 47

Віталь Сідаровіч, Скарбы рымскіх манет у басейне ракі Лясная (правага прытока Заходняга Буга) 48

Marta Stasiak-Cyran, Kolekcja zabytków z okresu rzymskiego z Łazisk, pow. opolski 49

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Jolanta Bagińska, Wiesław Koman, Tadeusz Wiśniewski, Nie tylko Ulów… Weryfikacje terenowe nowych stanowisk z okresów rzymskiego i wędrówek ludów w powiecie tomaszowskim 50

Anna Mucha, Gozdów – nowe stanowisko z okresów rzymskiego i wędrówek ludów w Kotlinie Hrubieszowskiej 51

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Anna Hyrchała, Anna Mucha, Bartłomiej Bartecki, Łukasz Mazurek, Tadeusz Wiśniewski, Gródek, stan. 1C. Podsumowanie badań przeprowadzonych w 2021 r. 52

Борис Магомедов, «Культ гребенів» в черняхівській культурі 53

Andrzej Kokowski, A to Goci właśnie… 54

Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, Stanowisko ofiarne w Nidajnie na Pojezierzu Mrągowskim (NE Polska) i jego dalekosiężne powiązania 54

Олег Осаульчук, Зоя Ільчишин, Рятівні дослідження поселення римського та слов'янського часу Сокільники-1 в 2022 році 55

Мікалай Плавінскі, Даследаванні комплекса археалагічных помнікаў Гуры Вілейскага раёна Мінскай вобласці ў 2021 годзе 56

Мікалай Плавінскі, Вікторыя Тарасевіч, Вікторыя Макоўская, Даследаванні курганнага могільніка Ахрэмаўцы (Бяльмонты) Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці 57

Вікторыя Макоўская, Даследаванні курганнага могільніка Камена-1 Вілейскага раёна Мінскай вобласці 59

Joanna Wawrzeniuk, Kurhany Puszczy Ladzkiej – ostatnie badania 60

Bartłomiej Bartecki, Anna Hyrchała, Beata Borowska, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Honiatyczkach (gm. Werbkowice) w świetle badań ratowniczych w latach 2020–2022 61

Tomasz Dzieńkowski, Monika Maziarczuk, Patryk Maruszczak, Łukasz Pospieszny, Robert Ryndziewicz, Marcin Wołoszyn, Czermno, stan. 2: podgrodzie – osada – gród? Problem archeologiczny i konserwatorski. Badania weryfikacyjne w 2022 r. 62

Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Karolina Figura Kanarszczuk, Sławomir Kanarszczuk, Inwentaryzacja grodziska wczesnośredniowiecznego w miejscowości Leszczyna, w gminie Urzędów, powiecie kraśnickim województwa lubelskiego (2022) 63

Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Elżbieta M. Kłosińska, Nieinwazyjne i małoinwazyjne badania archeologiczne grodziska wczesnośredniowiecznego w Horbowie-Kolonii, w powiecie bialskim, w województwie lubelskim, w roku 2021 64

Лариса Виногродська, Укріплення XIII ст. на території Старого замку у м. Кам'янець-Подільський (за археологічними матеріалами) 65

Monika Bajka, Marek Florek, Wojciech Rudziejewski-Rudziewicz, Wczesnośredniowieczna Trójca przy przeprawie wiślanej 66

Iwona Lewoc, Sławomir Miłek, Tomasz Nowakiewicz, Dawid Rembecki, Jaćwingowie znad Szczeberki: „bogactwo i siła szlachetnych Sudowów" i przełomowe odkrycie w archeologii wczesnego średniowiecza w Polsce 67

Ewa Łukaszewicz, Paciorek z karneolu z Truszek-Zalesia. Mały przedmiot – ważna sprawa 68

Наталія Стеблій, Петро Довгань, Археологічні дослідження 2015–2021 рр. на Малому городищі у Буську Львівської області: від енеоліту до пізнього середньовіччя 69

Daniel Gazda, Badania archeologiczne na terenie gminy Horodło w latach 2020–2022 (Grodzisko-Zamek; cmentarzysko kurhanowe w Matczu; Klasztor Dominikanów) 70

Giuseppe Romagnoli, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Włosko-polskie badania w Ferento w środkowej Italii. Jak odkrywać antyczne i średniowieczne miasto 71

Giuseppe Romagnoli, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Włosko-polskie badania w Ferento w środkowej Italii i niezwykłe odkrycie w Muzeum Narodowym w Warszawie 72

Юрій Мазурик, Андрій Петраускас, Максим Остапенко, Валерій Нефедов, Гідроархеологічни роботи в середній течії річки Стир на Волині 73

Світлана Біляєва, Типологія фортець XIV–XVI ст. Київської землі у складі Великого князівства Литовського (за матеріалами історико-археологічних досліджень) 74

Святослав Терський, Назар Демський, Археологічні дослідження решток гути на р. Турі на Львівщині 75

Raman Krytsuk, Materiały archiwalne jako źródło do rekonstrukcji zaginionych skarbów (na przykładzie skarbu 1939 r. z uroczyska Borek) 77

Hubert Lepionka, Angelika Słodka, Dominika Wybult, Jakub Niebieszczański, Krzysztof Żurek, Sławomir Chwałek, Marcin Frączek, Grzegorz Ryżewski, Mogiłki pogranicza. Aktualne wyniki badań nad cmentarzyskami ze stelami na Podlasiu 78

Igor Dabralet, Problematyczna dziedzina archeologii klasztornej (na przykładzie badań archeologicznych na terenie Zachodniej Białorusi) 79

Agnieszka Fac, Monety i medaliki z kapsuły czasu odkrytej w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Janowie Lubelskim 80

Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Sondaże archeologiczne przy fundamentach kościoła i klasztoru karmelitów w Woli Gułowskiej, w województwie lubelskim, w roku 2022 81

Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Dominik Szulc, Hubert Mącik, Nieinwazyjne badania archeologiczne zespołu kościelno-cmentarnego w Białej Poduchownej (Janowie Lubelskim) w latach 2020–2021 82

Jacek Iwańczuk, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Badania w obrębie dawnego cmentarza na terenie założenia pałacowo-parkowego w Dorohusku 83

Beata Miazga, Interdyscyplinarne rozważania kostiumograficzne. Nieinwazyjne studium znalezisk nowożytnych tkanin grobowych z terenów środkowowschodniej Polski 84

Irena Agnieszka Pidek, Radosław Dobrowolski, Rafał Niedźwiadek, Wielki Staw Królewski w Lublinie – wyniki najnowszych badań interdyscyplinarnych 85

Monika Broszko, Dawny ratusz w Przemyślu w świetle najnowszych badań prowadzonych na przełomie 2021 i 2022 r. 86

Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Dominik Szulc, Mirosław Rolla, Marcin Gnypek, Depozyt żydowskich przedmiotów obrzędowych znaleziony w trakcie badań archeologicznych przy ulicy Ogrodowej w Kraśniku w 2021 r. 87

Krzysztof Misiewicz, Hubert Dziewiczkiewicz, Wiesław Małkowski, Aleksandra Dziewiczkiewicz, Projekt „Komarów 1914" – zintegrowane badania geofizyczne pól bitewnych. Informacje wstępne 88

Angelika Bachanek, Operacja warszawsko-dęblińska – wstępne wyniki badań reliktów Wielkiej Wojny na terenie Puszczy Kozienickiej 89

Monika Lis, Katarzyna Zdeb, Wyniki badań geofizyczno-archeologicznych przeprowadzonych na dawnym cmentarzu ewangelickim (Michałów, woj. lubelskie) 89

Magdalena Moskal-del Hoyo, Węgiel drzewny – dużo więcej niż próbka do datowania radiowęglowego 90

Marcin Maciejewski, Kamil Filipek, Lubelska archeologia w cyfrowym świecie – oferta Ośrodka Badań Zasobów Cyfrowych i Systemów Inteligentnych dla archeologii 90

Marta Stasiak-Cyran, Nowy projekt dla archeologii pt. *Dziedzictwo dostępne. Profesjonalizacja kadr kultury i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego – interdyscyplinarne partnerstwo Muzeum Narodowego w Lublinie i Muzeum Historii Kultury w Oslo* 91

Віктор Сергійович Вєтров

Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», вул. Замкова 1, смт Меджибіж, Хмельницька обл., 31530, Україна;
vetrov.poryad@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6948-7599

Місцезнаходження нижнього палеоліту Головчинці-1 (Хмельницька обл., Україна)

ключові слова: нижній палеоліт, Олдован, Головчинці-1, OIS 24–31

Місцезнаходження було відкрито В.С. Вєтровим в 2015 р. на території Головчинецького гранітного кар'єру, що розташований на лівому березі Південого Бугу, в 1,3 км на північ від с. Головчинці Хмельницької області. В 2016 р. закладений розвідувальний розкоп площею 2 м^2.

В першому (верхньому) горизонті було знайдено 14 артефактів, серед яких 3 чоппери та крем'яний скол з відсіченими кромками і оббивкою. Інші артефакти – сколи, фрагменти сировини з признаками антропогенного впливу і ретушшю утилізації. Також були зафіксовані 42 геофакти – крем'яні, кварцові гальки, уламки граніту та кварцу. Між першим і другим культуровмісним горизонтом був невеликий, стерильний прошарок.

В другому культуровмісному горизонті зафіксовано 551 знахідку, серед яких 208 артефактів і 343 геофактів. Серед артефактів 52 чоппери, 3 вістря на крем'яних відщепах, 4 зубчасто-виємчастих вироби, 15 відщепів і сколів з ретушшю утилізації. За результатами камеральної обробки знайдено 6 ремонтажних зв'язок.

Сировина. На місцезнаходженні використовувалися крем'яні і кварцові гальки, фрагменти тріщинуватого валунного кременю, жильний кварц. Частина знахідок має порівняно великий розмір (5 см і більше). Стан збереженості артефактів гарний, поверхні кременю іноді не дуже сильно патиновані. Практично всі знахідки мають загладжену матову поверхню. Стан збереженості знахідок із різних шарів суттєво не відрізнявся. Були зафіксовані випадки реутилізації артефактів.

Технологія. Серед артефактів представлені переважно первинні сколи і відщепи с крем'яних і кварцових гальок. Вони знімалися без попередньої підготовки, сильними ударами жорстким відбійником. Первинна обробка сировини зведена до мінімальної, застосовувалася оббивка та розбивання. Використовувалася техніка «block on block». Взагалі в схемі обробки каменю не стояло завдання отримати якісні відщепи. Наявні відщепи переважно первинні, випадкової форми. Огранювання або розсічення нечисленних вторинних відщепів переважно пов'язане з реутилізацією. У матеріалах відсутні нуклеподібні і біфасіальні форми.

Типологія. Артефакти представлені чопперами, сколами і не чисельними виробами з найпростішою обробкою (позмінна оббивка, невеликі ділянки ретуші утилізації (?), виїмки, відсікання кромок). Техніко-типологічні дані дозволяють відносити перший і другий культуровмісні горизонти місцезнаходження Головчинці-1 до гальково-відщепової індустрій олдованского типу Mode 1. Знайдений матеріал аналогічний артефактам з нижніх шарів місцезнаходження нижнього палеоліту Меджибож А, що розташований на відстані 7,5 км на захід від Головчинецького кар'єру.

Датування пам'ятки. В 2017 р. на місцезнаходженні пройшов польовий семінар за участю фахівців Інституту археології НАН України, Інституту географії НАН України, Українського державного геологорозвідувального інституту. В прес-релізі семінару було підкреслено, що «кам'яні знаряддя на місцезнаходженні Головчинці-1 знайдені у викопних ґрунтах широкинського етапу (та безпосередньо давніших фаціях), які формувалися не менш, ніж 900-1200 тис. років тому». Таким чином всі культуровмісні горизонти місцезнаходження Головчинці-1 пов'язані з покладами широкинського часу (OIS 24–31 [0,9–1,3 млн. рр.]).

На цей час проводяться розширені експериментально-трасологічні дослідження головчинецького комплексу. Пам'ятка відноситься до кола найбільш давніх місцезнаходжень Східної Європи і має гарні перспективи дослідження та музеєфікації.

Леонід Львович Залізняк[1], Денис Олександрович Вєтров[1], Олександр Іванович Нездолій[1], Іван Миколайович Хоптинець[2], Сергій Віталійович Переверзєв[2], Андрій Анатолійович Сорокун[1]

[1] Інститут археології Національної академії наук України, Відділ археології кам'яної доби, проспект Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна; zaliznyakl@ukr.net / ORCID: 0000-0001-8924-8122; vetrovd@ukr.net / ORCID: 0000-0002-1879-3163; oleksandr.nezdolii@gmail.com / ORCID: 0000-0001-7465-9164; sorokun_a@i.ua / ORCID: 0000-0002-8506-4817

[2] Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф ДАЗВ України, Сектор археології та пам'яткознавства, проспект Перемоги 56, Київ, 03057, Україна; vanhopta@ukr.net / ORCID: 0000-0003-1143-785X; pevzner777@gmail.com / ORCID: 0000-0002-8980-7489

Палеоліт лісостепового межиріччя Дніпра та південного Бугу

ключові слова: Україна, палеоліт, мустьє, селет, гравет, епігравет

Багаторічні розкопки різночасових палеолітичних стоянок в басейні р. Велика Вись поблизу м. Новомиргорода Археологічною експедицією університету Києво-Могилянська академія створили фундамент для періодизації палеоліту Центральної України. Відкриті місцевим краєзнавцем П.І. Озеровим стоянки концентрувалися навкруги невеликого родовища кременю. Вони належали до різних культурних проявів палеоліту – мустьє однобічне, мустьє зубчасте, тип Коробчине, Селет, Гравет, Епігравет.

Мустьє типове та мустьє зубчасте представлено двома горизонтами стоянки Андріївка 4, які залягали в потужних лесових відкладах на глибині 3,6–4,0 м та 1,0–1,3 м та відповідно. Нижній горизонт лежав на дні древнього похованого яру, який використовувався неандертальцями в якості житла. Шар містив близько 3 тис. кременів, зокрема однобічні гостроконечники, скребла-ножі, зубчасті вироби, дископодібні та протопризматичні нуклеуси, уламки кісток мамонта, коня, бізона, ікло печерного лева.

Верхній шар стоянки Андріївка 4 містив більше 12 тис. кременів зі значною кількістю знарядь із зубчастою ретушшю. Також знайдені дископодібні нуклеуси, скребла, поодинокі уламки біфасів, нечисленні вироби верхньопалеолітичних типів – різці, скребачки. Радіокарбонова дата верхнього шару 40 070±990 CURL 21585.

Крем'яний комплекс стоянки Коробчине нараховує 13 тис. виробів і поєднує в собі типові мустьєрські вироби (нуклеуси, скребла, гостроконеч¬ники) з верхньопалеолітичними (скребачки кінцеві та високої форми оріньякоїдні, поодинокі різці, перфоратори). Матеріали з Коробчиного мають аналогії в пам'ятках типу Кабазі гірського Криму, Білокузминівка Донбасу, Бірюча Балка Нижнього Дону і датуються початком верхнього палеоліту.

Крем'яний інвентар стоянки селетського технокомплексу Вись, дослідженій на площі 280 кв. м, за геологічними даними та типологічними паралелями датується часом близько 30 тис. р. тому. Колекції кременю, що нараховує близько 13 тис. артефактів, властиві особливості, характерні для селетських пам'яток Центрально-Східної Європи: сплощені нуклеуси підпаралельного зняття, відщепова техніка первинної обробки, кінцеві скребачки, зубчасті знаряддя. Наявні високі скребачки оріньякських типів. Маркерними виробами є двобічно оброблені наконечники трикутної форми, аналогічні наконечникам стрілецької культури басейну Дону.

Культурний шар граветської стоянки Троянове 4 залягав у верхній частини бузького лесу, який датується 27–19 тис. р. тому. Колекція кременю нараховує понад 27 000 артефактів. Домінують призматичні ядрища. Численні великі пластини з характерним плоским відбивним горбком свідчать про сколювання за допомогою кістяного чи рогового відбійника. Знайдені різноманітні різці та скребачки на кінцях великих пластин, уламки вістер граветських типів, пластини з ретушшю. Характерні для граветської традиції особливості мають прямі паралелі на розташованих західніше стоянках Володимирівка на р. Синюха та численних граветських стоянках Середнього Дністра – Молодове 1, 5; Косоуци; Межигірці 1 тощо.

Епіграветська культурна традиція, що розвивалася в регіоні 19–12 тис. років тому, представлена верхніми шарами стоянки Володимирівка. Епігравету властиві характерні мікропластинки з притупленим краєм, призматичні нуклеуси для пластин, кінцеві скребачки, різноманітні різці на пластинах. Судячи з фауністичних решток мешканці стоянки Володимирівка полювали на північних олені.

Матеріали розкопок численних стоянок басейну р. Велика Вись лягли в основу періодизації палеоліту Центральної України.

Larissa Kulakovska[1], Marta Połtowicz-Bobak[2], Maria Łanczont[3], Dariusz Bobak[4], Laëtitia Demay[5], Olesia Kononenko[1], Anna Lemanik[6], Przemysław Mroczek[3], Adam Nadachowski[6], Karol Standzikowski[3], Vitaly Usik[1]

[1] Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine, pr. Geroiv Stalingrada 12, Kyiv, 04210, Ukraine; larissa.kulakovska@gmail.com; olesia.m.kononenko@gmail.com; vitaly.i.usik@gmail.com

[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; mpoltowicz@lithics.eu

[3] Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Al. Kraśnicka 2d, 20-718 Lublin; maria.lanczont@mail.umcs.pl; przemyslaw.mroczek@mail.umcs.pl; karol.standzikowski@mail.umcs.pl

[4] Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; dbobak@lithics.eu

[5] UMR 7194-HNHP, Muséum National d'Histoire Naturelle, 1, rue Rene Panhard, 75013, Paris, France; laetitia.demay@mnhn.fr

[6] Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; lemanik@isez.pan.krakow.pl; nadachowski@isez.pan.krakow.pl

Badania na graweckim stanowisku Doroshivtsi III w dolinie Środkowego Dniestru (Ukraina)

słowa kluczowe: stanowisko późnograweckie, dolina środkowego Dniestu, Ukraina

Stanowisko Doroshivtsi III należy do najważniejszych stanowisk późnograweckich w dolinie środkowego Dniestru. Badania prowadzone w 2019 i 2021 r. są kontynuacją prac prowadzonych w latach 2006–2010, przez międzynarodowy zespół pod kierownictwem L. Kulakovskiej z Muzeum Archeologicznego NANU w Kijowie. Wyniki prac rozpoczętych w 2019 r. wykazały znaczne różnice w stosunku do obszaru badanego podczas wcześniejszych sezonów, dotyczących zarówno sytuacji stratygraficznej, jak i archeologicznej. Różnice te mogą wynikać zarówno ze zmienności procesów sedymentacyjnych i postdepozycyjnych w skali lokalnej, jak i – w przypadku danych archeologicznych i paleontologicznych – ze zróżnicowania funkcjonalnego poszczególnych części stanowiska.

Cała sekwencja stratygraficzna o miąższości blisko 18 m składa się z sześciu podstawowych segmentów osadów, różniących się cechami uziarnienia i reprezentujących różne środowiska sedymentacyjne. Na podstawie pedo- lub litologicznego zróżnicowania osadów zastosowano dwustopniowy podział segmentów 4–1 na szereg drobniejszych jednostek (XII–I), a w niektórych z nich wydzielono dodatkowo jeszcze mniejsze podjednostki. Warstwy z zabytkami archeolgicznymi leżą na głębokości ok. 6,0–8,5 m; kolejna, zidentyfikowana podczas badań 2019–2021 warstwa leży prawie dwa metry poniżej.

Zabytki archeologiczne są nieliczne, ale ich cechy są analogiczne do tych, które odkryto w części stanowiska. Uderzające są różnice pomiędzy frekwencją zabytków i ich składem w stosunku do danych uzyskanych w trakcie badań 2006–2010. Nagromadzenie szczątków fauny jest mniejsze niż w części stanowiska badanego we wcześniejszych sezonach. Są to głównie ssaki roślinożerne: mamut, renifer i koń, którym towarzyszą inne gatunki, w tym wilk i kruk. Obserwuje się większy niż się spodziewano udział mamutów z osobnikami zmarłymi in situ. Daty OSL dają podstawy do przypuszczeń, że większa część badanej sekwencji może być skorelowana z MIS 2. Większość skalibrowanych dat radiowęglowych uzyskanych z warstw kulturowych w sezonie 2019 jest związana ze stadiałem Heinricha (HS–2). Wyniki modelowania chronologicznego wskazują na stosunkowo krótki okres zajmowania stanowiska. Niemożliwe jest ścisłe skorelowanie warstw geologicznych i poziomów kulturowych wyznaczonych podczas wcześniejszych i obecnych badań.

Badania realizowane są w ramach projektu badawczego nr 2018/31/B/HS3/03125 pt. *Środowisko i kultura graweckich i epigraweckich zbieraczy i łowców w dolinie Środkowego Dniestru*.

Алла Главенчук

Одеський археологічний музей Національної академії наук України, вул. Ланжеронівська 4, Одеса, 65026, Україна;
glavenchuk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2111-5398

Антропоморфна скульптура малих форм на поселенні верхнього палеоліту Анетівка 2 (степове Побужжя, Україна)

ключові слова: Анетівка 2, Північне Причорномор'я, верхній палеоліт, антропоморфна скульптура

Анетівка 2 – верхньопалеолітична пам'ятка мисливців на бізонів, що досліджується з 1978 року. Вона знаходиться в Північному Причорномор'ї, на березі річки Бакшали – притоки Південного Бугу (Миколаївська область, Україна). Пам'ятка існувала в період максимуму останнього зледеніння (18–19 тис. років тому). Крем'яна індустрія носить яскраві епіграветські риси. З 1992 року археологічні дослідження велися на північно-східній виробничій ділянці поселення. Методика дослідження включала обов'язкове суцільне промивання культурного шару. Завдяки подібній методиці дослідження, з'явилися знахідки, раніше взагалі відсутні в списку артефактів Анетівки 2, дуже часто – дивовижної збереженості, що в цілому не характерно для степових пам'яток.

Крім безлічі різноманітних предметів, на поселенні Анетівка 2 знайдені також і предмети неутилітарного призначення: прикраси (підвіски, намистини, бісеринки); скульптура малих форм, предмети (кістка, каміння) з гравіруванням, нанесеними візерунками, виїмками, прорізами, знаками, малюнками. Таких предметів на поселенні виявлено кілька сотень. Вироби первісного мистецтва, знайдені на пам'ятці, включають і скульптуру малих форм, що представлена геометричними формами (наприклад: диски, трикутники), антропоморфними і зооморфними зображеннями.

До антропоморфних зображень віднесено більше 30 предметів мобільного мистецтва. Більшість антропоморфних виробів на пам'ятці представлені у вигляді зображень людських голів, деякі представлені у вигляді погруддя (скульптура зображує верхню частину людської фігури). Ці скульптури, що зображують голови і погруддя є цілими виробами, які первісні люди зразу виготовляли в такому вигляді, а не фрагментами зламаних скульптур. 10 антропоморфних скульптур зображають людей в повний зріст. Виконані скульптури за допомогою різних технічних прийомів. Для їх виготовлення використовувалися камені як м'яких, так і твердих порід (каолін, глинисті стяжіння, пісковик, вохра, жильний кварц, алювіальна крем'яна галька) та кістка.

Всі скульптури знайдені цілими, або з зовсім незначними пошкодженнями, які вони отримали в давнину. Деякі скульптури антропоморфів, знайдених на поселенні Анетівка 2, є досить схематичними, що передають загальні обриси людського тіла або обличчя. Інші – добре пророблені і досить витончені. При цьому, кожний виріб – неповторний. Навіть кожен зі схожих між собою виробів має свою індивідуальність. Абсолютно точних аналогій антропоморфним скульптурам з Анетівки 2 немає і не може бути, враховуючи, що первісне мистецтво в цілому носить індивідуальні риси, які залежали від вміння і фантазії виконавця (скульптора), від матеріалу, з якого виготовлявся виріб, специфіки цього матеріалу, що не дозволяла суттєво виправити невдале зображення тощо. Можливо, ці скульптури виконували функції оберегів, іграшок, прикрас амулетів тощо, чи були багатофункціональні.

Знахідки в культурному шарі Анетівки 2 предметів первісного мистецтва заповнюють своєрідну хронологічну і географічну лакуну в історії первісної культури, що існувала до недавнього часу в степовій зоні Північного Причорномор'я і надають нові можливості для вивчення духовної культури населення, яке мешкало тут в період пізнього палеоліту.

Ігор Піструіл

Одеський археологічний музей Національної академії наук України, вул. Ланжеронівська 4, Одеса, 65026, Україна;
pistruiligor@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6193-1963

Трансверсальні різці на пам'ятках верхнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я

ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, верхній палеоліт, крем'яний інвентар, трансверсальні різці

На пам'ятках верхнього палеоліту серед категорії різців присутні вироби з поперечним різцевим зняттям. Також, необхідно зауважити, що критерії для виділення цієї групи виробів, іноді, суттєво відрізняються. На основі колекції різців верхньопалеолітичного поселення Анетівка II (степове Побужжя) створена багаторівнева типологічна класифікація цих виробів з урахуванням максимальної кількості значущих морфологічних ознак. Результати експериментів дозволили детально прослідкувати процеси виготовлення і переоформлення різців, а також прояснити деякі моменти з приводу появи окремих ознак, які неоднозначно трактуються дослідниками. Проведене дослідження дозволило зробити висновки щодо закономірностей формоутворення різців на пам'ятках Північно-Західного Причорномор'я та з'ясування можливостей їх залучення для хронології і культурно-історичної атрибуції пам'яток верхнього палеоліту даного регіону.

Основною ознакою різця являється специфічне робоче лезо, яке формувалось перетином природної або цілеспрямовано виготовленої ударної площадки і знятим з неї сколом. До основних ознак слід відносити і розташування різцевого зняття відносно осі сколювання для різців на пластинах. Критерієм для виділення трансверсальних різців слугувало наявність різцевого зняття, що нанесене з бокової грані пластини. Таким чином, різцеве зняття розташоване поперек або під невеликим кутом до вісі сколювання пластини. За характером площадки для нанесення різцевого зняття трансверсальні різці були розділені на два типи: трансверсальні ретушні та трансверсальні кутові.

За співвідношенням двох типів трансверсальних різців в колекціях, верхньопалеолітичні пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я поділяються на 2 групи. На епіоріньякських пам'ятках Ліски, Анетівка I (верхній і нижній горизонти) присутні трансверсальні ретушні різці.

На епіграветських пам'ятках регіону Анетівка II, Велика Акаржа, навпаки, переважають трансверсальні кутові різці, а трансверсальні ретушні різці або взагалі відсутні (Велика Акаржа), або присутні в невеликій кількості (Анетівка II).

Tadeusz Wiśniewski

Badacz niezależny, Lublin; krzem7@o2.pl; ORCID: 0000-0003-0107-3220

Społeczności łowiecko-zbierackie na Wyżynie Lubelskiej z perspektywy interdyscyplinarnych badań ostatniej dekady

słowa kluczowe: paleolit, mezolit, osadnictwo pradziejowe, Lubelszczyzna, środkowo-wschodnia Polska

Charakter źródeł do badań nad osadnictwem społeczności łowiecko-zbierackich Wyżyny Lubelskiej z okresu schyłkowego plejstocenu i wczesnego holocenu, jeszcze do niedawna tylko w niewielkim stopniu pozwalał na precyzyjne określenie ich przynależności kulturowej, a w stopniu znikomym na podejmowanie prób odtwarzania na ich podstawie procesów osadniczych.

W ciągu ostatniej dekady nastąpiło wzmożone zainteresowanie badaniami społeczności łowiecko-zbierackich na Wyżynie Lubelskiej. Wszelkie działania skupione były przede wszystkim na pozyskaniu nowych źródeł, ale też na weryfikacji zbiorów z badań dawnych. Wielokrotne prospekcje terenowe przyniosły odkrycia nieznanych dotąd stanowisk archeologicznych. Udało się również pozytywnie zweryfikować niektóre z już istniejących. Wszystkie badania, w tym wykopaliskowe, miały charakter interdyscyplinarny. Szczególną uwagę przykładano do kontekstu stratygraficznego artefaktów, ich dokładnej rejestracji, a także pozyskiwania materiału do badań laboratoryjnych, głównie analiz mikromorfologicznych i datowań bezwzględnych (radiowęglowych – 14C oraz luminescencyjnych – OSL, TL).

Na powyższe badania dwukrotnie pozyskano środki finansowe – z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (2013–2014) oraz z Narodowego Centrum Nauki (2015–2019). Efektem realizacji pierwszego z wymienionych projektów jest interdyscyplinarne opracowanie monograficzne stanowiska kultury magdaleńskiej w Klementowicach (pierwsze tego typu opracowanie na Lubelszczyźnie) oraz publikacje w czasopismach naukowych o szerokim zasięgu międzynarodowym.

Uzyskane wyniki dają podstawę do porównania ich z danymi z obszarów sąsiednich, wzbogacając przy tym ogólną wiedzę o procesach osadniczych zachodzących w omawianym okresie na Wyżynie Lubelskiej. Dostarczyły też ważnych argumentów do dyskusji nad wschodnią peryferią kultury magdaleńskiej i relacji z innymi tradycjami kulturowymi zarówno w skali regionu, jak i w szerszym ujęciu, w Europie Środkowej. Odkrycia kolejnych, poza Klementowicami, śladów osadnictwa magdaleńskiego na Lubelszczyźnie coraz bardziej uwiarygadniają twierdzenie o jego zwartym i przede wszystkim ciągłym charakterze.

Szczególnie wartościowe jest potwierdzenie istnienia osadnictwa związanego z tzw. kulturami o tradycji tylczakowej (Lublin-Zemborzyce, ulica Rosy). Do tej pory trudno było jednoznacznie stwierdzić czy takie osadnictwo rzeczywiście skupiało się tylko na terenach na zachód od Wisły oraz czy w ogóle funkcjonowało ono na Wyżynie Lubelskiej.

Wyniki badań w Lublinie-Zemborzycach, las Rudki, mają z kolei istotne znaczenie dla poznania osadnictwa społeczności łowiecko-zbierackich z okresu mezolitu. Oprócz zabytków krzemiennych odkrytych w układzie stratygraficznym, uzyskano tam dwie daty radiowęglowe. Są to pierwsze datowania bezwzględne stanowiska mezolitycznego na Wyżynie Lubelskiej.

Przeprowadzone badania potwierdziły wcześniejsze przypuszczenia, iż stopień rozpoznania osadnictwa z okresu późnego górnego oraz schyłkowego paleolitu na Wyżynie Lubelskiej jest ściśle związany ze stanem zaawansowania badań na tym terenie. Nowe informacje pozwoliły również lepiej zrozumieć rozwój procesów kulturowych w okresie rekolonizacji tej części Europy po ostatnim zlodowaceniu. Uzyskane wyniki stanowią podstawę dla przyszłych, zakrojonych na szerszą skalę działań badawczych.

Adam Wawrusiewicz[1], Michał Przeździecki[2], Marcin Frączek[3], Elżbieta Jaskólska[2], Iga Szwed[2], Krzysztof Żurek[4], Karolina Fularczyk[4]

[1] Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Ratusz, Rynek Kościuszki 10, 15-426 Białystok; a.wawrusiewicz@muzeum.bialystok.pl; ORCID: 0000-0002-2887-387X

[2] Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.przeździecki@uw.edu.pl / ORCID: 0000-0002-8605-3941; ejaskulska@uw.edu.pl / ORCID: 0000-0001-8786-5602; igaszwed@gmail.com / ORCID: 0000-0003-1312-3678

[3] Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; marcin.fraczek@ujk.edu.pl; ORCID: 0000-0003-0181-122X

[4] Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; chrisu.zurek@gmail.com / ORCID: 0000-0002-4480-4305; fularczykkarolina@gmail.com / ORCID: 0000-0001-9359-9558

Ostatni łowcy-zbieracze znad środkowej Narwi. Nowe dane z badań nad obrzędowością funeralną ugrupowań subneolitycznych

słowa kluczowe: subneolit, Podlasie, obrzędowość funeralna, ciałopalenie

Obszary Podlasia z pewnością należą do regionów kluczowych dla poznania zarówno genezy, jak i specyfiki zachodniej rubieży subneolitu wschodnioeuropejskiego. Do niedawna dokumentowano tu jednak wyłącznie relikty stanowisk osadowych. Brakowało jakichkolwiek przesłanek pozwalających na zdefiniowanie obrządku pogrzebowego, który przez dziesięciolecia pozostawał nieuchwytny metodami archeologicznymi. Pierwsze symptomy zmian tego stanu rzeczy zaobserwowano w trakcie analizy niezwykle bogatych źródeł pozyskanych w latach 70. XX w. na stanowisku w Grądach-Woniecko, woj. podlaskie. Jednak dopiero pod koniec 2021 r., wzmożona deflacja pola wydmowego doprowadziła do ujawnienia śladów rozległego cmentarzyska. Jedno z bardziej wyraźnych skupisk szczątków kostnych zostało objęte ratowniczymi badaniami wykopaliskowymi, w których efekcie rozpoznano dwa zespoły zawierające skremowane szczątki ludzkie obficie barwione ochrą. Ich kontekst, pozycja stratygraficzna, a także wyniki datowań bezwzględnych pozwalają wiązać je z ugrupowaniami subneolitycznymi kultury niemeńskiej. Obserwacje te stanowią asumpt do reanalizy faktu współwystępowania przepalonych szczątków ludzkich na stanowiskach subneolitycznych. Badania nad zagadnieniem „niemeńskiej" obrzędowości pogrzebowej mają charakter inicjalny i wymagają przeprowadzenia szeregu analiz. Niemniej poczynione obserwacje wydają się niezwykle istotne i wprowadzają szereg nowych danych, które wymagają szerszej dyskusji i refleksji.

Marcin Frączek[1], Michał Przeździecki[2], Adam Wawrusiewicz[3]

[1] Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; marcin.fraczek@ujk.edu.pl; ORCID: 0000-0003-0181-122X

[2] Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.przeździecki@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-8605-3941

[3] Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Ratusz, Rynek Kościuszki 10, 15-426 Białystok; a.wawrusiewicz@muzeum.bialystok.pl; ORCID: 0000-0002-2887-387X

Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie

słowa kluczowe: subneolit, kultura niemeńska, typ Linin, Środkowe Mazowsze

Środkowe Mazowsze to miejsce styku dwóch, odrębnych tradycji kulturowych – z jednej strony „klasycznych" ugrupowań neolitu agrarnego Europy Zachodniej, z drugiej zaś ostatnich łowców-zbieraczy zamieszkujących te tereny od tysiącleci. Niestety, z niejasnych powodów obszar ten pozostawał i wciąż pozostaje poza głównym nurtem zainteresowań badaczy polskiego neolitu. Dotyczy to zwłaszcza bogactwa inwentarzy subnelitycznych, łączonych z różnie definiowanymi zjawiskami kulturowymi, a w efekcie jednostkami/pojęciami taksomomicznymi – kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej, typ Linin, horyzont liniński, kultura niemeńska, czy w końcu niemeński krąg kulturowy. Pierwsze, a zarazem ostatnie kompleksowe opracowania tego fenomenu między innymi z regionu środkowego Mazowsza, zawdzięczamy Elżbiecie Kempisty (1972), która pół wieku temu przeanalizowała kilkadziesiąt kolekcji, dokonując przy tym charakterystyki występujących tu zjawisk kulturowych. Choć materiały, opublikowane przez tę wybitną badaczkę w XXXVII tomie „Wiadomości Archeologicznych" posiadają wciąż ogromny walor poznawczy, to jednak nie uwzględniają całości źródeł, skupiając się na ceramice i niemal zupełnie pomijając zabytki krzemienne.

Przedstawione w referacie wyniki projektu pt. *Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie* stanowią skromną próbę zmiany tego stanu.

Najważniejsze cele projektu, które jeszcze w tym roku zostaną przedstawione w obszernym opracowaniu monograficznym, to:

a. powtórne opracowanie materiałów za pomocą aktualnie dostępnych metod oraz z perspektywy aktualnego stanu wiedzy i teorii;
b. uzupełnienie katalogu E. Kempisty (1972) o nowe inwentarze, zwłaszcza takie, które choć odnalezione wspólnie, były mechanicznie rozdzielane w oparciu o kryteria typologiczne na „neolityczną ceramikę" i „paleolityczny lub mezolityczny krzemień". Tworzony przez nas wykaz obejmuje także materiały znajdujące się w zasobach Działu Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza PMA.

W ramach podjętych studiów opracowano ponad 120 kolekcji, liczących od kilku do kilkuset artefaktów ceramicznych i/lub krzemiennych. Jest to niemal dwukrotnie więcej jednostek niż w katalogu E. Kempisty (1972). Oprócz zwiększenia bazy źródłowej pozyskano też szereg nowych danych dotyczących między innymi lokalizacji stanowisk oraz dokładnej klasyfikacji taksonomicznej.

Projekt dofinansowano ze środków Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

Marcin Szeliga[1], Radosław Dobrowolski[2], Przemysław Mroczek[2], Irena Pidek[2], Jacek Chodorowski[2], Maria Lityńska-Zając[3], Magdalena Moskal-del Hoyo[4], Jarosław Wilczyński[5], Daniel Makowiecki[6], Mirosław Furmanek[7], Piotr Bartmiński[2], Andrzej Plak[2], Jadwiga Barga-Więcławska[8]

[1] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; marcin.szeliga@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5185-073X

[2] Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Al. Kraśnicka 2d, 20-718 Lublin; radosław.dobrowolski@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0002-6504-5643; przemyslaw.mroczek@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0003-2702-5577; irena.pidek@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0002-1979-4897; jacek.chodorowski@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0003-1134-9526; piotr.bartminski@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0002-1495-7458; andrzej.plak@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0003-3173-6371

[3] Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; marialityńska@gazeta.pl; ORCID: 0000-0002-6397-9805

[4] Instytut Botaniki im. Władysława Szafera Polskiej Akademii Nauk, ul. Lubicz 46, 31-512 Kraków; m.moskal@botany.pl; ORCID: 0000-0003-3632-7227

[5] Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wilczynski@isez.pan.krakow.pl; ORCID: 0000-0002-9786-0693

[6] Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, ul. Szosa Bydgoska 44/48, 87-100 Toruń; Daniel.Makowiecki@umk.pl; ORCID: 0000-0002-1821-4627

[7] Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław; mirekfurmanek@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3558-3440

[8] Badacz niezależny, Kielce; ja.bargawieclawska@onet.pl

Północne przedpole Wyżyny Sandomierskiej w VI i V tys. BC – podsumowanie wyników badań interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2017–2021

słowa kluczowe: krawędź wysoczyzny lessowej, wczesny neolit, kolonizacja, osadnictwo

Wystąpienie prezentuje wyniki interdyscyplinarnych badań terenowych i analiz specjalistycznych przeprowadzonych w latach 2017–2021 na pograniczu lessowej Wyżyny Sandomierskiej oraz piaszczysto-gliniastych terenów Przedgórza Iłżeckiego, w związku z realizacją projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki pt. *Kolonizacja peryferyjnych obszarów wyżyn lessowych przez społeczności wczesnorolnicze (2 poł. VI – koniec V tys. BC), na przykładzie północnego przedpola Wyżyny Sandomierskiej* (UMO-2015/19/B/HS3/01720).

Kluczową rolę w realizacji projektu odegrały prace terenowe, które zostały skupione w obrębie dwóch mikroregionów osadniczych zlokalizowanych w okolicach Ożarowa (stan. Tominy 6 i Zawada 14) oraz Ćmielowa (stan. Wólka Wojnowska 33 oraz Jastków 1 i 46). Obejmowały one zarówno badania archeologiczne (w tym nieinwazyjne prospekcje geomagnetyczne oraz zasadnicze prace wykopaliskowe), jak również analizy paleośrodowiskowe, przeprowadzone w otoczeniu poszczególnych stanowisk. Uzyskane wyniki potwierdziły jednoznacznie intensywne i trwałe zasiedlenie analizowanego obszaru co najmniej od końca VI do końca V tysiąclecia p.n.e. przez społeczności wczesnorolnicze kultywujące tradycje naddunajskie, identyfikowane z kulturą ceramiki wstęgowej rytej, kulturą malicką oraz kulturą lubelsko-wołyńską. Zgromadzone dane bioarcheologiczne ukazały przy tym wszechstronną eksploatację różnorodnych ekosystemów pogranicza lessowo-piaszczystego przez wzmiankowane społeczności neolityczne, potwierdzając zarazem ich wysokie zdolności adaptacyjne względem zróżnicowanych lokalnych uwarunkowań środowiskowych.

Олександр Сілаєв, Зоя Ільчишин

Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» Інституту археології Національної академії наук України, вул. Винниченка 24, Львів, 79008, Україна; silayevs@ukr.net / ORCID: 0000-0002-8267-6025; zoya.arch@gmail.com / ORCID: 0000-0003-1944-6400

Рятівні дослідження поселення епохи неоліту Модричі-1 під час будівництва автодороги в обхід м. Трускавець

ключові слова: рятівні дослідження, культура лінійно-стрічкової кераміки, довгі доми

В 2020 р. експедиція «Рятівної археологічної служби» провела археологічні розкопки та нагляд під час будівництва автодороги в обхід м. Трускавець на поселенні епохи неоліту біля південно-східної околиці села Модричі Дрогобицького району. Ця ділянка розташована на схід від села, на крутому схилі та на плато правого берега р. Вишниця. Поселення було виявлені у 2018 р., під час археологічних розвідок.

Для дослідження елементів пам'ятки було розкрито 1732,5 м^2 на відрізку майже 200 м вздовж смуги будівництва. Тут була розміщена західна частина поселення, розкрито 135 об'єктів: невеликі ями округлої, овальної та прямокутної форми.

Ці об'єкти становлять частини двох споруд – наземних будинків, зведених на базі опорних стовпів. Розміри найбільшого будинку становили 8,0×26,5 м. Він мав прямокутну форму і був орієнтований з півночі на південь. Західна і східна стінки окреслені рядами стовпових ям. Внутрішній простір був розділений поперечними рядами стовпів. Шість ям у південній частині будинку мали більші розміри та прямокутну форму. Друга споруда орієнтована так само як і попередня і розташована паралельно до неї за 15 м на схід. Вздовж стінок цієї будівлі збереглись два ровики. Розміри її 7,5×24,0 м.

Під час розкопок в межах будівель, та всередині трьох господарських ям, знайдено частини глиняного ліпного посуду, знаряддя з каменю, кременю та обсидіану. Колекція артефактів з кременю та обсидіану включає нуклеуси, ретушовані пластини і відщепи, є також кам'яне знаряддя (тесло або мотика) у формі «шевської колодки». Ці предмети дозволили датувати пам'ятку Модричі-1 епохою неоліту і віднести її до культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК).

Характерною особливістю цієї культури вважаються так звані «довгі доми» (нім. *langhauses*), що споруджувались на основі опорно-стовпової конструкції. В більшій частині ареалу поширення КЛСК саме ці споруди вважаються типовою ознакою. На території Європи зустрічаються поселення з десятками таких споруд.

На території України і Молдови починаючи з перших десятиліть XX ст. відкрито і досліджено багато таких пам'яток, в тому числі на Передкарпатті. Однак досі ні на одному з них не було цілком розкрито характерні «довгі доми». Дослідники вважали рештками житлових споруд великі аморфні ями складної конструкції.

Виявлення в результаті розкопок 2020 р. на поселенні Модричі-1 решток двох «довгих домів» дозволяють переглянути методику досліджень такого роду пам'яток. Успіх експедиції може пояснюватись методикою одночасного розкриття великої площі протягом одного польового сезону. Досі поселення КЛСК на території України досліджувались поетапно. Так на поселенні в с. Тадані Кам'янка-Бузького району Львівської області експедицією М. Пелещишина було розкрито площу 2020 м^2 за допомогою траншей, закладених паралельно, протягом трьох сезонів 1977, 1978 та 1979 рр. Розкриття окремих секторів не дозволяло дослідникам охопити цілу перспективу на площі розкопу і заповнення частини стовпових ям могло бути непомічене при вибиранні культурного шару. Глибина цих об'єктів, на прикладі пам'ятки Модричі-1, коливається у діапазоні від 0,07 м до 1,6 м в межах одного будинку.

Врахування досвіду розкопок 2020 р. дозволить надалі локалізувати «довгі доми» під час досліджень інших пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки.

Stanisław Wilk

Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków / Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze, ul. Jana Matejki 28, 58-500 Jelenia Góra; s.wilk@muzeumkarkonoskie.pl; ORCID: 0000-0002-8019-6677

Cmentarzysko kultury lubelsko-wołyńskiej na stan. 2 w Książnicach – klucz do zrozumienia wczesnego eneolitu na Wyżynie Małopolskiej

słowa kluczowe: wczesny eneolit, Wyżyna Małopolska, kultura lubelsko-wołyńska, Książnice, cmentarzysko

Cmentarzysko na stan. 2 w Książnicach jest obecnie najlepiej rozpoznaną nekropolią z okresu wczesnego eneolitu w Polsce południowo-wschodniej. Jej kompleksowe opracowanie było jednym z elementów realizowanego w latach 2018–2022 grantu Narodowego Centrum Nauki pt. *Adaptacja zakarpackich wzorców kulturowych epoki miedzi w młodszych kulturach naddunajskich na Wyżynie Małopolskiej* (UMO-2017/25/N/HS3/01140). Objęło ono, oprócz analiz antropologicznych, archeozoologicznych, typologicznych (zabytków ceramicznych, krzemiennych i miedzianych), radiowęglowych, izotopów d13C i d15N, demograficznych i przestrzennych, także badania makroszczątków roślinnych, analizy metaloznawcze zabytków miedzianych oraz analizy fizyko-chemiczne ceramiki. Efektem wyżej wymienionych prac było uzyskanie bogatej puli danych, która stała się podstawą do rozważań na temat mechanizmów adaptacji wzorców kulturowych epoki miedzi z Kotliny Karpackiej na Wyżynie Małopolskiej i szerzej w całej południowo-wschodniej Polsce.

Spośród kategorii źródeł archeologicznych odkrytych na cmentarzysku w Książnicach kluczowe dla wyjaśnienia istoty związków między ugrupowaniami wczesnej i środkowej epoki miedzi z Kotliny Karpackiej a społecznościami wczesnego eneolitu z Wyżyny Małopolskiej okazały się zabytki miedziane, ceramika naczyniowa oraz zarejestrowane w grobach cechy obrządku pogrzebowego. Niebagatelne znaczenie miało także uchwycenie, na podstawie dużej serii datowań radiowęglowych zestawionych z nowymi danymi na temat typologii ceramiki i zabytków miedzianych, kontekstu chronologicznego opisanego procesu. Ze względu na nienotowaną wcześniej liczbę grobów, bogactwo i różnorodność ich wyposażenia oraz zróżnicowanie chronologiczne i przestrzenne, na podstawie odkrytych materiałów udało się stworzyć schemat chronologiczno-typologiczny rozwoju książnickiego cmentarzyska, oddający w dużej mierze dynamikę rozwoju całej kultury lubelsko-wołyńskiej. Schemat ten obejmuje trzy fazy chronologiczne: fazę I – datowaną na lata ok. 4050–3950 p.n.e., fazę II – datowaną na lata ok. 3960–3780 p.n.e. oraz fazę III – z lat ok. 3820–3670 p.n.e. Obiekty zaliczone do fazy I noszą wyraźne ślady oddziaływania późnej kultury Bodrogkeresztúr i grupy Ludanice, a w jednym przypadku również wczesnego horyzontu *Hunyadihalom-Lažňany*. W fazie II widoczne są głównie nawiązania do horyzontu *Hunyadihalom-Lažňany*, natomiast cechą charakterystyczną fazy III jest tendencja do ubożenia inwentarzy grobowych.

W obrębie cmentarzyska wyróżniono trzy pola grzebalne (dwa pewne i jedno prawdopodobne). Jak wynika z danych chronometrycznych, w fazie I zmarłych chowano tylko w obrębie centralnego pola grzebalnego, natomiast od fazy II struktury te funkcjonowały równocześnie. Z kolei analiza bogactwa wyposażenia poszczególnych pochówków wskazuje, że na nekropoli panował wyraźny podział na część elitarną, do której należała większość grobów z centralnego pola grzebalnego, i część egalitarną, skupiającą pochówki z zachodniego pola grzebalnego i grób 18 z domniemanego, wschodniego pola grzebalnego.

Przytoczone wyżej obserwacje, wzbogacone o rezultaty analiz chronometrycznych, typologicznych i surowcowych materiałów zabytkowych z innych stanowisk wczesnoeneolitycznych z obszaru Wyżyny Małopolskiej oraz stanowisk z terenu Kotliny Karpackiej, stały się podstawą do wysunięcia hipotezy, iż do gruntownej zmiany modelu kulturowego ludności o korzeniach naddunajskich zamieszkującej Wyżynę Małopolską doszło na przełomie V i IV tysiąclecia p.n.e. Źródłem tej zmiany były impulsy płynące znad górnej i środkowej Cisy, z kręgu późnej kultury Bodrogkeresztúr. W jej rezultacie wspomniana ludność przejęła elementy eneolitycznego pakietu kulturowego, wśród których najważniejszą rolę odgrywała hierarchizacja społeczeństwa, z dominującą rolą części dorosłych mężczyzn, wojowników lub wodzów, wokół których tworzyły się lokalne elity.

Piotr Włodarczak[1], Janusz Kruk[1], Marcin Przybyła[2], Michał Podsiadło[2], Tomasz Oberc[1]

[1] Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wlodarczak.piotr@gmail.com / ORCID: 0000-0003-0359-7386; tomaszoberc@gmail.com

[2] Dolmen Marcin Przybyła, Michał Podsiadło s.c., Plac Serkowskiego 8/3, 30-512 Kraków; megzyk@poczta.onet.pl / ORCID: 0000-0002-4695-0752; thergo@o2.pl

Bronocice – ponownie po 40 latach

słowa kluczowe: eneolit, kultura pucharów lejkowatych, kultura lubelsko-wołyńska, osady obronne

W latach 2020–2022 w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki *Najstarsze fazy osadnictwa w Bronocicach* przeprowadzono na stan. 1 w Bronocicach badania archeologiczne będące kontynuacją prac polsko-amerykańskiej ekspedycji z lat 70. XX w. Pierwszym etapem nowych badań było wykonanie map magnetycznych całego stanowiska. Na ich podstawie zdecydowano o ulokowaniu wykopów badawczych. Były one skoncentrowane w zachodniej części stanowiska – w obrębie osady obronnej kultury lubelsko-wołyńskiej oraz cmentarzyska i osady kultury pucharów lejkowatych. Badaniami objęto również część osady ze starszej fazy pucharowo-badeńskiej oraz bardzo ciekawe fortyfikacje z młodszej fazy pucharowo-badeńskiej. Prowadzone badania doprowadziły ponadto do odkrycia cmentarzyska kultury ceramiki sznurowej, śladów osadnictwa kultury amfor kulistych oraz osady kultury trzcinieckiej.

Marcin Osak[1], Halina Taras[2], Anna Zakościelna[2], Grzegorz Buszewicz[1], Grzegorz Teresiński[3]

[1] Pracownia Toksykologii Sądowej Uniwersytetu Medycznego, ul. Jaczewskiego 8b, 20-090 Lublin; marcin.osak@umlub.pl / ORCID: 0000-0001-6378-6272; grzegorz.buszewicz@umlub.pl / ORCID: 0000-0001-7637-6387

[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; halina.taras@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0002-8143-0090; anna.zakoscielna@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0002-1487-0117

[3] Katedra i Zakład Medycyny Sądowej, ul. Jaczewskiego 8b, 20-090 Lublin; grzegorz.teresinski@umlub.pl; ORCID: 0000-0002-4184-9305

Pozostałości alkaloidów tropanowych i opium w naczyniach kultury pucharów lejkowatych w świetle badań laboratoryjnych

słowa kluczowe: kultura pucharów lejkowatych, ceramika, alkaloidy, opium

Inwentarze ceramiczne kultury pucharów lejkowatych wyróżnia stosunkowo duża liczebność form miniaturowych. W literaturze najczęściej interpretowane są one jako zabawki dziecięce, naczynka okazjonalne – obrzędowe, pojemniki na medykamenty lub inne substancje specjalne. Do wyjaśnienia ich funkcji mogą przyczynić się systematyczne analizy laboratoryjne.

Z myślą o szerszym projekcie badawczym, ukierunkowanym na poszukiwanie na ściankach naczyń pozostałości substancji roślinnych, przede wszystkim o działaniu odurzającym lub halucynogennym, wstępnej analizie poddano dziewięć fragmentów naczyń miniaturowych pochodzących z Dubeczna w powiecie włodawskim i Gródka w powiecie hrubieszowskim. Do zbioru badanych naczyń dołączono ponadto trzy flasze z kryzą, pochodzące z obiektów grobowych z Płaskowyżu Nałęczowskiego, tj. form, na ściankach których w literaturze sygnalizowano już pozostałości opium.

Zakres prac badawczych na tym etapie ograniczono do próby wyselekcjonowania grupy alkaloidów, w tym opiatów, występujących w maku lekarskim i alkaloidów tropanowych (np. atropina lub skopolamina), obecnych m.in. w pokrzyku wilczej jagodzie.

Próbki były analizowane przy zastosowaniu dwóch alternatywnych metod: GC-MS/MS i LC-MS/MS, które wykazały ich wysoką przydatność w tego typu diagnostyce, tj. wysoką czułość uzyskaną przy próbach kontrolnych – możliwość identyfikacji niektórych związków już przy stężeniu 0,5 ng/g.

W efekcie analiza laboratoryjna pozwoliła zidentyfikować w pięciu próbkach ceramicznych ślady papaweryny (2 flasze i 1 naczynie miniaturowe), skopolaminy i atropiny (2 naczynia miniaturowe).

Андрій Гавінський[1], Яна Яковишина[1], Małgorzata Rybicka[2]

[1] Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, вул. Козельницька 4, Львів, 79026, Україна; andrham@ukr.net / ORCID: 0000-0002-8466-0959; jkovyshyna@ukr.net

[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; mrybicka@interia.eu; ORCID 0000-0001-9889-3481

Дослідження оборонних конструкцій поселення культури лійчастого посуду Винники-Лисівка біля Львова

ключові слова: культура лійчастого посуду, частокіл, оборонна конструкція, контакти

Вже восьмий польовий сезон поспіль тривають розкопки поселення культури лійчастого посуду у Винниках на горі Лисівка поблизу Львова. Це спільна експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Історико-краєзнавчого музею м. Винники, Львівського національного університету ім. І. Франка та Інституту археології Жешувського університету.

Пам'ятка у Винниках займає видовжене, трикутноподібне у плані пасмо гори Лисівка, яка має висоту 321 м над рівнем моря і є домінантним пунктом над широкою долиною річки Маруньки. З погляду захисту, гора має вигідні природні переваги зі стрімкими схилами із трьох боків і рівним, зручним для заселення майданом. Із доступної західної сторони селище захищене дугоподібним ровом завдовжки 80 м, сліди якого візуально помітні й сьогодні. Він прокопаний у місці, де рівна площина гори різко понижується до наступної тераси, за рахунок чого отримано перепад висоти на підступах до поселення становив 1,5–2,0 м.

У минулому році в цьому місці було закладено траншею. Здобуті результати дали можливість припустити наявність над ровом додаткових укріплень у вигляді лінії частоколу.

Дослідження 2022 р. підтвердили існування такої конструкції, яка була зафіксована у розкопі довжиною в 5 м. Відзначено певні технічні прийоми спорудження цього об'єкту. Для спорудження цієї дерев'яної стіни був викопаний ровик завширшки 30 см й завглибшки до 50 см із прямими стінками й рівним дном. У нього поруч одну до одної вставляли колоди, інші, які більші в діаметрі, вбивали від чого помітні чіткі сліди по контурах ровика. Окремі із стовпів мали загострені кінці, які чітко простежувалися у перерізі «фундаменту».

Поруч із цим об'єктом зафіксовано скупчення глиняної обмазки завтовшки 10 см, перемішаної з чималою кількістю дрібного деревного вугілля. Її випал не рівномірний: в окремих місцях міцний і має цеглястий колір, в інших – дуже слабкий, фрагменти глини ледь помітні серед заповнення ґрунту. Зустрічалася й ошлакована, деформована кераміка. На обмазці відсутні негативи дрібного пруття, проте знайдено кілька потужних шматків зі слідами округлостей діаметрів до 20 см. Простір навколо частоколу не забудовано, в розкопі не виявлено жодних інших стаціонарних споруд. Ці факти дають підстави припускати, що виявлене скупчення обмазки є рештками глини, якою обмазували частокіл для його зміцнення й усунення щілин у ньому.

Для встановлення хронології частоколу є важливі декілька моментів. В окремому місці цей ровик перерізає яма межановицької культури доби бронзи, що свідчить про більш ранній час його створення. Крім того, на певній ділянці об'єкт перекритий шаром обмазки, а в його заповненні виявлено виключно матеріал культури лійчастого посуду. Наявні лабораторні дати з поселення й аналіз рухомого матеріалу дають змогу датувати поселення культури лійчастого посуду на горі Лисівка у Винниках межами 3500-х років до н.е.

Зроблене відкриття породжує важливі питання й дискусії про стан внутрішньо суспільних і міжкультурних відносин на пограниччі з трипільською культурою. Можливо саме таке сусідство на південно-східному порубіжжі змушувало представників культури лійчастого посуду обирати височинні місця для свого проживання?

Dariusz Król[1], Małgorzata Rybicka[1], Ghenadie Sîrbu[2], Piotr Kittel[3], Mirosław Makohonienko[4], Michał Słowiński[5], Leo Sucharyna-Thomas[6], Dalia Pokutta[7]

[1] Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; dkrol@ur.edu.pl / ORCID: 0000-0001-7696-1308; mrybicka@interia.eu / ORCID 0000-0001-9889-3481

[2] Faculty of History and Anthropology, Moldova State University: Chisinau, Chişinău; ghena_ipc@yahoo.com; ORCID: 0000-0002-4525-1239

[3] Katedra Geologii i Geomorfologii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Narutowicza 88, 90-139 Łódź; piotr.kittel@geo.uni.lodz.pl; ORCID: 0000-0001-6987-7968

[4] Department of Geology University of A. Mickiewicz in Poznań, Poland; makoho@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0003-0889-8700

[5] Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk, ul. Kopernika 19, 87-100 Toruń; michal.slowinski@geopan.torun.pl; ORCID: 0000-0002-3011-2682

[6] School of History, Classics and Archaeology, The University of Edinburgh, United Kingdom; sucharyna_thomas@hotmail.co.uk

[7] Department of Archaeology and Museology Masaryk University, Czech Republic / Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University, Sweden; dalia.pokutta@arklab.su.se; ORCID: 0000-0003-2049-6886

Chronologia i zagospodarowanie przestrzenne osiedla etapu CII kultury trypolskiej w Gordineşti-Stinca goala, rejon Edinet, Mołdawia

słowa kluczowe: etap CII kultury trypolskiej, grupa Gordineşti, północna Mołdawia, zachodni Wołyń

Osiedle Gordineşti II-Stînca goală reprezentuje grupę Gordineşti etapu CII kultury trypolskiej. Znajduje się w północnej części Płaskowyżu Mołdawskiego w rejonie jedynieckim. Określenie chronologii tego osiedla, jak i grupy Gordineşti jest istotne z perspektywy datowania zjawisk kulturowych na obszarze zachodniej Ukrainy. Dotychczas problematyka osadnictwa i gospodarki eneolitycznej na terenie Mołdawii nie była szerzej dyskutowana w literaturze przedmiotu.

W ostatnich latach przeprowadzono w Gordineşti II-Stînca goală prace wykopaliskowe w ramach grantu NCN Opus 15 pt. *Gordineşti-Stinca Goala jako modelowy przykład rozwoju i schyłku obronnych osiedli kultury trypolskiej z końca IV tys. BC*. W ich wyniku rozpoznano 3 domostwa wraz z otoczeniem. Ponadto wykonano badania nieinwazyjne, w tym georadarem (GPR). Przeprowadzono również analizy przestrzenne z wykorzystaniem algorytmu KDE. W efekcie tych działań można opisać zagospodarowanie tej eneolitycznej osady, która była zabudowana w sposób planowy i funkcjonalny. Dyskusyjna jest natomiast funkcja rowu i wału obecnych od strony wschodniej osiedla.

Dmytro Kiosak[1], Zhanna Matviishyna[2]

[1] Odesa I.I. Mechnikov National University, Dvoryanskaya str. 2, Odesa, 65082, Ukraine / Ca' Foscari University of Venice, Dorsoduro 3246, 30123 Venice, Italy; dkiosak@ukr.net; ORCID: 0000-0002-3349-4989

[2] Institute of Geography of National Academy of Sciences of Ukraine, Volodymyrska 54, Kyiv, 01030, Ukraine; MatviyishynaZM1938@nas.gov.ua

Modelling Early Trypillian cultural landscapes of the Middle Southern Buh (central Ukraine): chronology and economy

key words: Eneolithic, Early Trypillia, buried soil, radiocarbon chronology

The Early Trypillian settlement of the Southern Buh was discovered in the early XXth century by Serhii Hamchenko. The rescue works related to the building of hydroelectric stations notably contributed to the sites' distribution map as well as works of local amateurs (S. Chub, Hasiuk). In 1990-ies the sites became an object of organised illegal looting and were heavily damaged by it. Nowadays, there are ten sites known in the region: Haivoron, Danylova Balka, Hrenivka, Sabatynivka 2, Mohylna 1–3, 5, Tashlyk, Krasnenke. Four former sites were excavated, others are known from abundant surface material and pieces gathered on sites of looting.

New radiocarbon dates were obtained for sites of Mohylna 3, 5 and Sabatynivka 2. They fit together quite closely and indicate an Early Trypillian habitation in the region by 4600–4400 cal BC.

Recently prof. Zh. Matviishyna (jointly with the author) described a soil section on the site of Mohylna 3. It preserved a buried fertile soil under rubble of ploschadka. The soil was analysed in Institute of geography of NAS Ukraine by complex compositional study. Its comparison with other buried soils of the region sheds new light on the economy of Early Trypillians.

Wojciech Pasterkiewicz

Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; wojpas@vp.pl; ORCID: 0000-0002-0625-7232

Nowe dane do obrządku pogrzebowego kultury amfor kulistych z terenu Wyżyny Sandomierskiej

słowa kluczowe: Wyżyna Sandomierska, późny neolit, kultura amfor kulistych, zwyczaje pogrzebowe

Cmentarzysko w Sadowiu, pow. opatowski, stan. 23 jest nowo odkrytym miejscem sepulkralno-obrzędowym z późnego neolitu. Prace prowadzone nieprzerwanie od 2015 r. miały ratowniczy charakter i przyniosły odsłonięcie ponad 22 arów powierzchni, na której zarejestrowano i zbadano 31 grobów kultury amfor kulistych i 3 kultury złockiej. Ponadto odkryto dowody zasiedlenia terenu we wczesnej epoce brązu, a także relikty umocnień obronnych z końca II wojny światowej. Groby kultury amfor kulistych charakteryzowały zróżnicowane cechy rytuału pogrzebowego oraz konstrukcji grobowych. Najczęściej spotykaną formą były jamy wziemne z resztkami obudowy kamiennej lub bruków nad ciałami. Kolejną grupę stanowiły skrzynie zbudowane z płyt lub bloków kamiennych, często z brukowanym dnem. Trzecim rodzajem obiektów spotykanych na stanowisku były groby o konstrukcji niszowej. Ponadto odnotowano pojedyncze groby ciałopalne jamowe oraz konstrukcje drewniane w typie domku dla zmarłych, które mogły pełnić funkcje stosu pogrzebowego. Wśród obiektów zawierających kości zwierzęce występowały przeważnie płaskie obiekty jamowe z konstrukcjami kamiennymi w formie bruków. Wspomniane groby zwierały całe lub duże fragmenty poćwiartowanych zwierząt o różnym składzie gatunkowym i wieku. Cechą charakterystyczną obiektów grobowych z Sadowia jest grupowanie się w kompleksy (zespoły), w skład których wchodził jeden grób ze szczątkami ludzkimi oraz od jednej do trzech jam ze szkieletami zwierzęcymi. Pod względem odkrytych grobów cmentarzysko jest największym tego typu obiektem w całym zasięgu kultury amfor kulistych. Na podstawie dostępnych analiz radiowęglowych jego funkcjonowanie można odnieść do okresu pierwszej połowy III tysiąclecia przed Chrystusem.

Barbara Witkowska

bejotwu@wp.pl

Chronologia absolutna kultury amfor kulistych na Wyżynie Sandomierskiej

słowa kluczowe: kultura amfor kulistych, późny neolit, datowanie radiowęglowe, chronologia, Wyżyna Sandomierska

Materiały identyfikowane jako przynależne do kultury amfor kulistych (dalej: KAK) znane są z ponad 130 stanowisk znajdujących się na terenie Wyżyny Sandomierskiej. Większość z nich to tzw. punkty osadnicze, zarejestrowane podczas badań powierzchniowych ślady o nieokreślonym charakterze, których wartość poznawcza jest relatywnie niska. Wyższy potencjał dla studiów chronometrycznych ma 13 przebadanych osad tej jednostki, 23 cmentarzyska oraz 3 stanowiska o funkcji pracowni, z których uzyskano łącznie 8 dat radiowęglowych. Jednak tylko jedna z nich, wykonana dla grobu VIII z Sandomierza-Krukowa, pochodzi z zespołu zwartego. Pozostałe związane są z zapleczem kopalni surowca w Krzemionkach Opatowskich i ich przynależność do opisywanej kultury nie jest jednoznaczna.

Ze względu na wspomniany charakter bazy źródłowej KAK w schematach rozwojowych tworzonych dla Wyżyny Sandomierskiej jednostka ta bywa pomijana, a jej rola w przemianach kulturowych późnego neolitu Małopolski jest wręcz marginalizowana. Ustalenie pozycji chronologicznej grupy sandomiersko-opatowskiej KAK i jej relacji z innymi ugrupowaniami kulturowymi rozwijającymi się na tym terenie było jednym z celów projektu Narodowego Centrum Nauki 2014/12/S/HS3/00 355. W toku jego realizacji pozyskano łącznie 47 nowych oznaczeń radiowęglowych, z których 42 potwierdzają związek datowanych obiektów z KAK. Pochodzą one z 4 największych cmentarzysk tej grupy zlokalizowanych na stanowiskach Gajowizna, Mierzanowice, Sandomierz–Kruków i Malice oraz z osad w Mierzanowicach, Złotej „Nad Wawrem" i Gałkowicach. Uzyskana w ramach projektu pula datowań materiałów z Wyżyny Sandomierskiej jest obecnie najbogatszym zbiorem oznaczeń wieku absolutnego KAK z południowo-wschodniej Polski i jednym z najliczniejszych na całym obszarze jej występowania. Umożliwiło to doprecyzowanie ram chronologicznych KAK w Małopolsce oraz rekonstrukcję przemian zachodzących na tym terenie w pierwszej połowie III tysiąclecia p.n.e.

Piotr Włodarczak[1], Jerzy Libera[2], Piotr Mączyński[2]

[1] Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wlodarczak.piotr@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0359-7386

[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; jlibera@o2.pl / ORCID: 0000-0002-5233-9124; archeolublin@gmail.com / ORCID: 0000-0002-4690-5089

Nowe spojrzenie na pochówek kultury ceramiki sznurowej z Siesławic, pow. buski

słowa kluczowe: eneolit, kultura ceramiki sznurowej, grupa krakowsko-sandomierska, obrządek pogrzebowy, dary grobowe

W zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach znajduje się zespół grobowy kultury ceramiki sznurowej pochodzący z miejscowości Siesławice w powiecie buskim. Jego przypadkowego odkrycia dokonano w 1978 r. w trakcie jesiennych prac polowych. Niespełna rok później Zygmunt Pyzik, pełniący rolę Kierownika Działu Archeologii, przeprowadził prace wykopaliskowe, podczas których przebadano ten ciekawy obiekt funeralny. W trakcie eksploracji grobu odkryto szkielety 6 osób w różnym wieku – 3 dorosłych, osoby w wieku młodzieńczym oraz 2 dzieci. Wraz ze zmarłymi złożono tam bogaty zestaw darów grobowych. Najliczniejszą grupę zabytków stanowiły naczynia, wśród których znajdują się 3 amfory oraz 6 pucharów. Z wyrobów kościanych zachowały się 3 szydła oraz 2 paciorki. Ponadto przy eksploracji grobu odkryto fragmenty przedmiotu miedzianego zinterpretowanego przez odkrywcę jako „szczątek ozdoby miedzianej". O większej ilości metalowej biżuterii może świadczyć obecność dwóch skupisk tlenków miedzi. Ich lokalizacja wskazuje, że każdy z wyrobów był powiązany z inną osobą. Zmarłym towarzyszyła również grupa zabytków, które zwykle są przypisywane mężczyznom: topór podtrójkątny oraz 4 wyroby krzemienne – wiór retuszowany, 2 siekiery oraz odłupek ze śladami szlifowania.

Artykuł poświęcony opisywanemu obiektowy został opublikowany na łamach „Rocznika Muzeum Narodowego" w Kielcach w 1982 r., a rok później – w „Sprawozdaniach Archeologicznych". Zinterpretowano go wówczas jako niszowy grób trójkomorowy. Jego ponowną interpretację umożliwiają nowe ustalenia dotyczące zarówno wyposażenia, jak i formy grobu.

Jan Romaniszyn[1], Vitalii Rud[2], Viktor Kosakivskyi[3], Vasyl Kovbasa[4], Paweł Jarosz[5], Stanisław Skamrot[6], Marcin Ławniczak[6], Vasyl Ilchyshyn[4], Igor Kochkin[7], Jakub Niebieszczański[1], Przemysław Makarowicz[1]

[1] Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; janrom89@wp.pl / ORCID: 0000-0002-0562-7414; jakubniebieszczanski@gmail.com / ORCID: 0000-0002-2147-7620; przemom@amu.edu.pl / ORCID: 0000-0003-4452-7704

[2] Instytut Archeologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, ul. Heroyiv Stalinhrada 12, Kyiv, 04210, Ukraina; rud.vitalii12@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8087-2236

[3] Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Kotsiurbinskiego w Vinnytsy, ul. Ostrovskogo 12, Vinnytsa, 21000, Ukraina; vitkos1962@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9187-5539

[4] Katedra Historii Ukrainy, Muzeum Krajoznawcze w Załoźcach, ul. Shevchenka 51, Zaliztsi, 47234, Ukraina; vasylkovbasa@gmail.com / ORCID: 0000-0003-1511-0707; w.ilchyshyn@gmail.com / ORCID: 0000-0002-9476-7530

[5] Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; ptjarosz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9481-3007

[6] Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, ul. Wodna 17, 61-781 Poznań; stachu.skamrot@gmail.com; m.lawniczak88@gmail.com / ORCID: 0000-0001-5435-8372

[7] Wydział Etnologii i Archeologii, Przykarpacki Narodowy Uniwersytet im. Vasyla Stefanyka w Ivano-Frankivsku, ul. Shevchenka 57, Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraina; kochkin.i@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6755-8602

Wstępne rezultaty badań terenowych cmentarzyska kurhanowego w miejscowości Volytsya (Wolica), obwód tarnopolski, Ukraina

słowa kluczowe: cmentarzysko kurhanowe, epoka brązu, kultura ceramiki sznurowej, badania wykopaliskowe, badania nieinwazyjne, rytuał pogrzebowy

Kolejnym etapem współpracy polsko-ukraińskiej Ekspedycji Górnodniestrzańskiej UAM w Poznaniu i IA NAN Ukrainy w Kijowie były badania terenowe przeprowadzone w Wolicy (Volytsya, obl. Ternopil, Ukraina), które zrealizowano w maju i czerwcu 2021 r. Na pełne wyniki trzeba będzie poczekać do zakończenia wszystkich prac gabinetowych, jednakże już na obecnym etapie autorzy chcieliby zaprezentować wstępne rezultaty swoich badań. Omawiane badania wykonano w ramach grantu NCN 2018/31/B/HS3/01326 *Kontynuacja i zmiana. Społeczności kurhanowe III i II tysiąclecia przed Chr. w dorzeczu górnego Dniestru w świetle badań multidyscyplinarnych*. Podstawą ich przeprowadzenia były przede wszystkim przekazy archiwalne mówiące o rozpoznaniu 11 kurhanów, spośród których cztery zostały zbadane wykopaliskowo przed wojną przez pracowników ówczesnego Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie. Materiał wskazywał, że wzniesiono je we wczesnej i środkowej epoce brązu.

W 2019 i 2021 r. autorzy referatu powrócili na to stanowisko przeprowadzając badania powierzchniowe i nieinwazyjne. Dzięki zastosowaniu szerokiego spektrum metod ujawniono obecność 28 kopców. Wykonano cyfrowy model wysokościowy terenu cmentarzyska. Na podstawie wyników odwiertów sondażowych oraz obrazów magnetometrycznych do badań wykopaliskowych zakwalifikowano cztery kurhany (13, 14, 15, 21). Wykorzystanie innowacyjnych metod badawczych i dokumentacyjnych pomogło udzielić odpowiedzi na szereg postawionych sobie wcześniej pytań zadanych w projekcie o szeroko rozumianą „zmianę i kontynuację". Swoją strukturą i porządkiem przestrzennym cmentarzysko w Wolicy nawiązywało do dobrze rozpoznanych nekropolii kurhanowych z dorzecza górnego Dniestru. Uzyskane wstępne rezultaty analiz specjalistycznych pozwoliły zawęzić chronologię omawianych zagadnień, przybliżyć specyfikę rytuału pogrzebowego, a także nakreślić scenariusz wznoszenia konstrukcji funeralnych. Z punktu widzenia realizowanego projektu najbardziej owocnym okazał się kurhan 13, w którym natrafiono na pochówek typowy dla kultury ceramiki sznurowej. Potwierdził on wczesną chronologię nekropolii w Wolicy. Dzięki wynikom wciąż przeprowadzanych analiz, autorzy otrzymują nowe informacje dotyczące rytuałów pogrzebowych. Badania pozostałych kurhanów są dowodem na aranżację zastanych już przestrzeni funeralnych. Wstępna analiza źródeł wskazuje, że obok kurhanów z wczesnej i środkowej epoki brązu napotkano na obiekty o młodszej chronologii, należące do okresu rzymskiego. Uzyskane dotąd informacje częściowo korespondują ze znanymi dotąd źródłami, niemniej jednak pozyskane specjalistyczne dane rzucają również nowe światło na kanon obrzędowy społeczności zamieszkującej te tereny w przeszłości.

Світлана Іванова[1], Марія Войтович[2]

[1] Інститут археології Національної академії наук України, вул. Пушкінська 37, Одеса, 65101, Україна; svitlana_ivanova@iananu.org.ua; ORCID: 0000-0002-3318-8244

[2] Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, вул. Винниченка 24, Львів, 79008, Україна; danylivmari@ukr.net; ORCID: 0000-0002-7008-265x

„Ямна" та „неямна" навали в Центральну Європу у світлі археологічних джерел Прикарпаття, Волині та Поділля

ключові слова: ямна культура, культура шнурової кераміки, міграція, міжкультурні контакти, рання бронза

Some researchers link the migration of Indo-European ancestors to Europe with the Yamnaya cultural-historical community. Basing on the comparison of genomic markers from the remains of representatives of the Volga-Ural group of the Yamnaya culture and representatives of European populations from the Mesolithic to the Bronze Age, western geneticists recently proposed their version of the concept of mass migration of representatives of the Yamnaya culture to Central Europe, which led to the appearance of the Corded Ware culture. From the archaeological point of view, neither this large-scale migration nor the origin of the population of the Corded Ware culture from the Yamnaya culture can be traced. In our opinion, the formation of Corded Pottery cultures went in parallel with the formation of Yamnaya culture on a single genetic substrate. As a consequence, the similarity of genetic determinants in the Yamnaya culture and Corded Ware Culture is not the result of succession of one culture from another. This similarity points to the common genetic substratum which appeared as a result of complex processes of interaction of agricultural and steppe populations. Later they develop along their individual cultural trajectories.

The advance of the Yamnaya population westward can be seen as an intrusion into the local environment, rather than as its mass migration to Central Europe. It is possible that trade colonization took place here, with the formation of enclaves comprising the newcomers and the indigenous population, with a gradual advance westward. This assumption is supported by the fact that about 20 burials of the Yamnaya culture have been investigated in Central Europe, not constituting a single complex, but occurring in the burial grounds of different cultures. The main movement of the population of the Yamnaya culture to the West was along the Danube and partly through Transylvania, where the monuments of the Corded Ware Culture are unknown. We consider the northwestern Black Sea coast as the initial territory from which the intrusion took place. Such statistical information makes us doubt the mass migration of the carriers of the Yamnaya culture from the Volga-Ural interfluvial area to Central Europe.

The migration of the Middle Dnieper culture, which settled on the territory of Northern Precarpathia and the Sokal range, is much more clearly expressed. The population of this culture merged into the environment of local culture of Corded Ware Complex, forming syncretic monuments with traits of two and sometimes three (Yamnaya/Catacomb) cultures. After the Middle Dnieper culture, in the north-western direction to Central Europe penetrated the representatives of the Catacomb culture, the presence of which is most clearly traced in the environment of the Strzyżow (strzyżowska) culture. More and more often the movement of the Babino culture population to the territory of Pre-Carpathian, and especially to the territory of Western Volhynia (in places where flint outcrops are localized), in the environment of the urban-Zdovbitsk and Strzyżow cultures is fixed.

Anita Szczepanek

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków;
anita.szczepanek@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0003-0936-767X

Społeczności schyłkowego eneolitu i wczesnego okresu epoki brązu w świetle badań bioarcheologicznych

słowa kluczowe: eneolit, analizy DNA, paleodieta, migracje

Badania bioarcheologiczne materiałów osteologicznych datowanych na schyłek eneolitu i wczesny okres epoki brązu pozwalają na weryfikację wyników badań archeologicznych. Analizy genetyczne populacji z Małopolski pozwoliły na wyraźne rozgraniczenie pomiędzy ludnością kultury ceramiki sznurowej i kultury pucharów dzwonowatych. Dodatkowo, stwierdzono, że serie kultury ceramiki sznurowej z południowo-wschodniej Polski różnią się genetycznie od wcześniej opublikowanych przedstawicieli tej jednostki z Kujaw, świadcząc o istnieniu zróżnicowania genetycznego w obrębie ludności kultury ceramiki sznurowej na terenach dzisiejszej Polski. Analizowane osoby przypominają bardziej ludność kultury ceramiki sznurowej z Niemiec, prawdopodobnie odzwierciedlając w ten sposób istnienie szerokiej strefy kontaktów międzyludzkich. Analizy aDNA pozwoliły także na uchwycenie napływu kolejnych fal ludności stepowej na tereny objęte osadnictwem kultury ceramiki sznurowej. Uzyskane dane wskazują, że kultura jamowa mogła nie być pierwszym i jedynym źródłem genetycznych elementów pochodzenia stepowego pojawiających się w genomach ludności tej kultury. Analizy wartości stabilnych izotopów węgla i azotu w próbach z kości ludzkich z Małopolski pozwoliły na przeprowadzenie rekonstrukcji paleodiety. Uzyskane dane pozwoliły stwierdzić, że ludność kultury ceramiki sznurowej wykorzystywała lokalne zasoby środowiskowe, suplementując dietę produktami pochodzenia zwierzęcego. Przeprowadzone analizy izotopów strontu pozwoliły stwierdzić, że większość badanych przedstawicieli kultury ceramiki sznurowej była lokalnego pochodzenia. Świadczyłoby to zarazem o niewielkiej mobilności w ograniczonej strefie, objętej penetracją danej społeczności. Wyjątkową strefę stanowią obszary Podgórza Rzeszowskiego i Doliny Dolnego Sanu ze znacznym udziałem „obcych". Charakter wyposażenia grobowego wyróżnionych „izotopowo" osób obcego pochodzenia jest wysoce zróżnicowany i w jednym zespole grobowym mogą pojawiać się zabytki o zachodniej (Wyżyna Małopolska) i północno-wschodniej (Grzęda Sokalska) proweniencji. Przeprowadzone badania bioarcheologiczne pozwoliły w ten sposób na poznanie strategii życiowych badanych społeczności.

Praca powstała w ramach realizacji projektów badawczych NCN 2015/19/B/HS3/02149 oraz NCN 2020/39/B/HS3/00454.

Anna Hyrchała[1], Joanna Piątkowska-Małecka[2], Marcin Piotrowski[3]

[1] Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin / Muzeum im. ks. Stanisława Staszica, ul. 3-go Maja 11, 22-500 Hrubieszów; ahyrchala@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8749-1583

[2] Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; jmalecka@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-2269-2736

[3] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

Wstępne rozpoznanie osady kultury strzyżowskiej w Horodle na stan. 11 w świetle badań interdyscyplinarnych

słowa kluczowe: wczesny okres epoki brązu, kultura strzyżowska, badania osadnicze, badania nieinwazyjne, archeozoologia

Stanowisko 11 w Horodle zostało odkryte przez Sławomira Jastrzębskiego podczas badań powierzchniowych w 1984 r. Już wówczas na powierzchni stanowiska odnotowano dużą liczbę fragmentów ceramiki oraz narzędzi krzemiennych łączonych z kulturą strzyżowską. W 2018 r. pracownicy Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie przeprowadzili kontrolne badania powierzchniowe na stanowisku 11 i w jego okolicy; odkryto tu liczne fragmenty naczyń kultury strzyżowskiej, fragment krzemiennego sierpa, siekierę oraz rozcieracz. Ze względu na regularne niszczenie stanowiska sprzętem rolniczym wytypowano je do badań ratowniczych. Wytyczono 9 gridów o wymiarach 20×20 m, na których przeprowadzono badania magnetyczne z zastosowaniem gradientometru Fluxgate FM 256 firmy Geoscan Research. Do badań wykopaliskowych wytypowano miejsca największego nagromadzenia materiału zabytkowego na powierzchni, w których dodatkowo za pośrednictwem metody nieinwazyjnej zaobserwowano anomalie.

Podczas badań zarejestrowano sześć obiektów osadowych datowanych na wczesną epokę brązu, zawierających fragmenty ceramiki, narzędzia krzemienne, fragmenty kości zwierzęcych, a także igłę kościaną i zawieszkę z muszli. Jeden z obiektów został zakwalifikowany jako część budowli mieszkalnej, pozostałe natomiast to jamy zasobowe lub śmietniskowe. W jednej z jam odkryto niekompletny szkielet zwierzęcy. Kości zwierzęce znalezione na stanowisku poddano analizie archeozoologicznej. Na pokonsumpcyjny charakter części zbioru wskazuje stan zachowania kości w formie drobnych, pokruszonych, wiórowatych fragmentów, choć bez widocznych śladów obróbki kulinarnej. Wyjątkiem jest zdekompletowny szkielet bydła z jamy nr 1 nienoszący żadnych śladów obróbki. Oznaczono wyłącznie kości zwierząt przeżuwających – bydła oraz owcy i kozy.

Dzięki badaniom wykopaliskowym potwierdzono osadowy charakter stanowiska, a na podstawie materiału zabytkowego wszystkie obiekty przyporządkowano do kultury strzyżowskiej. Natomiast analiza badań nieinwazyjnych pozwoliła wyznaczyć miejsca szczególnie interesujące do rozpoznania układu przestrzennego osady.

Paweł Jarosz[1], Jerzy Libera[2]

[1] Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; ptjarosz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9481-3007

[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; jlibera@o2; ORCID: 0000-0002-5233-9124

Topory kamienne w grobach ludności kultury mierzanowickiej w dorzeczu Wisły i Bugu

słowa kluczowe: Polska SE, wczesny okres epoki brązu, kultura mierzanowicka, groby, topory kamienne

W 12 grobach pochodzących z wczesnego okresu epoki brązu w skład wyposażenia grobowego ludności kultury mierzanowickiej wchodziły topory kamienne. W dotychczasowej literaturze ich związek z tą jednostką taksonomiczną ograniczał się do pojedynczych egzemplarzy z zespołów zwartych. Topór stanowi istotny składnik wyposażenia pochówków mężczyzn w grobach schyłkowoneolitycznej kultury ceramiki sznurowej. Jest on wyznacznikiem płci męskiej obok m.in. krzemiennych grocików strzał do łuku, dłut kościanych czy kamiennych płyt szlifierskich. W obrządku pogrzebowym w fazie proto- i wczesnomierzanowickiej zostają zachowane zasady składania zmarłych charakterystyczne dla poprzedzającej ją schyłkowoneolitycznej kultury ceramiki sznurowej – mężczyzna na prawym boku oraz wyposażania pochówków w sposób odzwierciedlający płeć zmarłego w postaci krzemiennych grocików strzał do łuku i toporów kamiennych. Wskazuje to na status społeczny pochowanej jednostki lub rolę w lokalnej hierarchii. Obecność tego typu zabytków w grobach kultury mierzanowickiej jest natomiast zjawiskiem sporadycznym, choć odkrywane są one w grobach na całym terenie zasięgu kultury mierzanowickiej od Moraw, aż po Podole i Wołyń.

Z dotychczasowego przeglądu wyposażenia grobowego jednoznacznie wynika, że ludność w fazie proto- i wczesnomierzanowickiej używała krępych toporów kamiennych o opływowych lub bardzo nieznacznie załamanych bokach, na wysokości otworu do osadzenia trzonka lub nieco bliżej słabo wydzielonego obucha, i generalnie wąskim ostrzu. Poza odosobnionymi przypadkami są to wytwory mało wyraziste, zbliżone do jednobryłowych okazów młodszej fazy kultury ceramiki sznurowej.

Юрій Болтрик, Олена Фіалко

Інститут археології Національної академії наук України, проспект Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна; boltryk@ukr.net / ORCID: 0000-0002-7816-4502; ofialka@ukr.net / ORCID: 0000-0002-4976-3266

Кургани доби бронзи на Арабатській стрілці

ключові слова: поховання, доба бронзи, Західне Приазов'я, Україна

В 2018–2020 роках експедиція ІА НАН України розкопала два кургани доби бронзи поблизу с. Щасливцеве Херсонської області.

Кургани знаходяться на півночі Арабатської стрілки, на невисокому плато, за 0,7 км на схід від узбережжя Сиваша.

Насип кургану 1 (висота 1,3 м, діаметр 42 м) було зведено з блоків дерену над ямним похованням. У кургані відкрито 36 поховань. Вісім з них належать до ямної культури, 15 до катакомбної культури, три залишені носіями культурного кола Бабине, одне належить до зрубної культури, одне залишили сармати і три – пізньосередньовічні кочовики.

Певної уваги варто основне **поховання № 5** (ямне). Небіжчика поклали на спину з піднятими в колінах ногами, головою на Схід. Стінки могильної ями зберегли сліди кайла з рогу оленя. Поверхню навколо могили декоровано очеретом. Шар очерету усіяний дрібними веретеноподібними мушлями (*Chondrula tridens*) равлика тризубого. Ці мушлі, що є наземним видом молюсків, не зустрічаються ані на морському, ані на Сиваському узбережжях. Наявність очерету та інші види молюсків засвідчують, що на момент спорудження кургану Сиваш мав не солону воду. А це опосередковано підтверджує існування на ті часи захисного бар'єру між морем та Сивашем, яким і була Арабатська стрілка.

Унікальним виявилося **поховання № 8** (ямне), де чоловіка поклали на спину із зігнутими в колінах ногами, головою на Північ. П'ястки рук та стопи пофарбували вохрою. Небіжчика обклали тушками 19 качок роду галагаз (*Tadorna tadorna*), які відрізняються строкатим яскравим опереннням з поєднанням білого, рудого і чорного кольорів, червоним дзьобом і мають масу тіла до 1,6 кг. Гнізда галагази влаштовують в норах лисиць. Ймовірно, саме ця обставина пояснює яким чином вполювали таку кількість птахів для декорування могили.

Інший курган 4а виявися хвостом-добудовою (довжина 56 м, висота 0,3 м) до найбільшого (вис. 4 м) кургану Арабатської стрілки, що датується добою ранньої бронзи. Розкопки почали на проваллі, яке утворилося на так званому хвості, що відходив в західному напрямку від великого кургану (№ 4).

Провалля виникло над поховальною камерою могили. Кругла вхідна яма, глибиною 2 м, діаметр 0,8 м в верхній частині вдвічі розширювалася в середній частині. Вхідну яму з камерою з'єднував лаз завширшки 0,8 м, довжиною 0,65 м. Камеру квасолеподібної форми, розмірами 3,2×1,8 м, глибиною 2,4–2,5 м, орієнтували за лінією Північний Захід–Північ – Південний Схід–Південь. В центр камери поклали чоловіка випростано на спині, головою на Захід. Голова та кінцівки небіжчика були вкриті вохрою. Дослідження залишків черепу дозволило виявити окремі шматочки поховальної маски з суміші глини і вохри. Небіжчика супроводжували: кам'яний молоток з дерев'яним руків'ям, посох з круглим закінченням, сім вістер стріл з прозорого світло-жовтого та темно-сірого кременю.

Зважаючи на розміри могили та супроводжуючі артефакти, небіжчик був лідером певної групи населення Інгулецької катакомбної культури.

Подальші дослідження відкрили ще п'ять поховань. Одне з них катакомбної культури з двома дорослими і дитиною в супроводі двох ліпних орнаментованих посудин.

Наявність на головній осі насипу-добудови ще чотирьох могил бабинської культури змушує вважати, що саме завдяки їм збудували цей «хвіст-добудову». Схоже, що первісно існував скромний насип для «катакомбників», який потім бабинці перекрили насипом–досипкою.

Досліджені пам'ятки засвідчують, що територія Арабатської стрілки була привабливою для давнього населення та активно сполучалася з материковою частиною та Кримом.

Jacek Górski[1], Mikołaj Orzechowski[1], Halina Taras[2], Piotr Bartmiński[3], Wojciech Zgłobicki[3]

[1] Muzeum Archeologiczne w Krakowie, ul. Senacka 3, 31-002 Kraków; jgorski@ma.krakow.pl / ORCID: 0000-0002-9680-1720; mikolaj.orzechowski@gmail.com / ORCID: 0000-0002-3020-9716)

[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; halina.taras@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-8143-0090

[3] Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Al. Kraśnicka 2d, 20-718 Lublin; piotr.bartminski@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0002-1495-7458; wojciech.zglobicki@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0003-1574-7468

Guciów, stan. 6, pow. zamojski. Wyniki badań kurhanu kultury trzcinieckiej nr 31 (lata 2019–2022)

słowa kluczowe: kurhan, epoka brązu, kultura trzciniecka

Cmentarzysko kurhanowe na stan. 6 w Guciowie położone jest na zwydmionej terasie nadzalewowej w dolinie górnego Wieprza, w obrębie północno-zachodniej części Roztocza Środkowego. W latach 1959–1965 przeprowadzono tu prace wykopaliskowe, które objęły co najmniej kilkanaście rzeczywistych kurhanów oraz także kilkanaście naturalnych form krajobrazowych. W 2018 r. ukazała się publikacja, prezentująca rezultaty przeprowadzonych po latach analiz gabinetowych materiałów zabytkowych i zachowanej (niekompletnej) dokumentacji terenowej. Pytania, na które nie znaleziono odpowiedzi w trakcie opracowywania materiałów zabytkowych, stały się impulsem do podjęcia weryfikacyjnych badań wykopaliskowych na tym stanowisku.

Prace terenowe prowadzone były, z przerwami, w latach 2019–2022 przez ekspedycję złożoną z krakowskich i lubelskich archeologów oraz studentów archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Do badań wytypowano jeden z lepiej zachowanych kopców, oznaczony numerem 31.

W wyniku prac wykopaliskowych ustalono, że pierwotna średnica kurhanu wynosiła ok. 7 m. Od strony północnej nasyp ograniczały dwa rowy, w przekroju V-kształtne. Ich rozmiary: szerokość w stropie ok. 1 m, głębokość ok. 0,80–1,0 m. Z rowów pozyskano stosunkowo nieliczne zabytki, które najwyraźniej trafiły tam w wyniku destrukcji nasypu.

Nasyp kopca był zbudowany z trzech warstw. Bezpośrednio na próchnicy pierwotnej rozsypano warstwę czystego piasku, która była podłożem dla późniejszych czynności rytualnych. W miejscu tym składano, przypuszczalnie cyklicznie, przepalone szczątki kostne wraz z resztkami stosu (węgle, popiół). Szczątki te zostały przykryte następnie kolejną warstwą piasku. W obrębie całego nasypu pojawiały się ułamki ceramiki kultury trzcinieckiej, z których większość – po celowym rozbiciu naczyń – trafiła do kurhanu nieprzypadkowo. Znacznie mniej liczne były przedmioty z krzemienia i kamienia. Część zabytków, pochodzących zarówno z nasypu, jak i próchnicy pierwotnej, ma jednak metrykę starszą niż kurhan – neolityczną lub z początków epoki brązu. Przedmioty te dokumentują poszczególne fazy osadnictwa na tym stanowisku.

Kurhan nr 31, jak większość wcześniej zbadanych obiektów, został usypany przez społeczność kultury trzcinieckiej, na etapie jej fazy klasycznej. Stanowisko 6 w Guciowie było również miejscem praktyk grzebalnych we wczesnym średniowieczu. Niewielką ilość ceramiki datowanej na ten okres wydobyto z wierzchniej warstwy nasypu z południowej części kurhanu. Analogiczny materiał, w tym prawie kompletny zgnieciony garnek, pojawił się również u podnóża kopca, po jego południowej stronie.

Pozyskane zabytki oraz próbki glebowe pobrane podczas prac wykopaliskowych są obecnie w fazie różnorodnych analiz, w tym badań laboratoryjnych.

Кирило Горбенко[1], Юрій Жирок[2]

[1] Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, вул. Світла 14, кв. 65, Миколаїв, 54038, Україна; dikiysad1@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0510-3792

[2] Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, вул. Богородична 4, кв. 2, Миколаїв, 54001, Україна; suprematicspace@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8582-1101

Приміщення № 1 на території «дальнього передмістя» городища Дикий Сад

ключові слова: фінальний бронзовий вік, білозерська культура, городище Дикий Сад, житло, матеріальні предмети

Городище Дикий Сад розташоване на рівному плато при злитті річок Південний Буг та Інгул, в самому історичному центрі сучасного міста. У плані Дикий Сад побудовано у формі овалу, витягнутого по вісі Пд-С–Пн-З. Загальна площа збереженої території сягає понад 4 га. У культурно-хронологічному аспекті городище відноситься до білозерської археологічної культури доби фінальної бронзи (13/12–12/11 ст. до н.е.). За конструктивними особливостями городище складалося з огородженої ровом «цитаделі», «передмістя» і «посада», який розташовувався за зовнішнім ровом. Архітектурні споруди розташовувалися рядами уздовж річки Інгул та практично примикали один до одного, створюючи єдиний архітектурний комплекс.

Приміщення № 1 розташовувалося в північно-західній частині («дальнє передмістя»), на відстані 1,5 м на схід від зовнішнього рову городища. Приміщення прямокутної форми, витягнуто по осі південний схід – північний захід. Розміри: 7,0×6,40 м, заглиблене в материк на 0,2 м. У заповненні зафіксовано фрагменти керамічного посуду – фрагменти лощених корчаг, горщиків, келихів, мисок різних типів, форм та орнаментації (пружки, прокреслені лінії, вдавлювання, жолобки), лезо від черешкового дволезового кинджала без кільцевого упору з чітко виділеними горизонтальними плічками, довжиною 9 см та шириною 2,0–0,5 см (цей виріб належить до рідкісного типу Н–26, за Є.М. Чернихом. Його форма має аналоги в колі культур доби пізньої бронзи Центральної Європи), глиняні диски, кістяні і кам'яні знаряддя праці (мотика), кістки тварин (велика та мілка рогата худоба, свиня, кінь). Стіни – глинобитні, підлога рівна, глиняна з щільним утрамбовуванням.

За рівнем підлоги розташовувалося 14 ям та 4 вогнища з кам'яним подом. Серед ям: господарські (4), ритуальні (3), стовпові (7).

Серед знахідок, в заповненні ям, переважає керамічний посуд (корчаги, горщики різної форми, келихи); череп та пальці людини; кам'яні плити та вапняковий бут; кістки тварин (велика та мілка рогата худоба).

Навколо приміщення зафіксовано чотири ями господарського призначення (заповнення – фрагменти керамічного посуду, кістки тварин – велика та дрібна рогата худоба), вапнякове каміння.

Отже, виходячи із структури та характеру будови, можна припустити, що приміщення використовувалося як житло, в якому простежуються сліди відправлення родових (сімейних) культів, пов'язаних з шануванням предків. На це вказує – поховання черепа людини в ямі № 1; поховання кам'яних плит та пальців людини у золистому ґрунті в ямах № 6 та № 7.

Основу зафіксованих матеріальних предметів складає керамічний посуд закритого та відкритого типу. Інші артефакти представлені виробами з бронзи, глини та каміння антропоморфної форми.

Археологічні матеріали є характерними, як для колекції городища Дикий Сад, так й для старожитностей Північно-Західного Причорномор'я епохи фінальної бронзи.

Marcin Maciejewski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; marcin.maciejewski@umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5032-9950

Biografie skarbów. Wieloaspektowa analiza zespołów przedmiotów metalowych związanych z monumentalnymi konstrukcjami. Studium przypadków z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza – założenia projektu

słowa kluczowe: kontekstualizacja skarbów przedmiotów metalowych, późna epoka brązu i wczesna epoka żelaza, łużyckie pola popielnicowe, interpretacja zwyczaju masowego deponowania dóbr

Badania prowadzone w Rosku nad Notecią na początku XXI w. ujawniły konstrukcję kamienno-ziemną związaną z jednym z najbardziej spektakularnych późnobrązowych skarbów z Polski. Dało to asumpt do wskazania, że miejsca deponowania przedmiotów metalowych w czasach pól popielnicowych nie tylko były znane, ale wręcz ostentacyjnie oznaczane. Późniejsze badania dały podstawę, aby stwierdzić, że miejsca deponowania przedmiotów metalowych były częścią krajobrazu kulturowego i często lokowane w konkretnych miejscach – na granicach zasiedlanych stref, czasami w miejscach związanych ze szlakami, w niektórych przypadkach w wymiarze mikroregionalnym, w innych – międzyregionalnym.

Analiza informacji na temat różnych skarbów, w tym również kwerendy archiwalne, wskazały, że „monumentalna" konstrukcja kamienno-ziemna z Roska niekoniecznie musi być unikatem. W podobny sposób mogły być złożone również skarby z Kaliszanek i Stołężyna z północnej Wielkopolski oraz Gogolewa z południowej części tego regionu. Projekt realizowany przez Instytut Archeologii UMCS zakłada szereg działań mających na celu poszukiwanie skarbów związanych z kamienno-ziemnymi konstrukcjami oraz poszerzenie wiedzy na temat takich znalezisk. Dzięki temu możliwe będzie lepsze zrozumienie fenomenu masowego deponowania przedmiotów metalowych w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza.

Badania realizowane są w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki: *Biografie skarbów. Wieloaspektowa analiza zespołów przedmiotów metalowych związanych z monumentalnymi konstrukcjami. Studium przypadków z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza* (UMO-2021/41/B/HS3/00038).

Marcin Maciejewski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin;
marcin.maciejewski@umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5032-9950

Za siedmioma rzekami, za dwoma autostradami – badania Instytutu Archeologii UMCS pod Wągrowcem

słowa kluczowe: późna epoka brązu i wczesna epoka żelaza, kontekstualizacja skarbów przedmiotów metalowych, konstrukcje kamienno-ziemne, łużyckie pola popielnicowe, interpretacja zwyczaju masowego deponowania dóbr

Weryfikacja terenowa konstrukcji kamienno-ziemnych, potencjalnie związanych z aktem depozycji przedmiotów metalowych przez społeczności łużyckich pól popielnicowych, jest jednym z zadań wyznaczonych w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki i realizowanego w Instytucie Archeologii UMCS: *Biografie skarbów. Wieloaspektowa analiza zespołów przedmiotów metalowych związanych z monumentalnymi konstrukcjami. Studium przypadków z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza* (UMO-2021/41/B/HS3/00038).

Według informacji archiwalnych odkryty w 1943 r. skarb z Kaliszanek został zdeponowany pod nasypem. Na zdjęciach wykonanych po odkryciu i sporządzonym wtedy planie są zaznaczone kamienie. Brakuje jednak informacji na temat innych elementów kontekstu archeologicznego wspomnianego znaleziska. W rolniczym krajobrazie Wielkopolski częściowo zachowany pradziejowy nasyp jest czymś niezwykłym, jednak dotychczas budził zainteresowanie jedynie nielicznych archeologów, nie został on nawet wpisany do rejestru zabytków.

Badania wykopaliskowe przeprowadzone w 2022 r. objęły jedynie jego jedną ćwiartkę. Jednak wyniki tych prac – wnioski na wczesnym etapie naukowego opracowania – wiele wnoszą do próby zrozumienia fenomenu masowego deponowania dóbr przez społeczności łużyckich pól popielnicowych.

Piotr N. Kotowicz[1], Wojciech Blajer[2], Marcin Maciejewski[3], Tomasz Bochnak[4], Katarzyna Cywa[5], Aldona Garbacz-Klempka[6], Gabriela Glinianowicz[1], Piotr Jurecki[7], Piotr Kuropka[8], Jeannette J. Łucejko[9], Aldona Mueller-Bieniek[10], Kamil Nowak[11], Marcin M. Przybyła[12], Katarzyna Skowron[13]

[1] Muzeum Historyczne w Sanoku, ul. Zamkowa 2, 38-500 Sanok; p_kotowicz@o2.pl / ORCID: 0000-0002-9091-2470; gabrielaglinianowicz@gmail.com
[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków; wojblajer@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5606-3292
[3] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; marcin.maciejewski@umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5032-9950
[4] Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; tbochnak@ur.edu.pl; ORCID: 0000-0002-0327-9575
[5] Instytut Botaniki im. W. Szafera Polskiej Akademii Nauk, ul. Lubicz 46, 31-512, Kraków; k.cywa@botany.pl; ORCID: 0000-0003-0414-0927
[6] AGH – Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie, Wydział Odlewnictwa, Centrum Badań Nawarstwień Historycznych, ul. Reymonta 23, 30-059 Kraków; agarbacz@agh.edu.pl; ORCID: 0000-0001-8417-6131
[7] Badacz niezależny; morganhenker@gmail.com
[8] Katedra Biostruktury i Fizjologii Zwierząt Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, ul. Norwida 31, 50-375 Wrocław; piotr.kuropka@upwr.edu.pl; ORCID: 0000-0002-0682-4743
[9] Department of Chemistry and Industrial Chemistry of the University of Pisa, Via Giuseppe Moruzzi, 13, 56124 Pisa, Italy; jeannette.lucejko@unipi.it; ORCID: 0000-0002-7717-4039
[10] Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; a.muellerbie@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-5330-4580
[11] Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, ul. Szosa Bydgoska 44/48, 87-100 Toruń; akinakesy@gmail.com; ORCID 0000-0002-8137-0059
[12] Dolmen Marcin Przybyła, Michał Podsiadło s.c., Plac Serkowskiego 8/3, 30-512 Kraków; megzyk@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-4695-0752
[13] Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Rynek Główny 35, 31-011 Kraków; katarzyna.joanna.skowron@gmail.com

Interdyscyplinarne studium skarbów przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z okolic Sanoka

słowa kluczowe: kontekstualizacja skarbów, późna epoka brązu i wczesna epoka żelaza, Karpaty Zachodnie

Ostatnie lata obfitują w nowe odkrycia pradziejowych przedmiotów metalowych, również ich zespołów. Część z nich pochodzi z legalnych poszukiwań, w wielu przypadkach źródło pochodzenia jest problematyczne. Dylematem, przed którym staje wielu archeologów jest pytanie, co zrobić z takimi znaleziskami. Jedną z możliwych odpowiedzi jest: „wycisnąć" z nich tyle informacji naukowych ile z użyciem dostępnych metod możemy. Przykładem tego rodzaju sytuacji są skarby odkryte w ostatnich latach w okolicach Sanoka i badane dzięki dofinasowaniu MKDNiS.

Prezentowany referat jest podsumowaniem projektu mającego na celu interdyscyplinarne opracowanie pięciu skarbów datowanych na późną epokę brązu i wczesną epokę żelaza. Najstarsze znalezisko należy datować na HaA1, najmłodsze na początki okresu lateńskiego. Stanowią one swoisty profil pokazujący praktyki masowego deponowania przedmiotów metalowych w specyficznej strefie karpackiej, strefie pogranicza i kontaktu.

Artefakty i co ważne ekofakty poddano różnym analizom (analizy typologiczne uzupełnione pomiarami radiowęglowymi, badania archeometalurgiczne, badania śladów na przedmiotach ze stopów miedzi, analizy chromatograficzne fragmentów naczynia glinianego, prospekcja magnetyczna, studia osadnicze, określenia gatunkowe w przypadku źródeł organicznych) pozwalającym na poznanie kontekstu złożenia przedmiotów metalowych.

Badania realizowane są przez Muzeum Historyczne w Sanoku w ramach projektu *Interdyscyplinarne studium skarbów przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z okolic Sanoka*, dofinansowanego przez MKDNiS w programie Ochrona Zabytków Archeologicznych (MKDNiS 05579/21).

Łukasz Oleszczak

Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków; lukasz.oleszczak@uj.edu.pl;
ORCID: 0000-0002-9197-0605

Badania kurhanu kultury ałdy-bielskiej w Tuwie (Federacja Rosyjska) i okres wczesnoscytyjski w Azji Centralnej

słowa kluczowe: wczesna epoka żelaza, okres wczesnoscytyjski, Tuwa, Południowa Syberia, cmentarzyska kurhanowe

W roku 2019 i 2021 badacze z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego przeprowadzili wykopaliska kurhanu wczesnoscytyjskiego w górzystej Tuwie, należącej do Rosji republice położonej w Azji Centralnej. Badania odbyły się dzięki zaproszeniu i we współpracy z archeologami z Muzeum Ermitażu w Petersburgu. Miejscem badań było cmentarzysko Chinge Tey położone w dolinie Turano-Ujukskiej, która słynie z licznych pochówków wczesnoscytyjskiej elity (IX–VI w. p.n.e.). To tu znajdują się słynne kurhany Arzhan-1 i Arzhan-2 oraz badany przez międzynarodowy, rosyjsko-szwajcarski zespół kurhan Tunnug. Są to obiekty niezwykle istotne dla rozpoznania procesów genezy kultur typu scytyjskiego.

Ekipa naukowców z Ermitażu pod kierunkiem Konstantina Czugunowa prowadzi od kilkunastu lat badania kurhanu książęcego Chinge Tey I, znajdującego się w zachodniej części doliny. Ogromny kurhan, o średnicy 80 m i wysokości 2–3 m, jest przedmiotem skrupulatnych badań, w trakcie których zidentyfikowano już liczne groby, znajdujące się pod jego nasypem w części zewnętrznej grobowca, a także rzeźbione stele kamienne, skarby brązowe, ślady rytuałów eschatologicznych. W bezpośrednim jego sąsiedztwie znajduje się szereg innych grobowców, należących do elity plemiennej tak zwanej kultury ałdy-bielskiej, które uważane były za powiązane z kurhanem władcy. Dopiero jednak wykopaliska polsko-rosyjskiej ekspedycji dowiodły tego ponad wszelką wątpliwość. Kurhan, który przebadano, miał średnicę ok. 25 m i znajdował się dokładnie na północny-zachód od grobowca książęcego (ważny rytualnie kierunek świata dla ludności kultury ałdy-bielskiej), w odległości ok. 200 m. Pod niewysokim nasypem znajdowały się trzy bogate pochówki osób złożonych do komór grobowych w postaci skrzyń zbudowanych na zrąb. Centralny grobowiec, należący do mężczyzny w sile wieku, został wyrabowany, znaleziono jedynie rozproszone kości zmarłego (bez czaszki), ale dwa pozostałe: młodego wojownika oraz starszej kobiety pochowanej wraz z dzieckiem, dostarczyły wielu ciekawych odkryć. Były to: broń (czekan, kołczan, strzały), złote, szklane i turkusowe ozdoby, lustro, noże żelazne i osełki kamienne, pas z brązowymi okuciami i inne zabytki. Fragmentarycznie zachowały się przedmioty z surowców organicznych, jak: sakiewka, kołczan, drzewce strzał i czekanu czy wspomniany grzebień. Dobrze zachowało się także samo drewno, z którego zbudowano komory zrębowe. Kurhan otoczony był rowem, w którym znaleziono ceramikę i kości zwierzęce, ślady rytuałów eschatologicznych. Poza kurhanem, tuż przy rowie, znaleziono kolejny pochówek, tym razem bez wyposażenia, należący do młodej, kilkunastoletniej osoby, oraz rozproszony skarb przedmiotów brązowych.

Sposób pochowania zmarłych oraz bogactwo wyposażenia grobowców wskazuje na ich bardzo ważną rolę. Zostali pochowani w bezpośrednim sąsiedztwie kurhanu władcy, niewątpliwie za życia należeli do elity plemiennej, należeli do jego bezpośredniego otoczenia.

Wśród wyposażenia zwraca uwagę zwłaszcza obecność złotych pektorałów tak zwanych sierpowatych, zarówno w grobie młodego wojownika, jak i kobiety. Są one uważane za znak przynależności do pewnej grupy społecznej, kasty, być może wojowników. Co ciekawe, jak dotąd znajdowano je wyłącznie w grobach męskich.

Kości zmarłych poddano badaniom laboratoryjnym, dzięki czemu uzyskano szereg datowań radiowęglowych, a także dane dotyczące diety i mobilności umarłych (badania izotopów strontu, azotu i węgla).

Iryna Shramko, Stanislav Zadnikov

Museum of Archaeology of V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine; i.b.shramko@karazin.ua / ORCID: 0000-0003-1009-9262; belsk.archaika@gmail.com / ORCID: 0000-0003-0425-2312

The results of research of the Bilsk hillfort in 2021

key words: Bilsk hillfort, fortification, mound necropolis, Scythians

In 2021, the Scythian expedition of V.N. Karazin Kharkiv National University continued to study the Bilsk hillfort (gorodishe) (8–4 centuries BC). The works were carried out on two main fortifications: the Western and the Eastern. The mound in the Skorobir necropolis was studied with the participation of the Historical and Cultural Reserve "Bilsk".

Western fortification. The works were carried out in the north-eastern part of the ash-mound 13. An area of 134 square meters was discovered. Cultural deposits were recorded at a depth of 0.30–0.40 m to 0.6–0.8 m. In the northern part of the excavation, within the ash-mound, the remains of a house with deepened floor were found. The recessed part of the room had the shape of a quadrangle with rounded corners and occupied an area of 25 square meters. At the bottom of the filling are the remains of burnt wooden planks and a layer of partially burnt clay with large pieces of clay plaster with prints of rods – probably the remains of walls fallen inside. Above the filling of the room, an incomplete disintegration of two Greek amphorae and fragments of Greek tableware – an Ionian striped bowl of the first half of the 6 century BC. A dog's skull lay on one of the wreckage.

In the southern part of the excavation, two large altars were partially uncovered, near which were 10 animal sacrifices. Greek imported ware, represented by fragments of walls, foots, handles and a rims of amphorae of the second half of the 6th – first half of the 5th century BC, was found in the chernozem cultural layer. Among the metal products should be noted bronze three-bladed bush arrowheads, earrings, a fragment of a pin, an armor plate. Awls, knives, and petiole arrowheads were forged from iron.

Eastern fortification. The works were carried out at the excavation site № 36. An area of 78 square meters. Four household pits, the remains of a hearth, animal sacrifices and two clay altars with whitewashed surfaces were opened. In addition to local moulded pottery and fragments of imported tableware were found: fragments of Greek amphorae, mostly from the 5th to the 4th centuries BC. Bronze products: triangular and three-bladed arrowheads, a temple pendant with a glass bead, iron products made of bronze wire – knives, spikes, hairpins. A fragment of a stone ax is interesting.

Mound necropolis Skorobir. Located west of the hillfort. The works were carried out on the site "Field 6", where a small mound with a diameter of 28 m was investigated, the height of the embankment of which ranged from 0.05 to 0.30 m lines northeast – southwest. The depth of the grave pit is 1.7 m from the reference mark. From the south wall, a small dromos adjoined the chamber, partially destroyed by a looting trench. Much of the tomb was completely looted in ancient times. Fragments of a human skull were found in the southern part. In the central part, beads made of blue paste, rhinestone, and quadrangular gold plates were found. In the southern part of the tomb, several vessels were left on the ceiling, which eventually fell into the filling of the burial pit. Previously, the complex was attributed to the first half of 6 century BC.

Sofiia Rzhevuska

Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Hlushkov avenue 22, 123, Kyiv, 03187, Ukraine;
sofiarzhewuska@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2746-1088

Jewelry Metalwork Complexes of the Dnipro Forest Steppe – Interpretation of the Materials

key words: Early Iron Age, Middle Dnipro region, Pidhirtsi group of sites, bronze jewelries, nail-shaped earrings

The research based on revision and interpretation of the materials investigated by Velykyi Kyiv expedition during the excavations in 1949–1950 (V. Danylenko, The Department of Science funds at the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine).

The group of Pidhirtsi sites located on the edge of the fluvial terrace of the left bank of the Dnipro were investigated in 1949. On the Bortnychi (Staryi Tsvyntar) settlement was unearthed bronze metalwork complex with an area of 3–4 m². Fragments of crucibles used in casting production, bronze slag, blanks of bottle-shaped and triangular pendants, pin rods and wire were found. The nearest dwelling located in 80–100 m to the north in the Okrema Diuna tract, with typical household material.

The next 1950 year, in the Obirok and Chovnyshche tracts on the outskirts of the Pidhirtsi village was investigated the section of the dune on the edge of the fluvial terrace of the right bank of the Dnipro. The material includes fragments of pottery with pearl ornaments, spinder whorl, tools (iron knives, needles), but also blanks of bronze jewelleries, crucibles and clay ladles. The massive of the finds is differentiated into household and productional, connected with the functioning of the jewelry workshop to the south of the residential area.

Triangular and three-eged Scythian socketed arrowheads of the end of the V – the first half of the IV century BC were used as chronomarkers for the workshops.

However, for developing of the chronoscale were not involved the nail-shaped earrings collected in Bortnychi settlement. The finds correlate with three types of jewelleries (according to V. Petrenko). Type 1 variant 1 – nail-shaped earring with low conical plate corresponds to the *Sokilnyky* type specimens (according to A. Gawlik) from the Tarnobrzeg sites of the Vistula region. Type 1, variant 3 – nail-shaped earring with a flattened spherical plate, which were mistakenly interpreted as *Pidhirtsi* origin type. The described types date within VI century BC. Type 31 – double-plate earring from the site dates of IV century BC also were found on the site.

According to all the available chronomarkers, two chronological horizons of the Bortnychi settlement can be distinguished. The first is identified by nail-shaped earrings of the VI century BC, second by the Scythian arrowheads of the end of the V – the first half of the IV century BC. The jewellery workshops date belongs to this period.

In conclusion, investigated compact metalwork complexes were located outside residential areas on the edges of the fluvial terraces of the left and right banks of the Dnipro. In view of the features of material, the workshops functioned short period of time within outlined date. Further research includes cultural-chronological interpretation and reconstruction of cross-cultural contacts.

Олена Сергоївна Дзнеладзе[1], Денис Миколайович Сікоза[2], Олександр Володимирович Симоненко[1]

[1] Інститут археології Національної академії наук України, Відділ археології раннього залізного віку, проспект Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна; dzynya@gmail.com / ORCID: 0000-0003-3564-217X; simonal@ukr.net / ORCID: 0000-0001-6878-556X

[2] Обласна інспекція по охороні пам'яток історії та культури, Департамент культурної спадщини, туризму і курортів Херсонської обласної державної адміністрації, вул. Театральна 5, Херсон, 73000, Україна; arheolog111@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7287-3084

Фортифікація пізньоскіфського городища Львове

ключові слова: пізні скіфи, пізньоскіфська культура, Низовий Дніпро, фортифікація, вал, рів, оборонний мур, вежа, цитадель

Поселенські пам'ятки пізніх скіфів Низового Дніпра представлені городищами. Всі вони розташовані на надзаплавних терасах та корінному березі Дніпра та його протоків. Зазвичай пізні скіфи обирали ділянку на висоті 10–50 м, оточену балками та ярами, й будували фортецю.

За топографією та плануванням укріплень виділяють два типи городищ: мисові – що розташовані на мису корінного берегу, утвореному балкою, та берегові – розташовані на прямокутній або квадратній ділянці корінного берега.

Оборонні лінії мисових городищ проходять навпоперек мису, відокремлюючи акрополь та передмістя, або охоплюють мис. Вали та рови берегових городищ розташовані П-подібно з напільних сторін та примикають до балок. До мисових городищ віднесено: Червномаяцьке, Миколаївка-Козацьке, Львовське, Понятівське, Великолепетиське та Каїрське. До берегових – Гаврилівське, Ганнівське, Саблуківське, Консуловське, Старошведське, Тягінське, Знам'янське, Золотобалківське та Любимівське.

Фортифікацію було простежено або частково досліджено на 12 городищах: Золотобалківському, Гаврилівському, Ганнівському, Консулівському, Червономацькому, Козацькому, Львовському, Тягінському, Понятівському, Знам'янському, Каїрському, Любимівському.

Львовське городище розташоване на мисі, утвореному корінним берегом Дніпра та відрогами балки Каменоватої (Бобоватої). Витягнуто вздовж берега не менш ніж на 200 м. Поверхня городища майже пласка, висота над рівнем води сягає 30 м.

Перша лінія оборонних споруд майже не виражена у рельєфі й потребує додаткових археологічних досліджень.

Городище досліджувалося Пізньоскіфською археологічною експедицією під керівництвом А.В. Симоненко у 2014–2015 рр.

Оборонні споруди акрополю складалися з валу з кам'яною стіною і рову, розташованого перед ними.

Для облаштування рову материкову скелю було підрізано на глибину 0,8 м з напільного боку. Більша частина рову була заповнена кам'яним завалом – залишками стіни, що впала з гребню валу. На жаль, значну частину рову було пошкоджено траншеєю часів Другої світової війни, що доходила до материкової скелі, але не заглиблювалася у неї.

Вал мав таку конструкцію. На скельному материку у напрямку ПнЗх – ПдСх було побудовано двохпанцирну стіну, завширшки в середньому 2,5 м. Стіну було складено з вапнякових блоків середніми розмірами 0,7×0,5×0,3 м. Кладка панцирів збереглася на висоту трьох рядів, верхній ряд блоків в декількох місцях з'їхав у бік рову (на захід). Західній (зовнішній) панцир основи валу зберігся в довжину протягом 12–14 м. східний, вочевидь був розібраний місцевими мешканцями в новий час.

Після забутовки стіни глиною з вапняковою крихтою та дрібним камінням вал було підсипано до висоти 1,5 м попелястим культурним шаром, а його західний схил періодично досипався таким самим ґрунтом та материковими викидами з ям.

Західний схил валу був ескарпований під невеликим кутом. Нижню частину ескарпу було облицьовано плитами вапняку, поставленими на ребро.

На гребні валу було збудовано стіну – двохпанцирна кладка з вапнякових підтесаних каменів із забутовкою дрібним камінням з середини. Максимальна висота стіни в найбільш збереженій частині 1,2 м, ширина 2,4–2,5 м. По обидва боки від стіни на всій ділянці, де вона зберіглася, простежено трамбовку з товченої вапнякової крихти, завширшки 0,55 м і завтовшки 0,05 м.

Фрагменти світлоглиняних амфор з культурного шару та заповнення ям датують спорудження валу I ст. до н.е.

Всі берегові городища Низового Дніпра, подібно кримським, мають первинні контурні укріплення, розташовані далеко в степу. Вони добре простежуються по аеро та супутниковим фото. Так само як і у Криму, у Пониззі Дніпра спостерігається тенденція зменшення площі городищ, зведення квадратних або прямокутних в плані укріплених акрополів, з багаторазово перебудованими та посиленими мурами.

Anzhelika Kolesnychenko

Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine, pr. Geroiv Stalingrada 12, Kyiv, 04210, Ukraine /
Alma Mater Studiorum – Università di Bologna, via Marsala 26, Bologna, Italy; magtaban1984@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4598-5929

Recent investigation on the craft centre of the Archaic period by the Yahorlyk bay (Southern Ukraine, Kherson region)

key words: Greek, Archaic, glass, settlement, Black sea region

The report focuses on Yahorlyk settlement, which is situated on the Northern coast of the Black Sea in Southern Ukraine, Kherson region. Yahorlyk is famous for being an iron-producing, bronze--melting and glass-working centre. Glass beads of different type were made here. Yahorlyk beads were widely spread in ancient Greek and barbarian contexts, sometimes crossing the Carpathians. According to painted pottery finds, researchers suggested chronology for the site beginning of first quarter VI century BC. On the site archaeological investigation were conducted by A.S. Ostroverkhov, S.B. Bujskykh in 1970-ies and in 1990-ies by M.P. Olenkovskyi. Archaeologists excavated the small trenches on the site and found evidences of the metal-working center in the central part of the site and two glass-working facilities. In 2018 author surveyed the site with GPS and mapped the finds. The general picture is confirmed and it seems there was a previously unknown center of craft activities by the mouth of lake Vysokhle between the two centers observed in 1970-ies.

In 2018 the samples of local sands were selected for archaeometric characterization (jointly with O. Yatsuk). The aim of study was to test the possibility of local glass-making. The results indicate that at least two varieties of local sand could be used as a raw material for making glass of Yahorlyk beads.

In 2020 the author has opened five test-trenches both in the southern part of the settlement and between two lakes. Two trenches yielded abundant traces of cultural layer. The northernmost trench 3 situated between two lakes yielded remains of furnace. The structure was made of burnt clay. Its diameter is about 1 meter. Three ready-made biconical beads were found in the rests of the furnace as well as two bronze arrowheads.

Вікторія Котенко[1], Анатолій Кушнір[2]

[1] Інститут археології Національної академії наук України, проспект Володимира Івасюка 12, Київ, Україна; kotenkovikt@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9172-1062

[2] Інститут географії Національної академії наук України, вул. Володимирська 44, Київ, Україна; kushnir.paleogeo@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8995-1467

Основні принципи вивчення сировинної бази гончарства античної Ольвії

ключові слова: античність, Північно-Західне Причорномор'я, Ольвія, гончарство, сировина

Античні центри Північно-Західного Причорномор'я відносяться до унікального історико-культурного регіону, який був охоплений давньогрецькою колонізацією з архаїчного періоду. На перетині вивчення культурної та економічної історії цих центрів знаходиться питання розвитку ремесел і промислів, серед яких виготовлення кераміки займало важливе місце. За наявністю локального гончарного ремесла на давньому поселенні можна судити про рівень його економічного розвитку. Завдяки археологічним дослідженням за останнє століття можна переконливо стверджувати, що майстри Ольвії виготовляли керамічну продукцію, яка задовольняла потреби не лише місцевого населення й поселень хори, а й потрапляла далеко за їх межі. Тому питання вивчення античних ергастеріїв та сировинної бази є ключовими для розуміння економічної історії центрів Північно-Західного Причорномор'я, зокрема Нижнього Побужжя.

В основу методики дослідження керамічного виробництва було покладено польові і лабораторні роботи 2021–2022 рр. з вивчення сировинної складової. При використанні палеогеографічного методу було обстежено виходи на денну поверхню відкладів в даній місцевості – Ольвійське городище, поселення хори, острів Березань. Всього обстежено 10 точок з відкладами різного віку, зроблене їх попереднє стратиграфічне розчленування, проведений макроморфологічний опис та відібрано зразки для лабораторних досліджень.

Встановлено, що найпоширенішими типами залягань є відклади неогену та плейстоцену. Відклади неогену представлені переважно понтичним (N2pn) та меотичним (N1m) ярусами. Плейстоценові відклади представлені переважно бузьким (bgQ3) та витачівським (vtQ3) горизонтами. Повна стратиграфічна послідовність відкладів зустрічається лише в межах причалу с. Парутине, при цьому всі описані відклади присутні фрагментарно вздовж усієї берегової лінії та формують цілісну картину.

Також було відібрано зразки керамічної продукції, які хронологічно відносяться до різних етапів існування Ольвії та поселень хори (V ст. до н.е. – I–II ст. н.е.); вироби представлені посудом, керамічним шлаком, печиною тощо, що розширює спектр досліджуваного питання. На наступному етапі відбулося впровадження мультидисциплінарного підходу з метою аналізу потенційної сировини та порівняння її з керамічними виробами. Проведено мікроморфологічне дослідження шляхом аналізу шліфів з тонкими зрізами фрагментів кераміки та зразками потенційної сировини. Для встановлення фізико-хімічних особливостей відкладів було також здійснений гранулометричний аналіз, на основі якого виявлено кількісний склад фракцій піску, пилу та мулу. Насамкінець, в якості експерименту з відібраної сировини було виготовлено зразки глиняних виробів. За допомогою мікроморфогічного аналізу було порівняно їх структуру зі зразками античної кераміки.

На основі проведених досліджень можна зробити наступні висновки. Стратиграфічні спостереження показали, що регіон Нижнього Побужжя характеризується заляганням різних порід, частина з яких є (і була в античний час) придатною для гончарства. Поряд з фіксацією гончарних горнів, сировинна база підтверджує існування в Ольвії місцевого виготовлення кераміки. Властивості дослідженої сировини показали, що вона є доволі специфічною й складною для гончарювання. Ймовірно, саме з цієї причини місцеве ольвійське гончарство, на відміну від сусідніх полісів, спеціалізувалося переважно на виготовленні покрівельної черепиці та господарської кераміки широкого вжитку і не набуло домінуючої ролі в економіці полісу в античний час.

Szymon Wrzos

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin;
wrzos.szymon@gmail.com; szkoladoktorska@umcs.pl; ORCID: 0000-0001-6998-6494

Projekt rozprawy doktorskiej: *Groty zdobione w młodszym okresie przedrzymskim w Europie Środkowej i Północnej. Studium archeologiczne i technologiczne*

słowa kluczowe: okres lateński, kultura przeworska, kultura oksywska, groty włóczni, technologia

Celem rozprawy doktorskiej realizowanej w SDNH UMCS jest szczegółowa analiza fenomenu zdobienia grotów włóczni w okresie przedrzymskim poprzez wykorzystanie badań interdyscyplinarnych i eksperymentów w nurcie archeologii doświadczalnej.

Do kategorii grotów zdobionych należy zaliczyć egzemplarze ze wzorem geometrycznym (wykonywanym poprzez wytrawianie, puncowanie lub rycie), który najczęściej pokrywa niemal całą powierzchnię liścia, a także okazy z wycinaną krawędzią lub ornamentem na tulei. Jak wykazały dociekania autora, z kręgu przeworsko-oksywskiego znanych jest (stan na 2016 r.) ok. 100 egzemplarzy zdobionych omawianej broni, co stanowi prawie 10% wszystkich znalezisk. Z terenów Celtyki znane są także groty z wzorem ażurowym, nie będą one tu jednak analizowane.

Eksperymenty zaplanowane w pracy będą obejmowały odtworzenie technik zdobniczych, szczególnie związanych z selektywnym wytrawianiem wzorów. Pewnych spostrzeżeń na ten temat dostarczyły wcześniej przeprowadzone przez autora próby. Równie obiecująco rysują się perspektywy badań metaloznawczych, które w oparciu o proweniencję surowca mogą dostarczyć danych o zasięgu kontaktów międzyregionalnych – wypraw zbrojnych, handlu czy kręgów warsztatowych.

Niewątpliwie nowych danych mogą dostarczyć nowoczesne metody obrazowania zabytków, czego przykładem są zdjęcia radiologiczne pozwalające na zidentyfikowanie zdobień nieczytelnych z powodu korozji czy metod konserwacji.

Andrzej Szela

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; a.szela@uw.edu.pl;
ORCID: 0000-0002-4160-3348

Książę i jego drużyna. Słów kilka o uzbrojeniu w okresie wpływów rzymskich na obszarze wschodniej części kultury przeworskiej

słowa kluczowe: uzbrojenie, wschodnia strefa kultury przeworskiej, groby książęce

Jedną z cech grobów książęcych z okresu wpływów rzymskich jest brak w ich wyposażeniu elementów uzbrojenia, poza ostrogami. Podobnie jest w przypadku dwóch grobów tego typu odkrytych na stan. 1 w Zgliczynie Pobodzym, gm. Bieżuń. Dlaczego w kulturze przeworskiej znanej z zamiłowania do uzbrojenia lokalni przywódcy nie byli chowani z mieczem? Czy ówcześni władcy nie posiadali uzbrojenia, czy też nie musieli go mieć na co dzień przy sobie, a zatem także po śmierci, gdyż ich bezpieczeństwa strzegła specjalna straż? Odpowiedź na te pytania wydaje się niemożliwa, zwłaszcza, że we wszystkich grobach ze wschodniej strefy kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich brakuje elementów uzbrojenia. Ku zaskoczeniu zmianę naszej wiedzy na ten temat przynoszą badania nekropoli w Zgliczynie Pobodzym, gdzie obok grobu książęcego, odkrytego w 2018 r., znaleziono grób wojownika zawierający jego pełne uzbrojenie. Odkrycie to jest unikatowe nie tylko we wschodniej strefie kultury przeworskiej, ale także w kontekście zrozumienia zasad stosowanych przy pochówkach władców z pierwszych wieków naszej ery.

Володимир Сидорович

Комунальний заклад Львівської обласної ради „Історико-краєзнавчий музей" м. Львів – м. Винники, вул. Галицька 26, 79495, Україна; sidorovitchvz@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4880-1926

Дослідження могильника пшеворської культури в селі Велика Діброва на Львівщині: розкоп останньої надії

ключові слова: пшеворська культура, могильник, Львівщина

Могильник пшеворської культури в околицях села Велика Діброва на Львівщині відкрито у 2021 році. Цього ж року на пам'ятці досліджено вісім кремаційних поховань з різноманітним, характерним для цієї археологічної спільноти поховальним інвентарем.

Внаслідок цьогорічних досліджень, у південно-західній частині пам'ятки відкрито два кремаційні поховання.

Поховання з порядковим номером IX містило залишки кремації та нижня частина поховальної урни, яка була зруйнована внаслідок господарської діяльності. Поряд з урною розміщувався наконечник списа, а під нею – наконечник дротика. Увесь поховальний інвентар має сліди вторинного перепалу, що свідчить про його перебування на жертовному вогнищі.

Поховання X відкрито на відстані близько трьох метрів в сторону північного-сходу від попереднього. У його верхній частині розміщувалося циліндричне глиняне прясельце. Воно орнаментоване чотирма округлими вдавленнями з однієї сторони, а з другої – знаками, що візуально нагадують руни. Інтерпретація цих знаків залишається дискусійною. Окрім нього, в похованні виявлено залишки двох невеликих за розмірами ліпних посудин.

Поблизу обох поховань відкрито округлий за формою об'єкт, що добре проглядався на фоні жовто-сірого материкового ґрунту. Заповнення цього об'єкту містило залишки деревного вугілля, а на його дні знайдено боковину ліпного горщика та камінь, на яких прослідковуються сліди дії вогню. Можливо, цей об'єкт виник в ході здійснення певних ритуальних дій на могильнику.

На сьогодні на дослідженій території могильника відкрито десять поховань. Питання про розміри могильника залишається відкритим, що створює перспективи для подальших досліджень. Сукупність знайдених у похованнях матеріалів, дає змогу датувати пам'ятку ступенем B_{2b}–B_2/C_1 та вказує на її приналежність до східної зони розселення пшеворської культури.

Vadzim Beliavets

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; v.beliavets@uw.edu.pl;
ORCID: 0000-0002-4912-7665

Wyniki badań 2019–2020 r. na stanowisku Gorka-1 na białoruskim Prypeckim Polesiu

słowa kluczowe: okres rzymski, horyzont postzarubiniecki, kultura praska, Prypeckie Polesie

W 2020 r. badawcza ekipa Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu (Mińsk, Białoruś) przeprowadziła badania wykopaliskowe w okolicy wsi Gorka na północnym skraju Środkowego Polesia (biał. *в. Горка, Салігорскі раён, Мінская вобласць*). Stanowisko zostało odkryte w 2018 r. przez dr A. Kasiuk. Mieści się ono na owalnym piaszczystym wzgórzu o powierzchni ok. 1,3 ha, położonym nad starorzeczem rzeki Moracz (prawy dopływ Słuczy). W latach 2018–2019 prowadzono tu prospekcje powierzchniowe oraz prace sondażowe. Wstępnie Gorkę-1 określono jako wielowarstwowe stanowisko z materiałami z neolitu, okresu rzymskiego i wędrówek ludów.

W 2020 r. we wschodniej części stanowiska zbadano powierzchnię 58 m^2. Badania te pozwoliły między innymi na poszerzenie chronologii stanowiska w głąb epoki kamienia, dzięki odkryciu materiałów mezolitycznych. W kolekcji z epoki neolitu i eneolitu wyróżniono odpowiednio dwa horyzonty: dniepro-doniecki i kręgu kultur ceramiki sznurowej. Z tym ostatnim łączą się obiekty z pozostałościami kremacji, być może o charakterze sepulkralnym. Materiały z epoki brązu zaś należy wiązać z kręgiem kultury trzcinieckiej.

Niewątpliwie najaktywniej stanowisko było wykorzystywane w okresie rzymskim i początkach okresu wędrówek ludów: te materiały stanowią ok. 65–70% całości zbiorów. Wyraźnie przeważają tu znaleziska ze starszego okresu rzymskiego (datowane na ok. połowę I – II/III w.), w tym: zapinka typu 61 i fragmenty dwóch innych fibul serii pruskiej III grupy O. Almgrena; ostroga E.2 według J. Ginalskiego; 2 paciorki typu 290/291 według M. Mączyńskiej; seria charakterystycznych glinianych przęślików; ułamki żelaznych sierpów i inne. Nawiązujące do tego horyzontu ceramiczne naczynia są zachowane fragmentarycznie – ponad 1400 ułamków. Absolutnie przeważają fragmenty niestarannie lepionych garnków (ok. 91%), których krawędzie wylewów często zdobiono nacięciami. Około 4% tworzą ułamki naczyń gładzonych, a 3,5% pokryte są sztrychowaniem. Resztę, w równym udziale procentowym, tworzą fragmenty naczyń chropowaconych, jednocześnie chropowaconych i sztrychowanych oraz zdobionych ornamentem grzebykowym (ok. 0,5%). Naczynia te wyraźnie nawiązują do znanego nad Prypecią zestawu ceramicznego stanowisk horyzontu postzarubinieckiego.

Zastanawiający jest brak znalezisk, które należałoby datować od połowy III w. (na przykład ozdób horyzontu „emalii barbarzyńskich"), czyli kultury kijowskiej. Ten horyzont zaś jest bardzo wyraźnie zaznaczony na położonej zaledwie 300 m dalej, na przeciwległym brzegu Moroczy, osadzie w Jaskawiczy, stan. 1. Zarówno na niej, jak i na stanowisku 1 w Gorce, obecne są materiały z końca okresu rzymskiego i początku okresu wędrówek ludów (ok. połowa IV – połowa V w.): ułamki charakterystycznych, typologicznie późnych zapinek kuszowatych, bransoleta o poszerzonych końcach, „huński" grot strzały z trzema skrzydełkami i inne. Należy je łączyć ze stosunkowo nielicznymi, lecz charakterystycznymi ułamkami typologicznie wczesnych garnków kultury praskiej.

Badania z lat 2018–2020 nad stanowiskami skupienia osadniczego w dolnym biegu Moroczy przyniosły nowe, niepodważalne dowody na stałe zasiedlenie ziem Prypeckiego Polesia w ciągu całej pierwszej połowy I tys. po Chr., przez ludność należącą do kręgu kultur wschodnioeuropejskiej strefy leśnej: horyzontu postzarubinieckiego, a później kultury kijowskiej i praskiej. Dostarczają więc nowych argumentów potwierdzających teorię o kształtowaniu się kultury praskiej – której ludność łączona jest ze wzmiankowanymi począwszy od VI w. Słowianami – na ziemiach Prypeckiego Polesia i terenach przyległych.

Віталь Сідаровіч

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; v.sidarovich@uw.edu.pl;
ORCID: 0000-0003-3994-1732

Скарбы рымскіх манет у басейне ракі Лясная (правага прытока Заходняга Буга)

ключавыя словы: рымскія дэнарыі, скарбы, перыяд рымскіх уплываў, вельбарская культура

Рака Лясная з'яўляецца правым прытокам Заходняга Буга, ўтвараецца непадалёк ад в. Вугляны Камянецкага раёна ад зліцця рэк Лясная Правая і Лясная Левая і ўпадае ў Буг каля в. Церабунь Брэсцкага раёна. Працякае па Прыбужскай раўніне і Брэсцкаму Палессю. Яе басейн займае плошчу каля 2650 км^2.

На сённяшні дзень у басейне р. Лясная зарэгістраваныя чатыры скарба (каля вёсак Лышчыцы, Ставішча, Дзямянчыцы і Малыя Мурыны), а таксама прынамсі тры так званых калектыўных знаходкі рымскіх манет, якія таксама могуць з'яўляцца рэшткамі скарбаў (каля вёсак Рудавец, Селяхі і Трасцяніца). На жаль, большая частка з іх разрабавана і знаходзіцца ў прыватных калекцыях. Манеты з іх вядомыя толькі па фотаздымках.Толькі адзін са скарбаў – Лышчыцкі – часткова трапіў ў зборы дзяржаўных музеяў.

Усе дэпазіты рымскіх манет з басейна р. Лясная складаюцца амаль выключна з імперскіх дэнарыяў. Абсалютная большасць манет належыць да чаканкі дынастыі Антанінаў (96–192 гг.). Толькі ў 2 скарбах (Лышчыцы і Ставішча) маюцца невялікія "дамешкі" з варварскіх імітацый рымскіх дэнарыяў, а ў Лышчыцкім дэпазіце прысутнічае таксама лікійская драхма. Малодшыя манеты ў скарбах Ставішча, Дзямянчыцы і Малыя Мурыны датуюцца 180–190-мі гг. Гэта дазваляе вызначыць для іх толькі terminus post quem, але, на жаль, не дае магчымасці меркаваць хаця б аб прыблізным часе, калі гэтыя комплексы манет былі схаваныя. Даследаванні апошніх гадоў паказалі, што дэнарыі I–II стст. знаходзіліся ва ўжытку варвараў (перадусім, усходніх германцаў) аж да 5 ст., што пацвярджаецца шматлікімі манетна-рэчавымі скарбамі, дата ўхавання якіх вызначаецца ўпрыгажэннямі і іншымі прадметамі эпохі Вялікага перасялення народаў.

Больш-менш упэўнена дату тэзаўрацыі можна вызначыць толькі для аднаго са скарбаў – Лышчыцкага, які з'яўляецца самым раннім дэпазітам дэнарыяў Рымскай Імперыі ў Беларусі. Датаванне малодшых манет часам пачатку праўлення Марка Аўрэлія, а таксама значная колькасць і добрая захаванасць манет Траяна і Адрыяна, дазваляюць аднесці гэты дэпазіт да скарбаў тыпу B-2 паводле тыпалогіі А. Дымоўскага і К. Мызгіна, на думку якіх манеты падобных скарбаў паступілі ў Барбарыкум пераважна ў выніку Маркаманскіх войн. Верагодна, Лышчыцкі скарб быў схаваны ў апошняй чвэрці II ст. н.э., то бок прыкладна ў час прыходу вельбарскага насельніцтва ў Беларускае Пабужжа. Значную цікавасць Лышчыцкай знаходцы надае то, што яна належыць да так званых балотных дэпазітаў (манеты былі знойдзены ў выкідах меліярацыйнай канавы на краі тарфяніка). Таксама "балотнае паходжанне" маюць калектыўныя знаходкі з-пад вёсак Рудавец і Трасцяніца і, хутчэй за ўсё, знаходкі з-пад в. Ставішча. Тарфяніковыя скарбы з арэалу вельбарскай культуры на тэрыторыі Польшчы – напрыклад, Grodkowo, Góra i Ulan – разглядаюцца як ватыўныя дэпазіты. Гэта дае падставы лічыць, што падобныя знаходкі з Беларусі таксама з'яўляліся ахвярапрынашэннямі.

Факт таго, што значная частка скарбаў з басейна Лясной маюць ватыўны характар, дае падставы меркаваць, што гэты рэгіён мог мець асаблівае значэнне для гоцкага насельніцтва, якое пражывала ў правабярэжным (Беларускім) Пабужжы. Менавіта ў басейне ракі Лясная назіраецца самая высокая ў Беларусі канцэнтрацыя адзінкавых знаходак дэнарыяў Рымскай Імперыі і тут зафіксавана найбольшая колькасць вельбарскіх помнікаў. Цалкам верагодна, што гэты рэгіён з'яўляўся ў познерымскі час вельмі важным для усходніх груп вельбарскага насельніцтва і вылучаўся асаблівым сацыяльна-палітычным і, магчыма, рэлігійным статусам.

Marta Stasiak-Cyran

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin / Muzeum Narodowe w Lublinie, ul. Zamkowa 9, 20-117 Lublin; martacyran@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-4222-880X

Kolekcja zabytków z okresu rzymskiego z Łazisk, pow. opolski

słowa kluczowe: okres rzymski, kultura przeworska, kultura wielbarska, znaleziska luźne, Małopolski Przełom Wisły, zachodnia Lubelszczyzna

W ostatnich latach na Lubelszczyźnie obserwuje się duży przyrost nowych znalezisk zabytków metalowych i numizmatów z okresu rzymskiego, pochodzących między innymi z legalnych poszukiwań przy użyciu wykrywaczy metali rejestrowanych przez urząd konserwatorski. Znaleziska te w istotny sposób mogą uzupełnić obraz przemian kulturowych, zwłaszcza że od wydania ostatniej syntezy minęło ponad 30 lat.

Do jednej z najciekawszych kolekcji zabytków przekazanych przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w depozyt Muzeum Narodowemu w Lublinie należy zbiór 15 artefaktów zebranych powierzchniowo w miejscowości Łaziska, pow. opolski (lubelski).

Na podstawie analizy typologicznej i chronologicznej fibul znajdujących się w tym zbiorze można stwierdzić, że część z nich pochodzi z początkowego etapu migracji gockiej na tereny Lubelszczyzny, który rozpoczyna się w fazie $B_2/C_1–C_{1a}$. Wtedy też ludność kultury wielbarskiej rozpoczęła penetrację obszaru i zajęła część stanowisk, należących wcześniej do kultury przeworskiej. Pozostałe fibule można datować na etap ekspansji i rozwoju kultury wielbarskiej w zachodniej części regionu lubelskiego, odpowiadający fazie C_2.

Kolekcja zabytków metalowych z miejscowości Łaziska – podobnie jak inne odkrycia zarejestrowane w obrębie Małopolskiego Przełomu Wisły, w tym numizmaty – są ważnym uzupełnieniem stanu badań, a także stanowią potencjał badawczy do dalszych studiów nad okresem rzymskim i wędrówek ludów na terenie zachodniej Lubelszczyzny.

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska[1], Jolanta Bagińska[2], Wiesław Koman[3], Tadeusz Wiśniewski[4]

[1] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; barbara.niezabitowska-wisniewska@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0001-7557-4488

[2] Muzeum Regionalne im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim, ul. Wyspiańskiego 8b, 22-600 Tomaszów Lubelski; muzeum.regionalne@o2.pl; jolabag1@o2.pl

[3] Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie – Delegatura w Zamościu, ul. Staszica 29, 22-400 Zamość; wieslaw_koman@op.pl

[4] Badacz niezależny; Lublin; krzem7@o2.pl; ORCID: 0000-0003-0107-3220

Nie tylko Ulów… Weryfikacje terenowe nowych stanowisk z okresów rzymskiego i wędrówek ludów w powiecie tomaszowskim

słowa kluczowe: wschodnia Lubelszczyzna, powiat tomaszowski, okres rzymski, okres wędrówek ludów, zapinki, grób kultury przeworskiej

W 2021 r. do Delegatury w Zamościu Wojewodzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie oraz do Muzeum Regionalnego im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim trafiły zabytki metalowe odkryte przez detektorystów w kilku miejscowościach powiatu tomaszowskiego – Tyszowcach, Zamłyniu, Rudzie Żurawieckiej i Przeorsku (nieopodal Rudy Żelaznej) – w tym podczas poszukiwań z użyciem wykrywacza metali prowadzonych na podstawie pozwolenia konserwatorskiego, poza obszarami znanych stanowisk archeologicznych. W związku z tymi odkryciami wiosną 2022 r. przedstawicie powyższych instytucji oraz Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie przeprowadzili weryfikacje terenowe w trzech z wymienionych miejscowości, w miejscach wskazanych przez odkrywców.

W Tyszowcach i w Zamłyniu przeprowadzono badania powierzchniowe, w tym z wykorzystaniem wykrywacza metali oraz sondowania geologiczne. W Tyszowcach były one skoncentrowane w okolicach miejsca znalezienia zapinki palczastej. W ich trakcie odkryto kolejną fibulę – silnie profilowaną IV grupy w klasyfikacji O. Almgrena – oraz dwa fragmenty stożków wytopowych żelaza, powstałych prawdopodobnie po rozbiciu dymarki.

W Zamłyniu, gdzie jesienią 2021 r. odkryto prowincjonalnorzymską zapinkę emaliowaną oraz okucie pochwy miecza, znaleziono między innymi: denar rzymski, 2 miedziane szelągi z XVII w., ok. 30 fragmentów naczyń glinianych datowanych na epokę brązu, wczesne średniowiecze i okres nowożytny, kamienną płytkę szlifierską, bryłkę żelaza i okruch polepy, a także metalowy guzik i jedną kopiejkę z 1908 r.

Nowo odkryte stanowiska archeologiczne w Tyszowcach i Zamłyniu uznać należy za wielokulturowe. Najbardziej spektakularne są jednak zabytki datowane na okresy rzymski i wędrówek ludów oraz wczesne średniowiecze.

Stanowisko w Rudzie Żurawieckiej – gdzie detektorysta odkrył żelazne umbo i grot – położone jest w lesie, stąd też weryfikacja terenowa polegała na przeprowadzeniu oględzin miejsca znalezienia wspomnianych zabytków oraz wykonaniu sondowań geologicznych. Ponadto w hałdzie pozostawionej obok wkopu rabunkowego odkryto bardzo dużą liczbę przepalonych kości ludzkich oraz fragmenty naczynia glinianego (popielnicy), imacza, sprężyny fibuli i bliżej nieokreślonych okuć żelaznych. Zabytki te z całą pewnością należy łączyć z ciałopalnym grobem popielnicowym kultury przeworskiej.

Z dużego kompleksu leśnego w okolicach Przeorska/Rudy Żelaznej pochodzi skuwka sprzączki typu *Strzegocice-Tiszaladány-Kercz*. Pomimo braku możliwości przeprowadzenia tam weryfikacji terenowej udało się uściślić miejsce oraz okoliczności jej znalezienia.

Na wszystkich nowo odkrytych stanowiskach w niedalekiej przyszłości planowane jest przeprowadzenie badań wykopaliskowych.

Anna Mucha

Muzeum im. ks. Stanisława Staszica, ul. 3-go Maja 11, 22-500 Hrubieszów; anna.maria.mucha@poczta.onet.pl;
ORCID: 0000-0002-1525-3495

Gozdów – nowe stanowisko z okresów rzymskiego i wędrówek ludów w Kotlinie Hrubieszowskiej

słowa kluczowe: Kotlina Hrubieszowska, znaleziska luźne, okres rzymski, okres wędrówek ludów

W 2020 r. grupa detektorystów działających na terenie Kotliny Hrubieszowskiej uzyskała pozwolenie Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na przeprowadzenie badań powierzchniowych przy użyciu wykrywaczy metali w okolicach miejscowości Gozdów w gminie Werbkowice, oddalonej od Hrubieszowa o ok. 8 km na południowy zachód. Działki rolnicze uwzględnione w pozwoleniu znajdują się na obszarze AZP 87–93 i przed rozpoczęciem wspomnianych badań nie odnotowano na nich żadnych stanowisk archeologicznych. Zbiór zabytków odkrytych w trakcie tych poszukiwań, w maju 2021 r. został przekazany do zbiorów Działu Archeologicznego Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie. Według relacji odkrywców miały one pochodzić z jednej działki. Wstępna analiza wykazała, iż chronologicznie należy łączyć je z okresem rzymskim oraz wczesnymi fazami okresu wędrówek ludów. Ze względu na wagę naukową zbioru zabytków oraz fakt odkrycia nieznanego wcześniej stanowiska archeologicznego w listopadzie tego samego roku pracownicy Działu Archeologicznego Muzeum w Hrubieszowie, we współpracy z grupą poszukiwaczy, przeprowadzili ponowne badania powierzchniowe w Gozdowie. Wszystkie zabytki odkryte w ich trakcie namierzane były trójwymiarowo.

Dokładna lokalizacja zabytków pozwoliła na wydzielenie dwóch skupisk ich występowania. Większe z nich odnotowano w miejscu wcześniej nieznanym z odkryć archeologicznych i oznaczono jako Gozdów, stan. 28 (AZP 87–93/161). Miejsce znalezienia kilku innych zabytków metalowych włączono w obręb już znanego stanowiska numer 13 (AZP 87–93/56), rozszerzając jego dotychczasowy zasięg. Stanowisko to zarejestrowane zostało w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1991 r. w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Określono je wówczas jako wielokulturowe, ze śladami osadniczymi z epoki brązu, młodszego okresu przedrzymskiego, okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza.

Obecnie w zbiorach Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie znajdują się 84 zabytki metalowe z Gozdowa, w tym 80 z nowo wyróżnionego stan. 28 i 4 włączone w obręb stan. 13. Wszystkie noszą mniej lub bardziej wyraźne ślady przepalenia. Ramy chronologiczne zbioru są bardzo szerokie i można je zawrzeć w przedziale od fazy B_2/C_1 po fazy D_1–D_2. Znacznie trudniej ustosunkować się do przynależności kulturowej zabytków z omawianej kolekcji, w szczególności datowanych na fazę B_2/C_1–C_{1a}, czyli na okres, w którym na terenach wschodniej Lubelszczyzny nastąpiła „wymiana ludności" przeworskiej na wielbarską. Niemniej jednak wydaje się, że zdecydowaną większość tak datowanych zabytków – poza kilkoma wyjątkami przypisanymi kulturze przeworskiej – można łączyć z kulturą wielbarską lub grupą masłomęcką, przy czym reprezentowałyby one najwcześniejszy etap rozwoju tych jednostek kulturowych na Lubelszczyźnie. Zabytki z faz C_2–D_1 bez większych wątpliwości wiązać można z grupą masłomęcką. Nieco bardziej problematyczne jest łączenie z nią przedmiotów datowanych na fazę D_2, które mogą być śladem pozostania lub powrotu do Kotliny Hrubieszowskiej bliżej nieokreślonej grupy ludności germańskiej, już po zaniku osadnictwa grupy masłomęckiej.

W chwili obecnej zabytki z Gozdowa znajdują się w konserwacji, po której zakończeniu zostaną ostatecznie opisane oraz zadokumentowane fotograficznie i rysunkowo. Planowane są także badania wykopaliskowe.

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska[1], Anna Hyrchała[2], Anna Mucha[3], Bartłomiej Bartecki[3], Łukasz Mazurek[3], Tadeusz Wiśniewski[4]

[1] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; barbara.niezabitowska-wisniewska@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0001-7557-4488

[2] Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin / Muzeum im. ks. Stanisława Staszica, ul. 3-go Maja 11, 22-500 Hrubieszów; ahyrchala@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8749-1583

[3] Muzeum im. ks. Stanisława Staszica, ul. 3-go Maja 11, 22-500 Hrubieszów; anna.maria.mucha@poczta.onet.pl / ORCID: 0000-0002-1525-3495; bartlomiej.bartecki@gmail.com / ORCID: 0000-0003-2234-4798; lukasz.mazurek2@o2.pl

[4] Badacz niezależny; Lublin; krzem7@o2.pl; ORCID: 0000-0003-0107-3220

Gródek, stan. 1C. Podsumowanie badań przeprowadzonych w 2021 r.

słowa kluczowe: Kotlina Hrubieszowska, okres rzymski, grupa masłomęcka, cmentarzysko, osada kultury pucharów lejkowatych

Systematyczne badania wykopaliskowe na stan. 1C w Gródku, pow. hrubieszowski, wznowiono w 2017 r., czyli niemal dwadzieścia lat po zakończeniu badań prowadzonych przez Andrzeja Kokowskiego (nie licząc zakrojonych na niewielką skalę prac interwencyjnych przeprowadzonych w 2006 r. przez Józefa Niedźwiedzia). Działania podjęte w roku 2021 miały na celu rozpoznanie południowej części cmentarzyska grupy masłomęckiej i były kontynuacją prac rozpoczętych w roku 2017. W ich trakcie odkryto skupisko grobów inhumacyjnych, z których większość należała do dzieci, przy czym dwa pochówki noworodków wkopane zostały w groby osób dorosłych. Zaobserwowano też całe spektrum zwyczajów pogrzebowych charakterystycznych dla ludności grupy masłomęckiej, w tym takich jak wtórne otwieranie grobów i pochówki cząstkowe.

Na podstawie analizy wyposażenia grobowego na obecnym etapie badań można stwierdzić, że południowa część cmentarzyska grupy masłomęckiej powstała i była wykorzystywana w fazach C_3–D_1, czyli u schyłku funkcjonowania tej jednostki kulturowej. Datowanie to potwierdzają także wyniki datowań radiowęglowych.

Lokalizacja części wykopów z 2021 r. była ściśle związana z wynikami badań geofizycznych przeprowadzonych w roku 2020, w ramach projektu *Nieinwazyjne rozpoznanie geofizyczne stan. 1C w Gródku – najważniejszego stanowiska archeologicznego Lubelszczyzny*, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i pilotowanego przez pracowników Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie. Wytyczono je w miejscach różnego typu anomalii zarejestrowanych w trakcie wspomnianych badań, w celu ich identyfikacji. Różny charakter tych anomalii bezpośrednio przełożył się na charakter i datowanie odkrytych w ich miejscach obiektów archeologicznych. Wśród nich były: wspomniane już groby inhumacyjne, fragment rowu najprawdopodobniej oddzielającego cmentarzysko grupy masłomęckiej od przynależnej jej osady (odkrytego już w 2019 r., przed badaniami geofizycznymi), bardzo liczne obiekty osadowe kultury pucharów lejkowatych, „prostokątne" skupiska polepy o trudnych do określenia funkcji (paleniska?) i chronologii oraz okopy z czasów I wojny światowej.

Борис Магомедов

Інститут археології Національної академії наук України, Відділ археології кам'яної доби, проспект Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна; bmagomedov@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2079-6782

«Культ гребенів» в черняхівській культурі

ключові слова: пізньоримський період, готи, амулети, зображення

Давні народи, зокрема германці, надавали волоссю людини магічного значення. Для готського чоловіка традиційною зачіскою вважається гладко розчесане волосся до плечей. Ймовірно, гребінь також сприймали як предмет, наділений магічною властивістю. Черняхівська культура, основним населенням якої були готи, у другій третині 3 – першій третині 5 ст. складала частину Східної Європи. На її пам'ятках трапляються знахідки гребенів із оленячого рогу та з металу (зазвичай залізні). Подібні вироби були характерні також для інших германських культур.

Металеві гребені з'являються у Північній Європі в 2 ст. Черняхівські знахідки (близько 30) датують в межах середини 3 – середини 4 ст. Існують різні думки щодо їх призначення: або як амулетів, або як знарядь для розчісування вовняної пряжі. Проте, принаймні для черняхівського населення, використання залізних гребенів як робочих інструментів є сумнівним. Вони зникають у середині 4 ст. і це навряд чи можна пояснити різкою зміною у технології обробки вовни.

Для рогових гребенів показником їхньої магічної функції є знахідки підвісок у вигляді гребенів, керамічний посуд із їх зображеннями, рисунки на самих гребенях. Серед 12 підвісок більшість знайдено на Подніпров'ї і чотири – на території Румунії. Датування – від другої половини 4 до першої третини 5 ст. Подібні амулети-гребінці нам невідомі в інших давньогерманських спільнотах і, ймовірно, вони є особливістю черняхівської культури та її найближчих спадкоємців.

Відомо 8 зображень гребенів на посуді (вази та глеки). Місця знахідок утворюють групи у Середньому Подніпров'ї та на узбережжі Чорного моря. Більшість посудин датовані в межах середини 4 – першої третини 5 ст. Зображення гребенів відомо як рідкісний випадок також на германський вазі-урні з Центральної Європи.

П'ять знахідок черняхівських гребенів із зображеннями тварин і птахів кінця 4 – початку 5 ст. походять переважно з території Румунії. Декілька подібних знахідок, які пов'язують із готськими федератами на римській службі, походять з правого берега Середнього Дунаю (Паннонія). У германців Центральної Європи відомі схожі вироби, зокрема з реалістичним рисунком оленя. Припускаю, що примітивні чотириногі фігури на черняхівських гребенях також зображують оленів. Ймовірно, всі ці істоти уособлюють міфологічних персонажів, пов'язаних із символом гребеня.

Сакрально-магічного значення гребеням надавали різні германські племена. Зображення свастики та сонця на знахідках із Центральної та Північної Європи є давніми символами благополуччя. Ймовірно, гребінь у своєму звичайному вигляді (тим більше з магічними зображеннями), а також у вигляді підвіски-амулету або малюнка на посуді мав приносити удачу та служити оберегом від злих сил. Для готів черняхівської культури «культ гребенів» мав більше значення, ніж для інших германців. Він пройшов кілька етапів розвитку, поступово посилюючись у своєму матеріальному прояві. У другій половині 3 ст. з Північної Європи до черняхівського населення потрапляють залізні гребені-амулети. У середині 4 ст. їх витіснили мініатюрні рогові амулети. У цей час зображення гребенів з'являються на кераміці. В останній чверті 4 ст. починають виробляти гребені із рисунками тварин (міфологічних персонажів). Після переселення готських племен на Захід наприкінці першої третини 5 ст. і прийняття ними християнства поганський «культ гребенів» поступово зникає.

Andrzej Kokowski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; berig1@gazeta.pl;
ORCID: 0000-0001-7275-4395

A to Goci właśnie…

słowa kluczowe: Goci, grupa masłomęcka, badania interdyscyplinarne

Interdyscyplinarność badań nad starożytnością stała się normą w życiu naukowym, przynosząc efekty, które jeszcze ćwierć wieku temu wydawały się badaczom starożytności niemożliwe. Niestety ciągle zdarzają się sytuacje, w których partnerzy archeologów z innych dyscyplin dochodzą do wniosku, że to oni posiadają klucz do wiedzy o procesach kulturowych/historycznych i zaczynają, z pominięciem archeologii, tworzyć własne ich wizje. Niestety często są one nie tylko błędne, ale również pozbawione sensu. „Nowym" zjawiskiem w nauce jest jednak zawłaszczanie archeologicznych źródeł bez wiedzy autorów badań, przy czym wynik ich obróbki naukowej, poddany niekiedy dyletanckim analizom historycznym, potrafi pojawić się nawet w najwyżej punktowanych czasopismach. Tym samym mylne przeświadczenia wchodzą do obiegu naukowego. Jest to proceder trudny do zatrzymania, ale prezentowanie takich przypadków jest w stanie uchronić naukę przed powoływaniem się na absurdalne tezy.

Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; arzeszotarska@iaepan.edu.pl;
ORCID: 0000-0001-7036-3569

Stanowisko ofiarne w Nidajnie na Pojezierzu Mrągowskim (NE Polska) i jego dalekosiężne powiązania

słowa kluczowe: wodne stanowisko ofiarne, prestiżowe wyposażenie osobiste, okres wpływów rzymskich, kultura bogaczewska, interregionalne powiązania

Celem wystąpienia jest próba określenia ważnego składnika nowego zjawiska, które zostało zarejestrowane podczas badań wykopaliskowych na stanowisku w NE Polsce. Stanowisko to położone na terenie dawnych wód Nidajna na Pojezierzu Mrągowskim (stan. Czaszkowo 1, gm. Piecki) jest pierwszym w Polsce miejscem z okresu wpływów rzymskich, w którym za sprawą nowoczesnych metod archeologicznych odkryto oraz przebadano ślady praktyk kultowych, polegających na zatapianiu w bagnie broni i innych prestiżowych elementów wyposażenia osobistego. Podstawą przeprowadzonych badań jest seria unikatowych, srebrnych i złoconych ozdób, stanowiących emblematyczny składnik zespołu znalezisk. Ich proweniencja, cechy warsztatowe i stylistyczne, w połączeniu z miejscem ich deponowania w starożytności, pogłębiają spojrzenie na typy relacji łączących obszar klasycznej kultury śródziemnomorskiej z obszarami północnoeuropejskiego *Barbaricum*, odległymi od granic Imperium. Jednocześnie wskazują na potencjalne relacje z obszarem południowo-wschodniej Europy, między innymi obszarem dzisiejszej Ukrainy, zajętej ówcześnie przez osadnictwo kręgu kultur gockich.

Олег Осаульчук, Зоя Ільчишин

Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» Інституту археології Національної академії наук України, вул. Винниченка 24, Львів, 79008, Україна; osaul.ras@gmail.com / ORCID: 0000-0002-9706-1912; zoya.arch@gmail.com / ORCID: 0000-0003-1944-6400

Рятівні дослідження поселення римського та слов'янського часу Сокільники-1 в 2022 році

ключові слова: рятівні дослідження, римський час, зубрицька культура, слов'яни, кераміка

В північній частині Сокільницької громади на межі з теперішньою забудовою м. Львова заплановано будівництво житлових будинків. Один з них розміщений в межах відомої пам'ятки археології – поселення Сокільники-1. Воно виявлено у 1975 році експедицією І.Р. Михальчишина. Тоді було знайдено чотири поселення у верхній течії р. Скнилівки. У 1975–1976 рр. в межах двох пам'яток на сусідніх схилах проводилися розкопки на площі 1500 кв.м. експедицією під керівництвом Д.Н. Козака. Пам'ятки були датовані III – п. п. IV ст. н.е. Поселення Сокільники-1 було взято під охорону в 1991 році.

У 2022 р. співробітниками НДЦ Рятівна археологічна служба Інституту археології НАНУ здійснено рятівні розкопки в межах плями забудови на площі 2069 м^2. Досліджено 45 археологічних об'єктів.

Аналіз матеріалів засвідчив наявність трьох культурно-хронологічних горизонтів: римського часу та двох етапів ранньослов'янського часу (празької культури V–VII ст. н.е. та райковецької культури VIII–X ст.). На теперішньому етапі досліджень ми маємо багато невирішених питань щодо їх культурної приналежності.

Найдавніші знахідки походять з групи господарських споруд римського часу в південній частині поселення. В заповненні знайдено уламки ліпного та кружального посуду, вироби з каміння, заліза, бронзи та кістки.

Д. Козак, у 1976 р. попередньо відніс пам'ятку до пшеворської культури. Пізніше, при опрацюванні комплексу пам'яток Волині та Галичини, ним було виділено окрему зубрицьку культуру, до старожитностей якої було віднесене поселення Сокільники-1.

Обидві культури на території України датуються I–III ст. Зібрані нами матеріали суперечать цій хронології. Такі речі як залізна фібула і складний гребінь датуються III–IV ст. і асоціюються з черняхівською культурою. Цікавим є феномен наявності на поселенні відкритих вогнищ з глиняними бортиками. Подібні за конструкцією споруди на території заходу України зафіксовані в межах поселень черняхівської культури (розкопки 2015 р. на поселенні Старий Яричів-3).

Друге важливе відкриття розкопок 2022 р. – комплекс споруд ранньослов'янської празької культури V–VII ст., яка може стати зв'язуючою ланкою між першим горизонтом пам'ятки та старожитностями райковецької культури, матеріали якої були знайдені в процесі робіт.

До ранньослов'янського періоду віднесено вісім археологічних об'єктів на пам'ятці. Найбільш цікаві – залишки житлових споруд. Найкраще збережене житло 05 – прямокутна в плані напівземлянка з ледь опущеною в землю долівкою. На кутах, частково за межами об'єкта, стовпові ями. В північному куті розвал вогнища, у вигляді скупчення каміння та уламків глиняної обмазки на долівці. Біля вогнища знайдена коса-горбуша, та уламок денця ліпного горщика. В центральній частині долівки розчищений розвал ліпної посудини, яку попередньо можна віднести до празької культури. Д. Козак також в часі своїх розкопок дослідив одне житло з уламками ліпного посуду празької культури.

Більшість знахідок ранньослов'янського часу, локалізовано в межах групи об'єктів у північній частині поселення і належать до райковецької культури VIII–IX ст. Це фрагментований ліпний та раньокружальний посуд характерних форм і текстури, часто орнаментований хвилястим орнаментом.

Подальші дослідження на території поселення Сокільники-1 дозволять отримати більше інформації, необхідної для визначення місця цієї пам'ятки в етнокультурному контексті I тис. н.е.

Мікалай Плавінскі

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; plavinski.arc@gmail.com;
ORCID: 0000-0002-0660-7298

Даследаванні комплекса археалагічных помнікаў Гуры Вілейскага раёна Мінскай вобласці ў 2021 годзе

ключавыя словы: курганны могільнік, селішча, жалезны век, ранняе Сярэднявечча

У 2021 г. археалагічная экспедыцыя пад кіраўніцтвам аўтара займалася вывучэннем комплекса археалагічных помнікаў Гуры Вілейскага раёна Мінскай вобласці Рэспублікі Беларусь. Комплекс археалагічных помнікаў Гуры складаецца з курганнага могільніка і селішча, якія размяшчаюцца ля былога хутара Гуры (сёння – частка вёскі Лоцевічы), на правым беразе ракі Сэрвач (правы прыток Віліі).

Вывучэннем комплекса помнікаў у Гурах займаўся на працягу 1955–1956, 1965 і 1971–1972 гг. А.Р. Мітрафанаў. Ён вызначыў, што курганны могільнік складаецца з дзвюх груп – паўночнай і паўднёвай, аддзеленых адна ад другой жылымі і гаспадарчымі пабудовамі (можна меркаваць, што першапачаткова, тэрыторыя хутара таксама была занятая курганамі). За гады даследаванняў А.Р. Мітрафанаў раскапаў у Гурах 16 насыпаў. Акрамя таго, было выяўлена, што паўднёвая група курганоў займае тэрыторыю больш ранняга селішча, з культурнага слоя якога былі ўзведзены пахавальныя насыпы.

Паводле меркавання А.Р. Мітрафанава, селішча, якое пакінула насельніцтва банцараўскай культуры, датуецца V–VI стст. У сваю чаргу, курганны могільнік з пахаваннямі па абрадзе крэмацыі даследчык аднес да культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў (летапісныя крывічы) апошняй чвэрці I тыс. н.э. Асаблівую цікавасць уяўляе той факт, што ў раўчуку аднаго з курганоў было выяўлена грунтавое пахаванне па абрадзе крэмацыі, здзейсненае пасля ўзвядзення самога насыпу.

Раскоп 2021 г. быў закладзены ў паўночна-ўсходняй частцы селішча (і, адпаведна, паўднёвай курганнай групы), на надпойменнай тэрасе правага берага Сэрвачы. Ён меў прамавугольную форму, выцягнутую па лініі захад – усход (7×9 м) і агульную плошчу 63 м.кв. Раскоп закладаўся з мэтай вывучэння падоўжанага насыпу, выцягнутага па лініі захад – усход, які меў даўжыню – 6,4 м, шырыню – 5 м і вышыню каля 0,5 м. Аднак, у працэсе даследаванняў было выяўлена, што насып не з'яўляецца пахавальным, а мае прыроднае паходжанне і складаецца з пераадкладзенага культурнага слою селішча. Перамяшаны, верагодна, у выніку прыродных працэсаў культурны слой магутнасцю 0,2–0,4 м быў выяўлены і на ўсёй плошчы раскопа пад насыпам.

У працэсе раскопак было выяўлена 3 417 адзінак масавых і 63 індывідуальныя знаходкі. Сярод масавых знаходак цалкам пераважаюць фрагменты ляпной слабапрафіляванай гладкасценнай керамікі, сустракаюцца таксама фрагменты посуду са слядамі штрыхоўкі, расчэсамі і асобныя вельмі нешматлікія кавалкі чорнаглянцаванага посуду. Індывідуальныя знаходкі падзяляюцца на дзве групы: 1) без слядоў знаходжання ў агні; 2) ювелірныя ўпрыгажэнні са слядамі знаходжання ў агні. Варта адзначыць, што ў раскопе таксама знойдзена дастаткова значная колькасць кальцынаваных костак.

На падставе выяўленых знаходак у функцыянаванні селішча Гуры можна вылучыць тры асноўныя культурна-храналагічныя гарызонты:

- першы культурна-храналагічны гарызонт на помніку прадстаўлены матэрыяламі позняга этапу культуры штрыхаванай керамікі і можа быць датаваны I – першай паловай III ст.;
- да другога культурна-храналагічнага гарызонту належыць посуд з расчэсамі, фрагментаваная арбалетападобная фібула з падвязной ножкай і фрагмент срэбнага дэнарыя Рымскай імперыі (160–190-я гг.). Гэты гарызонт можа быць звязаны са старажытнасцямі кіеўскай культуры і датаваны III–V стст.;

– трэці культурна-храналагічны гарызонт належыць да банцараўскай культуры і датуецца трэцяй чвэрцю I тыс. н.э.

Выяўленне пераадкладзеных кальцынаваных костак і знаходак аплаўленага інвентара дазваляюць меркаваць аб тым, што ў непасрэднай блізкасці ад раскопа 2021 г. першапачаткова размяшчалася пахаванне (пахаванні?) па абрадзе крэмацыі культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў, сінхроннае курганным насыпам (усе знаходкі можна датаваць у межах існавання дадзенай культуры – VIII – пачаткам/першай паловай XI ст.). На вялікі жаль, стратыграфічнае становішча кальцынаваных костак і пахавальнага інвентара не даюць магчымасць вызначыць першапачатковы характар крэмацыі – было гэта бескурганнае пахаванне, ці выяўленыя матэрыялы паходзяць з суседняга разбуранага кургана (курганоў?).

Мікалай Плавінскі[1], Вікторыя Тарасевіч[2], Вікторыя Макоўская[3]

[1] Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; plavinski.arc@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0660-7298

[2] Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь, Карла Маркса 12, Мінск, Беларусь; tarasevichvika475@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2106-1382

[3] Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту, Кальварыйская 25 – 602, 604, 617, Мінск / Гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мендзялеева 36, Мінск, Беларусь; makouskayav@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2408-0637

Даследаванні курганнага могільніка Ахрэмаўцы (Бяльмонты) Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці

ключавыя словы: курганны могільнік, крэмацыя, культура смаленска-полацкіх доўгіх курганоў, ранняе Сярэднявечча

Курганны могільнік Ахрэмаўцы (Бяльмонты) Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці Рэспублікі Беларусь вядомы ў навуковай літаратуры з канца XIX ст., хаця першыя аматарскія раскопкі пахавальных насыпаў правёў тут граф Плятэр яшчэ ў 1856 г. Некропаль размяшчаецца за 0,5 км на поўдзень ад аграгарадка Ахрэмаўцы (цэнтр сельскага савета) па абодвух баках шашы Шаркаўшчына – Браслаў, у лесе, у непасрэднай блізкасці ад сучасных могілак. У канцы XIX ст. у могільніку налічвалася 76 круглых і авальных насыпаў.

Раскопкі курганнага могільніка Ахрэмаўцы праводзілі Ф.В. Пакроўскі (1893 г.), А. Цэгак-Галубовіч і У. Галубовіч (1938 г.), Л.У. Дучыц (1978 і 1982 гг.), А.М. Плавінскі і В.Н. Рабцэвіч (1997 г.). У выніку гэтых прац у некропалі было даследавана 19 курганоў. Усе выяўленыя ў Ахрэмаўцах пахаванні былі здзейснены па абрадзе крэмацыі па-за межамі курганоў. Знойдзены пахавальны інвентар вельмі нешматлікі і невыразны, што не дазваляе вызначаць датаванне асобных пахавальных комплексаў. Разам з тым, можна ўпэўнена меркаваць, што некропаль належаў насельніцтву культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў (летапісныя крывічы) і датуецца ў шырокіх межах VIII/IX – пачаткам XI ст.

Даследаванні курганнага могільніка Ахрэмаўцы былі адноўлены ў 2019 г. экспедыцыяй пад кіраўніцтвам М.А. Плавінскага. У асноўнай частцы могільніка, размешчанай ля дзеючых могілак, злева ад шашы Шаркаўшчына – Браслаў, з мэтай вывучэння кургана 20 быў закладзены Раскоп I, які быў арыентаваны па баках свету, меў выцягнутую па лініі поўнач – поўдзень форму і агульную плошчу 99 кв.м. З-за недахопу часу ў 2019 г. даследаванні не былі даведзены да канца, а раскоп быў закансерваваны. Вывучэнне кургана 20 было завершана ў 2021 г.

Насып кургана 20 меў блізкую да авальнай форму і быў выцягнуты па лініі паўночны ўсход – паўднёвы захад. Яго даўжыня дасягала 8,7 м, шырыня – 7,0–7,1 м, вышыня – 1,05 м.

На падставе праведзеных даследаванняў можна наступным чынам рэканструяваць рытуальныя дзеянні, якія ажыццяўляліся ў працэсе ўзвядзення пахавальнага насыпу. Можна меркаваць, што перад узвядзеннем насыпу яго аснаванне было выпалена з мэтай ачысткі ад расліннасці, альбо ў рытуальных мэтах. Першапачаткова курган змяшчаў два пахаванні паводле абраду крэмацыі. Пахаванне 1 было здзейснена на аснаванні, у яго паўднёва-ўсходняй частцы. Мяркуючы па тым, што ў запаўненні пахавальнай плямы знойдзена 4 025,63 г кальцынавнаых костак, тут выяўлены парэшткі некалькіх чалавек, альбо чалавека і жывёлы ці жывёл. Цалкам магчыма, што запаўненне пляміны пахавання 1 магло ўтварыцца не аднамомантна. Пасля здзяйснення пахавання 1 быў ажыццёўлены першы этап узвядзення насыпу. На ім, у цэнтры было змешчана пахаванне 2. Агульная колькасць кальцынаваных костак з пахавання 2 першапачаткова складала не менш за 3 234,6 г (у выніку частковага пашкоджання пахавання рабаўнічай ямінай частка кальцынаваных костак з яго патрапіла на вяршыню, паўднёвы і, асабліва, паўднёва-ўсходні схілы насыпу). Пасля здзяйснення пахавання 2 курган быў канчаткова дасыпаны.

Вызначэнне вузкага датавання кургана на падставе выяўленага ў пахаваннях 1 і 2 інвентара (ляпны гаршчок, глінянае праселка, фрагменты ўпрыгажэнняў з каляровага металу са слядамі знаходжання ў агні) не падаецца магчымым. На дадзены момант гэты пахавальны комплекс можа быць датаваны толькі ў шырокіх межах існавання культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў – VIII – пачаткам/першай паловай XI ст.

Вікторыя Макоўская

Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту, Кальварыйская 25 – 602, 604, 617, Мінск / Гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мендзялеева 36, Мінск, Беларусь; makouskayav@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2408-0637

Даследаванні курганнага могільніка Камена-1 Вілейскага раёна Мінскай вобласці

ключавыя словы: курганны могільнік, інгумацыя, крэмацыя, ранняе Сярэднявечча, Старажытная Русь

Курганны могільнік Камена-1 размешчаны за 2,3 км на паўночны ўсход ад в. Камена, справа ад дарогі ў в. Стахі на высокім беразе р. Вілія на мысе, утвораным рэчышчам ракі. На месцы курганнага могільніка знаходзяцца могілкі мясцовай татарскай абшчыны, якія на сённяшні дзень не функцыянуюць. Упускныя пахаванні здзейсненыя як у курганы, так і ў міжкурганную прастору, што значна ўскладняе даследаванні.

Некропаль упершыню ўзгадваецца ў навуковай літаратуры ў 1871 г. у кнізе К. Тышкевіча, якая апісвае яго краязнаўчае падарожжа па рацэ Віліі. Першыя і, да нядаўняга часу, адзіныя археалагічныя даследаванні на могільніку былі праведзеныя ў 1974 г. Я.Г. Звяругам, які раскапаў там 4 насыпы.

У 2021 г. пад кіраўніцтвам аўтара быў даследаваны 1 насып. Яго вышыня ў сучасным выглядзе складала каля 0,6 м, дыяметр 4,5×4,0 м. У цэнтры насыпу на слаі пахаванай глебы было выяўлена парушанае пахаванне па абрадзе інгумацыі (захаваўся фрагмент чэрапу і сківіцы з зубамі), якое належала дзіцяці 5–6 год. Ля чэрапу былі знойдзеныя кругавы гаршчок і зонная пацерка з глухога пячонкава-барвовага шкла (аналагічная пацерка была таксама знойдзеная за 2 м ад пахавання, разам з фрагментамі зубоў). На паўднёвы ўсход ад чэрапу на слаі пахаванай глебы былі таксама выяўленыя наканечнік аднашыпнага чарашковага дроціка і развал посуду з фрагментамі дзвюх кругавых гаршкоў. Можна з пэўнай верагоднасцю меркаваць, што дроцік і пасудзіны знаходзіліся ў нагах пахаванага, які ў такім разе быў арыентаваны галавой на паўночны захад. Пахаванне можа быць датаванае другой паловай XI – пачаткам XII ст.

На ўзроўні пахаванай глебы былі таксама выяшленыя сляды ад пэўнай арганічнай выкладкі, што найбольш верагодна, складалася з дзірвановых валікаў і выконвала функцыю ўмацавання пясчаных схілаў насыпу. Першапачаткова выкладка магла мець форму, набліжаную да чатырохвугольнай з памерамі 3,0×2,4 м.

За межамі дзірвановай абкладкі, у паўднёва-заходнім сектары, быў таксама выяўлены шэраг артэфактаў, якія, аднак, немагчыма адназначна звязваць з інвентаром дадзенага пахавання. Да іх адносяцца фрагменты металічнага нацельнага крыжыка з грубай выявай Распяцця, мініяцюрнае бронзавае колца з трохвугольнага ў сячэнні дроту, пярсцёнкападобнае скроневае колца і дэфармаваны фрагмент бронзавага дроту, а таксама двухчасткавая пацерка-лімонка.

Акрамя гэтага ў насыпе была выяўлена невялікая колькасць фрагментаў ляпной керамікі, што могуць адносіцца да адной пасудзіны. Гэта слабапрафіляваны гаршчок з плаўным плечуком, які немагчыма датаваць вузей за шырокі прамежак другой паловы I тыс. н.э. У раскопе была знойдзена таксама і невялікая колькасць кальцынаваных костак. Аналізуючы размяшчэнне ў планіграфіі керамікі і костак, выглядае падобным, што яны маглі апынуцца ў насыпе падчас здзяйснення ўпускнога татарскага пахавання ў паўднёва-усходнім куце раскопу (у выніку выкідаў зямлі). Такім чынам можна меркаваць, што ўпускным пахаваннем магло быць закранутае нейкае бескурганнае пахаванне па абрадзе крэмацыі з ляпной керамікай, якое, у выніку стварэння старажытнарускага некропалю, апынулася ў міжкурганнай прасторы. Меркаванае пахаванне можа датавацца шырокім прамежкам другой паловы I тыс. н.э.

Joanna Wawrzeniuk

Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa;
j.wawrzeniuk@uksw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-2157-3559

Kurhany Puszczy Ladzkiej – ostatnie badania

słowa kluczowe: kurhany, Puszcza Ladzka, wczesne średniowiecze, badania archeologiczne

Puszcza Ladzka to niewielki fragment dawnej Puszczy Bielskiej, należący obecnie do Puszczy Białowieskiej. Badania archeologiczne prowadzono tam w niewielkim zakresie, a jak wykazały ostatnie prace związane z projektem Narodowego Centrum Nauki *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Puszczy Białowieskiej* potencjał i różnorodność form antropogenicznych są niezwykle fascynujące. Warto wymienić między innymi różnej wielkości kopce, występujące pojedynczo, podwójnie czy w postaci w miarę zwartych zespołów. Referat prezentuje wyniki ostatnich badań prowadzonych na kurhanach z dwóch sąsiadujących ze sobą cmentarzysk położonych na pradziejowych polach i osadzie. Pierwszy z badanych kopców znajduje się na cmentarzysku złożonym z 30 podobnych obiektów. Znany był już z badań AZP, ale dopiero w 2015 r. dzięki analizie danych NMT ustalono zasięg stanowiska. Drugi kopiec znajdował się na cmentarzysku, złożonym z 16 obiektów, odkrytym dzięki badaniom LIDAR, ok. 250 m na północny-zachód od pierwszego stanowiska. Mimo tak bliskiej względem siebie lokalizacji na cmentarzyskach znajdują się kurhany o różnych chronologiach, ale związane z wczesnym średniowieczem.

Bartłomiej Bartecki[1], Anna Hyrchała[2], Beata Borowska[3]

[1] Muzeum im. ks. Stanisława Staszica, ul. 3-go Maja 11, 22-500 Hrubieszów; bartlomiej.bartecki@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2234-4798
[2] Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin / Muzeum im. ks. Stanisława Staszica, ul. 3-go Maja 11, 22-500 Hrubieszów; ahyrchala@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8749-1583
[3] Katedra Antropologii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Banacha 12/16, 90-237 Łódź; beata.borowska@biol.uni.lodz.pl; ORCID: 0000-0001-6449-6955

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Honiatyczkach (gm. Werbkowice) w świetle badań ratowniczych w latach 2020–2022

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, cmentarzysko szkieletowe

Stanowisko 24 w Honiatyczkach (gm. Werbkowice) odkryte zostało w lutym 2020 r. przez Marka Knysza, rolnika i właściciela pola. Znalazca zauważył wyorane przez pług fragmenty kilku ludzkich szkieletów na odcinku kilkunastu metrów. Informacja o tym odkryciu została przekazana do Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie za pośrednictwem Komendy Powiatowej Policji w Hrubieszowie. Wstępne badania powierzchniowe, w wyniku których z powierzchni warstwy ornej oprócz materiałów kostnych pozyskano kilka elementów srebrnej biżuterii w postaci kabłączków skroniowych, sugerowały istnienie w tym miejscu nieznanego dotychczas wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego. Po weryfikacji terenowej obszar z największym nagromadzeniem materiałów zabytkowych został wskazany do ratowniczych badań wykopaliskowych, które przeprowadzono w marcu 2020 r. Przebadano wówczas powierzchnię 57 m^2, w obrębie trzech wykopów sąsiadujących bezpośrednio ze sobą i zarejestrowano oraz przebadano cztery pochówki szkieletowe, spośród których na szczególną uwagę zasługuje grób nr 1. Zmarłą wyposażono w 15 srebrnych kabłączków skroniowych, kółko wykonane ze srebra oraz dwie zawieszki wykonane z brązu: pierwsza przedstawia postać trzymającą w rękach zwierzę – ptaka, jest uszkodzona, zachowana została tylko część z plastyką figuralną; druga zawieszka, kompletna, zachowana w dwóch fragmentach ma formę miniaturowej perforowanej łyżeczki z uchwytem w kształcie ryby.

W związku z dalszymi, doraźnie weryfikowanymi w terenie, informacjami dotyczącymi kolejnych pochówków naruszonych przez sprzęt rolniczy na sąsiedniej działce, badania ratownicze były kontynuowane wiosną 2022 r. Na przebadanej wówczas powierzchni 50 m^2 odkryto kolejne cztery jamy grobowe zorientowane wzdłuż osi wschód-zachód, ze szkieletami złożonymi na plecach z głową w kierunku zachodnim. Wyjątkowy pod względem wyposażenia był grób nr 5, w którym znaleziono ponad sto paciorków z zielonego szkła, 7 zawieszek z muszli, jedną zawieszkę z kości, 2 kabłączki skroniowe, bransoletę i pierścionek.

Na podstawie obrządku i wyposażenia grobowego cmentarzysko należy łączyć z okresem wczesnego średniowiecza. Potwierdza to zarówno obrządek szkieletowy, orientacja jam grobowych wzdłuż osi wschód-zachód, układ szkieletów na plecach z głową skierowaną na zachód oraz przede wszystkim zabytki wydzielone w postaci elementów biżuterii srebrnej, brązowej i szklanej. Groby nr 1 i 5 należą do najbogatszych odkrytych dotąd pochówków średniowiecznych w regionie hrubieszowskim, ale i na całej Lubelszczyźnie. Chronologię przebadanego fragmentarycznie cmentarzyska, oddalonego niecałe 5 km w linii prostej od zespołu grodowego w Czermnie, można wstępnie określić na XI–XIII w.

Tomasz Dzieńkowski[1], Monika Maziarczuk[2], Patryk Maruszczak[3], Łukasz Pospieszny[4], Robert Ryndziewicz[5], Marcin Wołoszyn[6]

[1] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; dzienkowskitomek@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-3899-3170

[2] Centrum Ecotech-Complex Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Głęboka 39, 20-612 Lublin; mmonika797@wp.pl

[3] Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; patryk.maruszczak@onet.pl

[4] Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych w Poznaniu, ul. Rubież 46, 61-612 Poznań / Department of Anthropology and Archaeology, University of Bristol, 43 Woodland Road, Bristol BS8 1UU, United Kingdom; lukasz.pospieszny@iaepan.poznan.pl; ORCID: 0000-0003-4676-5802

[5] Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Laboratorium Bio- i Archeometrii, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; robert.ryndziewicz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8443-8362

[6] Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów / Instytut im. Leibniza Historii i Kultury Europy Wschodniej (GWZO), Reichsstr. 4–6, 04-109 Leipzig, Niemcy; marcinwoloszyn@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5319-6746

Czermno, stan. 2: podgrodzie – osada – gród? Problem archeologiczny i konserwatorski. Badania weryfikacyjne w 2022 r.

słowa kluczowe: Czermno, stan. 2; podgrodzie – osada – gród (?), badania interdyscyplinarne, wczesne średniowiecze

W latach 2022–2023 realizowany jest projekt Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego skoncentrowany na badaniach stan. 2 w Czermnie określanego jako: podgrodzie *bliższe vel Wały, Zameczek*. Celem badań jest pozyskanie maksimum informacji na temat stratygrafii, zasięgu osadnictwa, jego struktury oraz kultury materialnej, a w konsekwencji chronologii i funkcji stanowiska. Dotychczasowe badania z lat 70. XX w., jak i te realizowane w latach 2010–2011 przyniosły niezwykle obiecujące wyniki, nie wyjaśniając jednak kluczowych kwestii.

Stanowisko 2 położone jest na terasie nadzalewowej doliny Huczwy i rozciąga się na prawie pięciu hektarach pól uprawnych, których powierzchnia usiana jest materiałem archeologicznym, niestety stale niszczonym w wyniku orki oraz rabowanym przez detektorystów.

W ramach projektu zaplanowano badania nieinwazyjne, jak i standardowe prace wykopaliskowe oraz analizy laboratoryjne, konserwację zabytków i datowania bezwzględne. Pierwsze prace wykonano za pomocą dronów, dzięki czemu uzyskano ortofotomapę całego zespołu osadniczego pozwalającą na szczegółowy ogląd reliktów osadnictwa i stanu jego zachowania. Wykonano również Numeryczny Model Terenu. Szczególnie interesujące były wyniki analizy NMT Lasu Tyszowieckiego, gdzie odkryto ponad 140 kopców identyfikowanych z kurhanami, które oczekują weryfikacji terenowej. Z kolei zakończone niedawno badania nieinwazyjne przeprowadzone za pomocą metody georadarowej objęły całą przestrzeń stan. 2, a ich rezultaty potwierdzają obecność dużej liczby obiektów i lokalizują przebieg wału.

W ramach prac wykopaliskowych założono dwa wykopy, których lokalizacja wynikała z konieczności rozpoznania południowej części stanowiska. W wykopie 1, jak i 2 udokumentowano relikty osadnictwa wczesnośredniowiecznego (7 obiektów) oraz wydzielono dwie fazy użytkowania stanowiska (wstępnie XI i XII–XII w.). Starszą fazę stanowiła jama (obiekt 6) z reliktami drewna (pozostałości wału/fosy [?], czy traktu [?]), młodszą – palenisko oraz miąższa warstwa niwelacyjna. Ta ostatnia może sygnalizować reorganizację przestrzenną osady i poszerzenie zasięgu osadnictwa. Z tej warstwy, ale i obiektów pozyskano ogromne liczby zabytków – ceramiki naczyniowej (ok. 20 tys.), kości zwierzęcych oraz zabytków wydzielonych: pobocznica rogowa wędzidła, bransolety szklane, paciorki, przęśliki, plomby typu drohiczyńskiego, zawieszka dzwoneczkowata, pierścionki, noże, okucia kościane i rogowe. Na uwagę zasługuje również obecność odpadów związanych z produkcją szklarską.

Badania będą kontynuowane w następnym roku.

Marcin Piotrowski[1], Patrycja Piotrowska[2], Karolina Figura Kanarszczuk[3], Sławomir Kanarszczuk[3]

[1] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

[2] Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; pm.piotrowska@gmail.com

[3] Fundacja „Zamek Bełżyce", ul. Zamkowa 30, 24-200 Bełżyce; karolina@zamekbelzyce.pl; kontakt@zamekbelzyce.pl

Inwentaryzacja grodziska wczesnośredniowiecznego w miejscowości Leszczyna, w gminie Urzędów, powiecie kraśnickim województwa lubelskiego (2022)

słowa kluczowe: grodzisko, wczesne średniowiecze, Leszczyna, LIDAR, krajobraz

Grodzisko wczesnośredniowieczne w Leszczynie jest niewątpliwie jednym z najbardziej interesujących zabytków archeologicznych gminy Urzędów oraz jednym z najlepiej zachowanych grodzisk województwa lubelskiego. Dodatkowo stanowi ono interesujący, malowniczy krajobrazowo wysoki cypel lessowy poprzecinany głębokimi wąwozami.

Obiekt jest wpisany do rejestru zabytków województwa lubelskiego pod numerem C/10 i choć był już badany wykopaliskowo, nadal pozostaje grodziskiem o dużym potencjale poznawczym. Na podstawie badań wykopaliskowych prowadzonych przez Andrzeja Rozwałkę, Grzegorza Mączkę oraz Rafała Niedźwiadka obiekt wydatowano na VIII stulecie.

Grodzisko leszczyńskie wymaga specyficznej ochrony dostosowanej do lokalnych warunków naturalnych i kulturowych. Oprócz tego jest obiektem o sporym potencjale turystycznym, w związku z czym na zlecenie Urzędu Miasta i Gminy Urzędów opracowany został program zagospodarowania i udostępnienia zabytku. W programie od początku kładziono nacisk zarówno na walory archeologiczno-historyczne, jak i krajobrazowo-przyrodnicze.

Marcin Piotrowski[1], Patrycja Piotrowska[2], Elżbieta M. Kłosińska[3]

[1] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

[2] Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; pm.piotrowska@gmail.com

[3] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; e-klosinska@tlen.pl

Nieinwazyjne i małoinwazyjne badania archeologiczne grodziska wczesnośredniowiecznego w Horbowie-Kolonii, w powiecie bialskim, w województwie lubelskim, w roku 2021

słowa kluczowe: grodzisko, wczesne średniowiecze, LIDAR, geofizyka, sondowania geologiczne

Badania archeologiczne w Horbowie-Kolonii, w powiecie bialskim, zostały podjęte w listopadzie 2021 r. na zlecenie Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Celem prac było lepsze rozpoznanie grodziska wpisanego do ewidencji stanowisk archeologicznych pod numerem AZP 60–88/88–10 i objęcie go ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków województwa lubelskiego. Ze względu na ograniczony czas i porę roku podjęto decyzję o wykorzystaniu metod małoinwazyjnych i nieinwazyjnych – nowoczesnych technologii, geofizyki i teledetekcji. Wykonano serię kilkudziesięciu sondowań geologicznych, prospekcję geofizyczną metodą magnetyczną w obrębie grodu i podgrodzia, fotografie z drona, a także wygenerowano mapy, plany i modele 3D na podstawie pomiarów terenowych oraz danych lidarowych i przeprowadzono analizę ortofotomap z różnych okresów, udostępnianych przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii w Warszawie (GUGiK). Badania zostały poprzedzone kwerendą archiwalną.

Stanowisko położone jest w południowo-zachodniej części gminy Zalesie, w centralnej części powiatu bialskiego, ok. 15 km na wschód od Białej Podlaskiej. Znajduje się na krańcu piaszczystego utworu powstałego w wyniku akumulacji rzecznej, ukształtowanego przez wody silnie meandrującej w dalekiej przeszłości rzeki Krzny. Nazwa miejscowa Horbów ma charakter topograficzny i wiąże się z oronimami typu *Horbek* czy *Horby*, pochodzącymi od ukraińskiego słowa *горб* (horb) lub ruskiego *горб* (gorb) oznaczającego garb, niewielkie wzniesienie. Podstawa etymologiczna nazwy miejscowej Horbów nad Krzną powstała z całą pewnością przed pojawieniem się na tym terenie rodu Horbowskich (Zaranków-Horbowskich), co miało miejsce na początku XV w. Nadanie Zarankom majątku w Horbowie spowodowało powstanie przydomka Horbowscy, co z czasem stało się powszechnie używanym nazwiskiem.

Na podstawie sondowań geologicznych udało się wyróżnić na stan. 15 różnych rodzajów warstw. Rozpoznana stratygrafia daje bardzo ogólny obraz, który pozwala jednak na zaplanowanie przyszłych badań wykopaliskowych. Jak pokazały sondaże, relikty wałów i fos zachowały pewne elementy pierwotnej konstrukcji. W trakcie prospekcji magnetycznej uchwycono wiele anomalii, które można uznać za obiekty archeologiczne oraz ślady działalności człowieka w okresie nowożytnym. Szczególne miejsce zajmuje w tej grupie obiekt typu M-1, który należy interpretować jako obraz konstrukcji skrzyniowej głównego (wewnętrznego) wału grodziska. Udało się także zlokalizować bramę wjazdową. Grodzisko w Horbowie-Kolonii należy do grupy obiektów nizinnych, ulokowanych w zalewowych częściach dolin rzecznych i pod względem formalnym reprezentuje typ pierścieniowaty z podwójną linią wałów rozdzielonych fosą, z wąską przestrzenią międzywałową. Długość wału wewnętrznego po obwodzie wynosiła ok. 140 m, a zamknięta nim przestrzeń ok. 0,15 ha. Obwód wału zewnętrznego wynosił pierwotnie ok. 207 m. Obiekt znajduje różne analogie formalne wśród grodzisk z okresu plemiennego, nieraz funkcjonujących także na początku okresu państwowego, choćby na terenie obecnego województwa lubelskiego. Bezpośrednie zaplecze grodu stanowiła przyległa od wschodu część wyniesienia, którą można określić jako podgrodzie. Na podstawie dwóch fragmentów naczyń ceramicznych znalezionych na podgrodziu, a także konstrukcji wału głównego i różnych analogii formalnych obiekt należy datować wstępnie na okres między VIII a XI w., ze wskazaniem na przedział IX–X w.

Лариса Виногродська

Інститут археології Національної академії наук України, проспект Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна;
Larissav@bigmir.net; ORCID: 0000-0003-2811-1231

Укріплення XIII ст. на території Старого замку у м. Кам'янець-Подільський (за археологічними матеріалами)

ключові слова: городище, XIII ст., Старий замок, городище-сховище

Під час археологічних досліджень на території Старого замку у м. Кам'янець-Подільський архітектором Євгенією Пламеницькою було відкрито залишки городища XIII ст. і нею ж було розкопано фрагмент рову навколо городища і башти над ровом. Пізніше Є. Пламеницькою зроблено план городища, яке займало західну частину території замку. У 2008, 2010 та 2018 і 2019 роках розкопки на замку були продовжені автором тез. У 2010 році на схилі північного двору (бастіону) в західній частині Старого замку було відкрито фрагмент валу городища з матеріалами XIII ст. (кераміка) у горілому шарі на поверхні валу. З внутрішнього боку валу було зафіксовано сліди підрізки валу, можливо залишків клітей, що підтверджує існування відкритого Є. Пламеницькою городища. У 2018–2019 рр. розкопки були продовжені на схід від відкритого Є. Пламеницькою рову з баштою (біля 100 м). Під час розкопок було зафіксовано кілька поховань києво-руського часу. В одному подвійному похованні знаходилися скелети чоловіка і жінки. У чоловіка знайдено в грудях наконечник стріли для луку XII–XIII ст. а у жінки знайдено 11 скроневих кілець і два кільця для поясу на череслах. У іншому жіночому похованні знайдено сергу київського типу. Звертаючи увагу на ці знахідки можемо говорити про існування некрополя поруч з городищем XIII ст. і разом їх можна віднести до часу правління Галицько-Волинським князівством Данилом Галицьким, котрий хотів інкорпорувати Пониззя для боротьби з татарами. Йому були потрібні укріплення на цій території, одно з яких Данило збудував на місці майбутнього замку Коріатовичів. Скоріш за все, він орієнтувався, як на додатковий захист, на городище XII–XIII ст., залишки якого було зафіксовано археологами кілька років тому на території Вірменського бастіону у Старому місці. Крім цього, вздовж Дністра було споруджено низку укріплень, частина з яких відносилася до городищ-сховищ для тимчасового захисту населення від нападів татар. Одно з таких укріплень було відкрито нами на лівому березі містечка Сокілець на Ушиці, причому воно було розташоване також як і Кам'янець-Подільське укріплення навпроти Сокілецького городища києво-руського часу, що знаходилося на правому березі річки. Городище-сховище підіймалося на високому лівому березі річки Ушиці, мало витягнуту форму, подвійні вали, між якими знаходився глибокий рів, стінки якого були викладені пласким камінням, що притаманне укріпленням Галицько-Волинської Русі. На поверхні внутрішнього валу у горілому шарі з жердин 0,1–0,15 м завтовшки було знайдено фрагмент верхньої частини горщика галицько-волинського типу з відігнутим майже горизонтально назовні вінчиком. З внутрішнього боку частково відкриті фрагменти згорілих клітей. На те, що Сокілецьке городище було городищем-сховищем вказує відсутність знахідок на території городища і в той же час велика кількість крупних каменів. Таким чином спорудження укріплень для подвійного захисту територій від татар вказує на сталу стратегію і талант військового полководця, яким був Данило Галицький. Тільки наказ Бурундая про знищення укріплень, який Данило вимушений був здійснити, оскільки ще не був готовий для опору, не дозволив розвиватися Пониззю у складі Галицько-Волинського князівства.

Monika Bajka[1], Marek Florek[2], Wojciech Rudziejewski-Rudziewicz[3]

[1] Trzy Epoki, Olbierzowice 8, 27-640 Klimontów; bajkamonik@wp.pl; ORCID: 0000-0001-5731-3065

[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; marek.florek@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-9917-710X

[3] Stowarzyszenie Mieszkańców Gminy Annopol „Szansa", ul. Leśna 4, 23-235 Annopol; rudziewicz@interia.pl

Wczesnośredniowieczna Trójca przy przeprawie wiślanej

słowa kluczowe: Zawichost, Trójca, wczesne średniowiecze, targ

Trójca to dawna wieś, obecnie część miasta Zawichost, położona w sąsiedztwie przeprawy przez Wisłę. Na znaczenie Trójcy w średniowieczu, poza położeniem na przecięciu ponadlokalnych szlaków handlowych, wskazywały znaleziony przypadkowo w okresie międzywojennym skarb srebrny z XI w., powstanie na jej terenie w XII w. kościoła oraz tradycja, że kościół ten stoi w miejscu dawnego zamku-grodu. Jednak dotychczasowe badania archeologiczne, być może z racji niewielkiego zakresu, nie dostarczyły materiałów wskazujących na jakieś wyjątkowe znaczenie Trójcy we wczesnym średniowieczu. Dopiero prowadzone od 2020 r. przez Nadwiślańską Grupę Poszukiwawczą Stowarzyszenia „Szansa" i osoby współpracujące z nimi w ramach poszukiwań zmieniły ten stan rzeczy. W ich trakcie odkryto między innymi: skarb monet piastowskich z drugiej połowy XII w., ponad 150 monet z X, XI i XII w., ozdoby i elementy stroju ze srebra, ołowiu i brązu, ołowianą polską pieczęć (bullę) z XII w., kilkadziesiąt żelaznych odważników powlekanych brązem z X–XI w., odważniki ołowiane, dewocjonalia, militaria i elementy oporządzenia jeździeckiego. Znaleziono także pozostałości świadczące o funkcjonowaniu na terenie Trójcy warsztatów zajmujących się wytopem i obróbką żelaza i ołowiu. Poza przeważającymi zabytkami z wczesnego średniowiecza znaleziono także przedmioty z okresu rzymskiego i wędrówek ludów (między innymi fragment fibuli palczastej) oraz późnego średniowiecza i czasów nowożytnych.

Jesienią 2021 r. przeprowadzono na terenie Trójcy wykopaliskowe badania sondażowe. Ich celem było ustalenie kontekstu skarbu monet z XII w. oraz weryfikacja miejsc, gdzie w trakcie poszukiwań natrafiano na skupiska monet z XI w. Badania wykazały, że naczynie ze skarbem monet z XII w. było zakopane w wypełnisku starszej półziemianki z wieku XI. W kolejnym wykopie sondażowym odkryto między innymi kilkadziesiąt monet i ich fragmentów z X i XI w. oraz ułamki drobnych ozdób srebrnych, które wraz z monetami znalezionymi wcześniej w warstwie ornej stanowią prawdopodobnie pozostałość kolejnego rozproszonego skarbu. We wszystkich wykopach sondażowych, poza materiałami wczesnośredniowiecznymi i późniejszymi, znaleziono zabytki krzemienne i fragmenty ceramiki neolitycznej oraz pochodzącej z epoki brązu. Wcześniej nie były znane zabytki z tego rejonu Trójcy, które byłyby datowane na te właśnie okresy.

Wyniki przeprowadzonych dotychczas poszukiwań i badań wykopaliskowych świadczą o tym, że na terenie Trójcy od końca X do końca XII w. funkcjonowała osada targowa, która z racji położenia przy przeprawie przez Wisłę, na przecięciu szlaków handlowych łączących Europę Wschodnią z Zachodnią i wybrzeże Bałtyku z terenami w basenie Dunaju, uczestniczyła w handlu międzynarodowym. Znaleziska odważników żelaznych powlekanych brązem wskazują, że w X i XI w. dominującą rolę odgrywali tu kupcy stosujący system miar i wag obowiązujący w basenie Morza Bałtyckiego i Północnego. Na ten kierunek kontaktów wskazuje również część ozdób i stroju oraz drobnych dewocjonaliów. Z kolei odkryte w trakcie badań wykopaliskowych fragmenty ostro profilowanych naczyń z XI w. mają najbliższe analogie w podobnie datowanych materiałach z Wielkopolski. Natomiast jakąś część znalezionych militariów można hipotetycznie łączyć z tak zwaną bitwą pod Zawichostem w 1205 r.

Upadek znaczenia Trójcy jako osady targowej nastąpił w wieku XIII w wyniku zmiany przebiegu koryta Wisły, a więc również przesunięcia przeprawy oraz lokacji na prawie niemieckim Zawichostu przez Bolesława Wstydliwego.

Iwona Lewoc[1], Sławomir Miłek[2], Tomasz Nowakiewicz[1], Dawid Rembecki[1]

[1] Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; iwonalewoc@uw.edu.pl; t.nowakiewicz@uw.edu.pl; d.rembecki@uw.edu.pl

[2] Badacz niezależny; slawekmilek@onet.eu

Jaćwingowie znad Szczeberki: „bogactwo i siła szlachetnych Sudowów" i przełomowe odkrycie w archeologii wczesnego średniowiecza w Polsce

słowa kluczowe: Jaćwingowie, Puszcza Augustowska, cmentarzyska ciałopalne, wczesne średniowiecze

Jaćwingowie to znany ze źródeł historycznych lud bałtyjski zamieszkujący tereny obecnej północno-wschodniej Polski. Znani kronikarzom ruskim, polskim i krzyżackim (w tym ostatnim przypadku pod nazwą Sudowów) przeszli do historii jako zaciekli i niebezpieczni wojownicy, stale zagrażający swoim sąsiadom. Po przegranej wojnie z Krzyżakami (w latach 80. XIII w.) opuścili swoją ojczyznę, przenosząc się na tereny Prus Zakonnych, Litwy i Polski, co sprawiło, że Jaćwież/Sudowia stała się obszarem niezamieszkałym. Krzyżacki kronikarz Piotr z Dusburga pisał, że wyróżniali się wśród Prusów „szlachetnością obyczajów" oraz „bogactwem i siłą". O ile pierwszy element pozostaje poza możliwością weryfikacji archeologicznej, o tyle najlepszym potwierdzeniem ich „bogactwa i siły" są wyniki badań prowadzonych od 2020 r. w rejonie rzeki Szczeberki w Puszczy Augustowskiej.

Na trudno dostępnym terenie w sercu dawnej plemiennej Jaćwieży zarejestrowano wówczas grupę blisko położonych, wczesnośredniowiecznych cmentarzysk ciałopalnych o ponadstandardowym bogatym wyposażeniu. Tworzą one dostrzegalną strefę funeralną, funkcjonującą w ostatniej fazie istnienia plemiennej Jaćwieży, tj. w XII–XIII w. (z możliwym przesunięciem dolnej cezury na wiek XI). Jej rozpoznanie stanowi ogromne wyzwanie w kilku różnych obszarach badawczych: metodologicznym (cmentarzysko warstwowe o cechach zbliżonych do tzw. typu Aschenplätze – znanego głównie z obszaru Sambii – ale odległe od klasycznych przykładów tego rodzaju nekropolii), materiałowym (największy w dziejach polskiej archeologii zbiór znaleziska z wczesnośredniowiecznych stanowisk pruskich i jaćwieskich w granicach Polski) i interpretacyjnym (związanym z topografią osadnictwa plemiennego, cechami obrządku pogrzebowego, relacjami jaćwiesko-pruskimi i jaćwiesko-litewskimi itp.).

W wystąpieniu zostanie przedstawiona uzupełniona charakterystyka tego zjawiska, aktualny stan badań (po tegorocznym sezonie wykopaliskowym), wnioski oraz lista pytań i postulatów badawczych.

Ewa Łukaszewicz

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa;
emarczak@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2131-7528

Paciorek z karneolu z Truszek-Zalesia. Mały przedmiot – ważna sprawa

słowa kluczowe: karneol, paciorek, Truszki-Zalesie, średniowiecze

Wieś Truszki-Zalesie leży na terenie północnego Mazowsza, w północno-zachodniej części Wysoczyzny Kolneńskiej. W miejscowości tej znajduje się zespół osadniczy z okresu wczesnego średniowiecza, w którym centralne miejsce zajmuje grodzisko pierścieniowate o nazwie Okop, otoczone trzema osadami. Badania archeologiczne całego zespołu osadniczego prowadził Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Podczas wieloletnich prac w Truszkach-Zalesiu przeprowadzono badania nieinwazyjne, powierzchniowe, sondażowe i wykopaliskowe. Dzięki nim odkryto wiele ciekawych obiektów, które umożliwiły spojrzenie na pogranicze mazowiecko-pruskie z okresu wczesnego średniowiecza w nowym świetle. Za jeden z podstawowych sukcesów należy uznać ustalenie na podstawie dendrochronologii początku budowy grodu na pierwszą połowę X w. Drugim istotnym osiągnięciem było uzyskanie materiałów świadczących o tym, że zespół osadniczy w Truszkach-Zalesiu znajdował się we wczesnym średniowieczu w zasięgu dalekosiężnych kontaktów handlowych. Świadczą o tym m.in. takie znaleziska jak: pochodzące z grodziska dirhamy arabskie, paciorki wykonane z masy szklanej, przęśliki z różowego łupku owruckiego czy paciorek zrobiony z karneolu – cenionego w starożytności i w średniowieczu kamienia szlachetnego.

W referacie znalezisko to zostanie przedstawione jako ważny element kulturowy umożliwiający rekonstrukcję historyczną badanej społeczności w wielu zakresach: polityki, kontaktów gospodarczo-handlowych, struktury społecznej i wierzeń.

Наталія Стеблій, Петро Довгань

Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна;
nstebliy77@gmail.com / ORCID: 0000-0001-8645-289X; pdovgan56@gmail.com / ORCID: 0000-0001-8061-0877

Археологічні дослідження 2015–2021 рр. на Малому городищі у Буську Львівської області: від енеоліту до пізнього середньовіччя

ключові слова: III тисячоліття до н.е. – перша половина XV ст., стіжкове городище, могильник княжої доби, церква XII–XIII ст., житло VI ст.

Про „Мале городище" – теперішню пам'ятку археології, яка локалізується у місці впадіння р. Полтви до Західного Бугу – відомо ще з передвоєнного часу. Переважно її трактували як як військовий пункт XI–XIV ст., який контролював доступ до головної частини княжого Бужська по р. Буг.

Протягом польових сезонів 2015–2019 і 2021 р. майданчик Малого городища розкопувала Буська археологічна експедиція Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка. Початково перед дослідниками стояло завдання з'ясувати потужність і контекст його культурного шару, уточнити/визначити хронологію пам'ятки й відповідно окреслити місце Малого городища в історичній топографії давнього Бужеська.

Уже в перший рік досліджень встановлено, що сучасної топографії і планіграфії пам'ятка набула аж наприкінці XIV ст., коли тут облаштували т. зв. рицарський двір, ескарпувавши частину природного мису в місці злиття Полтви із Західним Бугом. Археологічний відповідник цього двору сьогодні – стіжкове городище у вигляді округлого насипу з горизонтальним верхнім майданчиком.

Під час археологічних розкопок вперше на території України вдалося розкопати рештки невисокого валу, який по периметру оперізував городище, дослідити деструкції дерев'яної житлової вежі, віднайти численний рухомий матеріал, репрезентований рештками керамічного посуду, численними мілітарними і побутовими знахідками.

Під горизонтом стіжкового городища кінця XIV – першої половини XV ст. зафіксовано культурний шар другої половини XII – першої половини XIV ст., представлений залишками дерев'яної церкви із підлогою, викладеною керамічними полив'яними плитками. Навколо церкви знайдено 62 інгумаційні поховання.

Раніше ж, упродовж X – першої половини XII ст., на цій території була житлово-господарська забудова, найімовірніше, неукріпленого поселення – пригорода давнього Бужська. Про це свідчили деструкції двох заглиблених жител із глинями печами та двох господарських ям.

Вдалося також зафіксувати, що поселенська традиція тут мала місце й у другій половині VI ст. н.е. Було розкопано практично цілу долівку заглибленого житла із залишками печі-кам'янки та інсітну кераміку. Цікаво, що у верхів'ях Західного Бугу до цього часу були відомі лише глиняні печі у житлових спорудах празької культури.

Найімовірніше, що у часі існування старожитностей волинсько-люблінської культури на місці Малого городища існувало поселення: знайдено три заглиблені споруди з інсітним матеріалом.

Отже, як засвідчили результати п'ятирічних археологічних досліджень, на території Малого городища маємо доволі складну стратиграфічну картину – культурний шар тут сягає 3 м і представлений об'єктами та рухомим матеріалом п'яти культурних горизонтів: волинсько-люблінської, празької, культури княжої доби (ранішого поселення і пізнішого могильника), а також культурним шаром пізньосередньовічного стіжкового городища. Це дозволи по новому подивитися на історію верхів'їв Західного Бугу у певні часові проміжки. А також укотре пересвідчитися, що лише масштабні археологічні розкопки можуть розкрити сутність тієї чи іншої археологічної пам'ятки.

Daniel Gazda

Fundacja Ureusz, ul Bolecha 14, 01-419 Warszawa / Instytut Historii Akademii Finansów i Biznesu Vistula, Pułtusk / Warszawa;
ureuszde@wp.pl

Badania archeologiczne na terenie gminy Horodło w latach 2020–2022 (Grodzisko-Zamek; cmentarzysko kurhanowe w Matczu; Klasztor Dominikanów)

słowa kluczowe: kurhany, grodzisko, klasztor, średniowiecze, okres nowożytny

Fundacja Ureusz od 2020 r. prowadzi badania archeologiczne na terenie Gminy Horodło. Dotychczas udało się przeprowadzić następujące prace:

1.1. Zinwentaryzować cmentarzysko kurhanowe w Matczu (stan. 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39); prace wykonano w ramach grantu NID – Wspólnie dla Dziedzictwa.

1.2. Przebadać wykopaliskowo 3 kurhany na stan. 33, określając chronologię dwóch spośród nich na okres wczesnego średniowiecza oraz pochówki ciałopalne.

2. Wykonać badania geofizyczne późnośredniowiecznego i nowożytnego klasztoru Dominikanów, znajdującego się na terenie parafii św. Jacka w Horodle, gdzie znaleziono relikty budynków klasztornych oraz prawdopodobnie karczmy pochodzącej z okresu nowożytnego. Klasztor założono w 1411 r.; ostatecznie rozebrano go w XIX w.

3. Przeprowadzić na terenie Grodziska w Horodle:

a) inwentaryzację w ramach grantu NID;

b) badania geofizyczne na części obiektu;

c) wykonać 2 wykopy archeologiczne.

Badania geofizyczne zostały wykonane metodą magnetyczną; wykazały bardzo słabe anomalie, niedające podstaw do wyciągnięcia wniosków co do zabudowy pierwotnej obiektu. Natomiast w trakcie badań wykopaliskowych, w warstwach nad calcem, natrafiono na ceramikę pochodzącą prawdopodobnie z okresu X–XIII w., relikt średniowiecznego wału oraz pozostałości prawdopodobnie dworu z XVIII w. Ponadto potwierdzono wiadomości o niwelacji obiektu, gdzie całkowicie rozebrano wały nowożytne oraz budynki znajdujące się wewnątrz obiektu.

Giuseppe Romagnoli[1], Marcin Piotrowski[2], Patrycja Piotrowska[3]

[1] Dipartimento di Studi Linguistico-Letterari, Storico-Filosofici e Giuridici (DISTU), Università degli Studi della Tuscia di Viterbo, Via S. Carlo, 32, 01100 Viterbo VT, Włochy; romagnoli@unitus.it

[2] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

[3] Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; pm.piotrowska@gmail.com

Włosko-polskie badania w Ferento w środkowej Italii. Jak odkrywać antyczne i średniowieczne miasto

słowa kluczowe: archeologia antyczna, archeologia średniowieczna, geofizyka, teledetekcja, miasto

Od lipca 2021 r. trwają włosko-polskie badania ośrodka Ferento, na terenie Lacjum. Dotychczas odbyły się cztery kampanie. Ferento to znane stanowisko archeologiczne położone w dorzeczu Tybru, w północnym Lacjum, ok. 7 km na północ od Viterbo i 80 km od Rzymu. Znajduje się na podłużnym wzniesieniu rozciągającym się na wschód od drogi prowincjonalnej Teverina (SP 5), łączącej Viterbo i Celleno. Ośrodek funkcjonował od VII stulecia p.n.e. do końca XII w. n.e. Ferento posiadało niegdyś ważną pozycję strategiczną w obrębie południowej Etrurii, leżało bowiem na skrzyżowaniu starożytnych szlaków: pierwszy, biegnąc przez miasto Volsinii, łączył południową Etrurię wewnętrzną z północną częścią regionu, drugi, poprzeczny, komunikował Etrurię nadmorską z doliną Tybru. Dziś Ferento niemal zniknęło z krajobrazu, szczęśliwie jednak w jego miejscu nie powstała żadna aglomeracja, a relikty dawnej zabudowy w większości znajdują się pod ziemią lub wystają w postaci pojedynczych ruin. Niemal cały teren zajmują łąki, pola orne oraz pojedyncze budynki gospodarstwa rolnego (Casale Vergati), z którego wykrojono niewielki park archeologiczny. Mimo znaczenia i ogromnego potencjału badawczego stan rozpoznania stanowiska jest stosunkowo niewielki.

Celem badań jest rozpoznanie całej aglomeracji i zmapowanie jej przy wykorzystaniu różnych metod geofizycznych (magnetometria i metoda elektrooporowa), teledetekcyjnych, powierzchniowych, geochemicznych oraz sondowań geologicznych (łącznie ok. 30 ha). Jednocześnie realizowane są badania wykopaliskowe.

Dotychczas rozpoznaliśmy ok. 3 ha powierzchni przy wykorzystaniu metod geofizycznych oraz ok. 10 ha, mapując teren z drona. Udało nam się uchwycić setki elementów tkanki wschodniej części starożytnego miasta, na południe od amfiteatru: główną ulicę miasta, siatkę ulic, *insulae* (bloki zabudowy), budynki (publiczne, prywatne, mieszkalne, gospodarcze), place, atria, podwórza, nekropolie wzdłuż drogi poza murami miasta. W innej części, na wschód od reliktów rzymskich term, zadokumentowaliśmy przebieg ulic oraz granice budynków z wieków średnich, które przykrywają te antyczne. Z map geofizycznych oraz fotografii wykonanych z powietrza wynika bardzo wyraźnie, że mamy do czynienia z regularnym układem urbanistycznym antycznego Ferento, z doskonale widoczną główną ulicą miasta leżącą na osi wschód-zachód i siatką ortogonalnych ulic. Ten czytelny układ tkanki miejskiej doskonale widoczny we wschodniej części miasta, porzuconej w średniowieczu, w części zachodniej został częściowo zatarty przez rozbiórki i późniejsze nadbudowy, daje się jednak w pewnym stopniu odczytać przy wykorzystaniu metod geofizycznych.

Giuseppe Romagnoli[1], Marcin Piotrowski[2], Patrycja Piotrowska[3]

[1] Dipartimento di Studi Linguistico-Letterari, Storico-Filosofici e Giuridici (DISTU), Università degli Studi della Tuscia di Viterbo, Via S. Carlo, 32, 01100 Viterbo VT, Włochy; romagnoli@unitus.it

[2] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

[3] Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; pm.piotrowska@gmail.com

Włosko-polskie badania w Ferento w środkowej Italii i niezwykłe odkrycie w Muzeum Narodowym w Warszawie

słowa kluczowe: Collegium Hosianum, Braniewo, Ferento, Viterbo, Muzeum Narodowe w Warszawie

Od lipca 2021 r. do listopada 2022 r. odbyły się cztery kampanie archeologiczne ośrodka Ferento, na terenie Lacjum, realizowane przez włosko-polski zespół. Poza pracami terenowymi prowadzone są również kwerendy muzealne, archiwalne i biblioteczne. Podczas jednej z takich kwerend w Muzeum Narodowym w Warszawie udało się natrafić na zabytek, który został określony jako pochodzący z Ferento na terenie Italii. Było to dość niezwykłe odkrycie. Chodzi o fragment marmurowego bloku z łacińską inskrypcją ku czci cesarza Hadriana (117–138), pierwotnie będącego zapewne podstawą posągu. Zawiera on również drugą inskrypcję łacińską o charakterze nagrobnym z 1282 r., w której wspomniany został niejaki Conradus Teutonicus, mający na własny koszt odbudować kościół św. Mikołaja. Zabytek został opublikowany w Polsce w 1953 r. przez Annę Sadurską, ale jego kontekst pozostawał nieznany. Dziś jesteśmy w stanie prześledzić jego losy od XIII stulecia.

Głównie dzięki średniowiecznej inskrypcji udało się powiązać blok znaleziony w Warszawie z zabytkiem publikowanym w XIX i na początku XX w. w Italii, a ostatecznie zaginionym. Ostatnia wzmianka o tym zabytku znajdującym się jeszcze w Italii, w Muzeum w Viterbo, pochodzi z 1913 r. Tu ślad się urywa – marmurowy blok, który zniknął z Viterbo, odnajduje się dopiero po 108 latach w Muzeum Narodowym w Warszawie. Do jego zbiorów trafił w 1947 r. z Muzeum Mazurskiego w Olsztynie, stanowiąc element większej kolekcji odzyskanej po II wojnie światowej z kolegium jezuitów w Braniewie (*Collegium Hosianum*). Pochodzenie bloku właśnie z Ferento jest oczywiście możliwe, chociaż należy pamiętać, że wielu zabytkom znajdowanym w Viterbo przypisywano taką proweniencję bezpodstawnie. Nie jest więc wykluczone, że marmurowy blok pochodzi z innego nieodległego miasta o rzymskich korzeniach, w tym z samego Viterbo. Tak czy inaczej, tradycja związała ów fragment marmuru z badaniami, które prowadzimy w Ferento. Nasze historyczne śledztwo nadal trwa, ale jego dotychczasowe rezultaty okazują się niezwykle zaskakujące.

Юрій Мазурик[1], Андрій Петраускас[2], Максим Остапенко[3], Валерій Нефедов[3]

[1] Національна спілка краєзнавців України, вул. Богдана Хмельницького 1, Луцьк, 43025, Україна; voks_lutsk_rada@bigmir.net
[2] Інститут археології Національної академії наук України, проспект Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна; petrauskas@i.ua; ORCID: 0000-0002-9066-1376
[3] Національний заповідник «Хортиця», вул. Старого редуту 9, Запоріжжя, 69017, Україна; maxhortiza@i.ua; nefediver@gmail.com

Гідроархеологічни роботи в середній течії річки Стир на Волині

ключові слова: Волинь, р. Стир, гідроархеологія, різночасові знахідки, епоха бронзи – новий час

При археологічній експедиції (керівник А.В. Петраускас), яка проводила розвідку на території Старосільської сільської ради Маневицького району Волинській області у 2018 р., було створено загін підводних досліджень (керівник Ю.М. Мазурик). Загін підводних досліджень проводив водолазне візуальне обстеження дна р. Стир між сс. Копилля – Старосілля і Семки – Комарово з ціллю виявлення, картографування і фіксації археологічних знахідок. Роботи між селами Копилля – Старосілля були розпочаті в уроч. Гострий Кут, від місця де у 2015 р. випадково було виявлено давній човен-довбанку (моноксил); між сс. Семки – Комарово роботи розпочаті в уроч. Довбана Грива від місця, де у 2016 р. також випадково було виявлено давній човен-довбанку (моноксил). Обстеженням дна навколо цих місць додаткових знахідок, пов'язаних з човнами-довбанками не виявлено. Водолазні роботи були продовжені відповідно вверх і вниз по течії.

У ході досліджень на дні річки в основному траплялась різночасова кераміка (29 шт.), що відносяться до бронзового, ранньозалізного, давньоруського, пізньосередньовічного часу, XVIII – поч. XX ст.ст. Керамічний матеріал представлений фрагментами вінчиків, стінок і денець. Найбільший інтерес представляють індивідуальні знахідки:

- Фрагмент вінчика ліпної миски стжижовської культури. Вінчик прямий відігнутий назовню, зовнішня поверхня орнаментована асиметричними бороздками, однак не характерними для цієї культури.
- Миска ліпна, зарубинецької культури. Вінчик стоячий, на тулубі злам до вузького денця. Знайдена на дні схилу лівого берега річки, нижня частина посудини була в ґрунті, над ґрунтом виступав лише вінчик. Очевидно за цього на вінчику із зовнішньої сторони, по всьому периметру утворився природній «наріст» затверділих дрібних частинок мулу, товщиною майже до одного сантиметра.
- Фрагменти вінчиків гончарних горщків XIII–XIV ст.: а) вінчик манжето подібний, зовнішній край вінця орнаментований хвилястою лінією; б) вінчик прямий, внутрішній край вінця орнаментований нігтьовими за щипками; в) фрагмент денця гончарного горщка другої половини XIII–XIV ст. На денці клеймо у вигляді кола від якого відходить один «промінь».
- Фрагменти вінчиків гончарних горщків XIV–XV ст. Вінчики манжето подібні, з внутрішньою закраїною для покришок.
- Фрагменти вінчиків гончарних горщків, XVI–XVII ст. Вінчики прямі і злегка відігнуті назовню. Фрагменти денець гончарних горщків пізнього середньовічного часу.
- Фрагмент вінчика гончарної миски, XVIII–XIX ст. Вінчик горизонтальний відігнутий назовню.
- Цегла, зі слідами розчину, 24×15×6 см, перша половина XIX ст.
- Вироби з каменю, брусок виготовлений з пісковика, прямокутної форми. Робоча поверхня абразиву загладжена внаслідок довго часового використання. Треба відзначити що було виявлено скупчення уламків не обробленого кремню 18 шт.

Вироби з дерева представлені фрагментами бруса і дошок, темного кольору. Найбільший інтерес представляє індивідуальна знахідка, човн-довбанка з нашитими бортами із дошок,

зафіксована довжина знахідки не менше 4,5 м., більш детальні обміри повести не вдалося, оскільки він був виявлений на глибині до 4 м.

Отже, на теренах Старосільської сільської ради загоном підводних досліджень вперше у Волинській області було проведено водолазне візуальне обстеження дна річки Стир. Виявлено ряд різночасових знахідок, що дозволяє прогнозувати на перспективність проведення гідроархеологічних досліджень.

Світлана Біляєва

Інститут археології Національної академії наук України, проспект Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна; svitbil@ukr.net;
ORCID: 0000-0003-3113-7619

Типологія фортець XIV–XVI ст. Київської землі у складі Великого князівства Литовського (за матеріалами історико-археологічних досліджень)

ключові слова: типологія, фортеці, Київська земля, XIV–XVI ст.

Київська земля у складі Великого князівства Литовського мала велику територію, яка включала північно- західний, центральний та південний регіон, розташована у лісовій, лісо-степовій та степовій смузі, що було передумовою використання певних будівельних ресурсів. За адміністративно-територіальним устроєм вона була поділена на 9 повітів, у кожному з яких були зведені фортеці. За люстраціями XVI ст. та матеріалами археологічних досліджень, вони відрізнялись за площею, плануванням, типом конструкції та захисту. Загальними рисами оборонного зодчества XIV–XVI ст. були: 1. Формування замкової баштової системи оборони наприкінці XIV – початку XV; 2. Пристосування замкової баштової системи оборони до вогнепальної зброї у середині XV – другої половині XVI ст., а також поява фортифікаційних споруд для використання артилерії – бастей.

За територіальним, природно-географічним поділом та типом конструкцій на території Київської землі можна виділити наступні фортифікаційні споруди:

1. У північні та центральній частині території має місце продовження давньоруської традиції та конструктивних принципів будівництва фортифікації з застосуванням дерев'яних споруд, заповнених землею (городні). Відбувається спорудження багатоярусних веж. З розвитком артилерії, зводяться спеціальні помости з деревини для розміщення зброї. Інколи всередині фортеці фіксуються залишки дерев'яних донжонів. Планування фортець трикутне (Константинопольський тип) та прямокутне.
2. У південній частині відбувається перехід до замкової системи баштового типу з застосування каменю, багатоярусних кутових кам'яних веж, дерев'яних помостів для артилерійської зброї. Зафіксовані залишки бомбарди та гарматне ядро (фортеця Тягинь). Всередині фортець фіксуються кам'яні донжони. Планування фортець трикутне (Константинопольський тип) та прямокутне.

За площею замки можна поділити на три групи. До найбільших належить Київський замок (1,45 га), до середніх Тягинський замок (0,73 га), й до малих замки площею 0,15–0,40 га, такі як Остерський, Черкаський та ін.

Місце локалізації фортець, які мали основою давньоруське походження було за старою схемою: на горбах та підвищеннях над річкою. Це позначається у письмових джерелах та топоніміці, як Замкова гора. Проте, у литовський період розбудова замків все менше залежала від рельєфу місцевості. Спостерігаються деякі спільні риси замкових споруд півночі та півдня: наявність ровів, обмазка стін вогнетривким розчином (глиняним чи вапняним).

Пристосування до вогнепальної зброї та кам'яне будівництво відбувається не лише на території Київської землі, а й у західних районах України, Білорусії, Литви, Польщі та інших країнах. На території Литви кам'яна архітектура почала швидко розвиватися у XIV ст. На території сучасної Білорусі, яка входила до ВКЛ, замки протягом тривалого часу залишалися дерев'яними, близькими до традицій Київської Русі попереднього часу. У XIV ст. тут співіснує дві архітектурні традиції. Перша зберігається від попереднього періоду, у другій спостерігається перехід до камяної архітектури. Деякі фортеця, як замок у Гродно, побудований Вітовтом, мав планувальну структуру Константинопольського типу, замкові споруди з каменю.

На прикладі замків Київської землі простежуються не лише оборонні засади, але й державотворчі функції (Київський замок), розвиток торгівлі від півночі до Чорноморського узбережжя, що фіксується за розповсюдженням монет як власного чекану (Київ) так і широкого простору: від Кракова до Кафи та Стамбулу.

Святослав Терський[1], Назар Демський[2]

[1] Національний університет «Львівська політехніка», кафедра історії, музеєзнавства і культурної спадщини, вул. Степана Бандери 12, Львів, 79013, Україна; tersky@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0177-8087

[2] Історико-краєзнавчий музей села Словіта, вул. Івана Богослова 12, с. Словіта, 79013, Львівський р-н, Україна; dnv1692@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2068-8055

Археологічні дослідження решток гути на р. Турі на Львівщині

ключові слова: гута, скло, промислові відходи, ранньомодерна доба

Протягом 2021–2022 рр. у співпраці із історико-краєзнавчим музеєм села Словіта експедиція кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка» та Львівського історичного музею продовжувала досліджувати археологічні пам'ятки в околицях с. Словіта на Львівщині. Серед різночасових археологічних об'єктів у південній частині Словітського лісу було виявлено рештки давньої гути, яка розташовувалась на пологій ділянці правого берега р. Тури – правої притоки Гнилої Липи (басейн Дністра), яка бере початок з багатьох безіменних струмків та водойм у словітському лісі на південно-східній стороні від села Словіта. Нововідкрите гутище, розташоване за 1,5 км на схід від розкопаної у 1998–2000 рр. М. Филипчуком, С. Мартинюком та Р. Берестом гути XVI–XVII ст. в ур. Суходіл. Топографічні карти кінця XVIII – початку XX ст. вказують на цій території фільварок під назвою Гута із водяним млином, від якого досі збереглися рештки греблі. На колишнє орне поле вказує велика поляна посеред лісу. На узбіччі цієї поляни поряд з правим краєм каньйону глибиною до 3 м, який утворений р. Тури, зарослим грабово-буковим лісом, було зафіксовано два курганоподібні останці, насичені рештками склоробного виробництва та керамікою ранньомодерної доби. Окремі знахідки кераміки X ст. вказують на давнє освоєння цієї лісової ділянки.

Для з'ясування ситуації за 3 м від краю каньйону, поряд із западиною, здогадно, рукотворного характеру, було закладено розвідковий розкоп розмірами 2,0×2,5 м. Піщаний материк залягав на глибині близько 1,5 м від сучасної поверхні. На глибині 0,2 м від рівня сучасної поверхні було зафіксовано, ймовірно, долівку певної наземної споруди – прошарок утрамбованої глини із включенням вапняку різних фракцій. Більшість знахідок було виявлено вище цього шару, у чорному гумусованому лісовому ґрунті. Ці напластування були насичені уламками скляних посудин, фрагментами полив'яних та теракотових кахлів, фрагментами залізних трубок тощо. Під час зачистки долівки продовжували траплятись уламки вище перерахованих глиняних та скляних виробів, а також кілька монет.

Всі предмети виявлені в культурному шарі можна поділити на три категорії: 1) знаряддя праці гутників, шлаки; 2) гутна продукція, в. т.ч. бракована; 3) предмети побуту.

Найхарактернішими знахідками знарядь праці були фрагменти залізних склодувних трубок (т.зв. піщалей), фрагменти керамічних тиглів та одна керамічна печатка для формування «малинок»-наліпів на скляних посудинах. Серед продукції гути за кількістю переважали уламки скляного посуду. Зібрано частини кухля, аналогічного кухлям з розкопок Унівської гути. Як і на цій сусідній гуті, на гуті на р. Тура певний відсоток виробів виготовлявся з білої, голубої або біло-зеленої скломаси так званим венеційським способом. На гутищі знайдено кусочки емалі та фрагменти мальованих виробів. Базові емалі білого, червоного, синього, жовтого, чорного кольорів. Кольорова гама виробів з гути на р. Тура подібна до виробів з Унева і є типовою для середньоєвропейського мальованого скла. Судячи з великої кількості знайдених оболоней, Турівська (Словітська) гута, як і Унівська, спеціалізувалась і на їх виробництві. Характерні шлаки дозволяють припустити ймовірно, що крім виготовлення продукції зі скла, тут ще і займалися покриттям кераміки поливою та виплавлянням заліза з болотної руди.

Зібрано колекцію уламків різночасових кахлів та гончарного посуду, аналогічного львівським. За зібраним нумізматичним матеріалом гута датується першою половиною XVII ст. Окрім нумізматичного матеріалу під час досліджень було знайдено паломницький католицький медальйон овальної форми із образом Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці.

Raman Krytsuk

Gabinet Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie, Al. Jerozolimskie 3, 00-495 Warszawa; Kola.Sonca@gmail.com;
ORCID: 0000-0002-3992-1179

Materiały archiwalne jako źródło do rekonstrukcji zaginionych skarbów (na przykładzie skarbu 1939 r. z uroczyska Borek)

słowa kluczowe: materiały archiwalne w numizmatyce, skarb, Borek, powiat stołpecki, Zachodnia Białoruś

W archiwum Gabinetu Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie znajduje się wersja robocza listu do Działu Sztuki Województwa Wileńskiego, opracowana przez pracowników Gabinetu Numizmatycznego Państwowych Zbiorów Sztuki w 1939 r. Do arkusza dołączony jest inwentarz skarbu, odnalezionego w 1939 (?) r. w pobliżu uroczyska Borek w powiecie stołpeckim województwa nowogródzkiego. Według tego inwentarza skarb składał się z 607 monet, w tym 260 całych i 347 zachowanych we fragmentach. Informacje o dokładnym czasie odkrycia, głębokości zalegania skarbu oraz obecności lub braku zabezpieczenia, nie zostały zachowane.

Według dostępnych danych skład skarbu był następujący:

- Pomorze, *Półtork Bogusława XIV 1621 r.*[1] – być może jest to groschen Bogusława XIV z 1621 r. wybity w mennicy Darłowo (niem. *Rügenwalde*).
- Niderlandy Hiszpańskie, ćwierć talara Alberta i Izabeli. n.d. (1598–1621).
- Królestwo Danii, 1 marka z 1613 r. Christiana IV.
- Szwajcaria, kanton St. Gallen, talar z 1621 r.
- Opactwo Murbach-Lüdens, talar z postacią św. Leodegarda z czasów cesarza Ferdynanda II. Możliwe, że ta moneta zachowała się w zbiorach muzeum (NPO 80049 MNW).
- Szelągi *koronne i szwedzkie* – 49 egz.
- Półtoraki *koronne i szwedzkie* – 167 (całych), 344 (złamanych) egz.
- *Połamanych, przeważnie półtor[aków]* – 54 egz.
- Trojaki Zygmunta III – 16 egz., z mennicy krakowskiej: 4 egz. z 1621, 8 egz. z 1622, 2 egz. z 1624 r. i 2 monety z zatartą datą.
- Szóstaki Zygmunta III – 19 egz., z mennicy krakowskiej: 1 egz. z 1623, 4 egz. z 1624, 8 egz. z 1625 i 6 egz. z 1626 r.
- Orty Zygmunta III – 9 egz., z mennicy gdańskiej: 2 egz. z 1624 i 2 egz. z 1626 r.; z mennicy bydgoskiej: 2 egz. z 1622, 1 egz. z 1623 i 2 egz. z 1624 r.

Łączna wartość monet ze skarbu wyrażona w groszach koronnych, wynosi 1171 i 1 szeląg, można więc uznać ten depozyt za skarb średniej wielkości. Kilka najmłodszych monet pochodzi z 1626 r., co może być *terminus post quem* ukrycia skarbu. W spisie nie można znaleźć szczegółowych informacji o „szwedzkich" szelągach i półtorakach – czy należały one do ryskich i elbląskich emisji Gustawa II Adolfa, czy też mogły tam być monety Krystyny i Karola X Gustawa. Również inwentarz skarbu nie wymienia monet Jana II Kazimierza Wazy. Jego monety, zwłaszcza szelagi miedziane z lat 1659–1666, były jednymi z najbardziej masowych emisji w całej historii Rzeczypospolitej. Można założyć, że ten zespół został ukryty między 1626 a końcem lat 50. XVII w. Nie można jednak wykluczyć także, że został ukryty w ostatnich latach panowania Zygmunta III Wazy.

Pracownicy PZS, którzy wstępnie opracowywali skarb, stwierdzili, że prawie wszystkie monety i ich fragmenty, ze względu na zły stan zachowania, nie mają nawet minimalnej wartości numizmatycznej, z wyjątkiem talara Ferdynanda II z Opactwa Murbach-Lüders. Jednocześnie, poprosili o podziękowanie znalazcy skarbu za przesłanie zespołu do naukowego opracowania. Dalsze losy depozytu nie są znane, a dostępne informacje wskazują, że skarb mógł zaginąć w czasie wojny, lub uznane za mało wartościowe monety przekazano do innej instytucji. Jest prawdopodobne także, że w zbiorach MNW ocalała tylko jedna moneta z jego składu.

[1] Tutaj i poniżej cytaty z oryginału.

Hubert Lepionka[1], Angelika Słodka[2], Dominika Wybult[2], Jakub Niebieszczański[3], Krzysztof Żurek[4], Sławomir Chwałek[5], Marcin Frączek[4], Grzegorz Ryżewski[6]

[1] Dział Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, ul. Bema 11, 15-369 Białystok; hubert.lepionka@gmail.com

[2] Badacz niezależny; angelikaslodka@gmail.com; d.wybult@gmail.com

[3] Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; jakubniebieszczanski@gmail.com

[4] Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406, Kielce; chrisu.zurek@gmail.com; marcinfraczekorigin@gmail.com

[5] Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków; slawomirchwalek@gmail.com

[6] Narodowy Instytut Dziedzictwa, Pracownia terenowa w Białymstoku, ul. Św. Mikołaja 1, 15-419 Białystok; gryzewski@o2.pl

Mogiłki pogranicza. Aktualne wyniki badań nad cmentarzyskami ze stelami na Podlasiu

słowa kluczowe: nowożytność, badania wykopaliskowe, badania nieinwazyjne, cmentarzyska, obol zmarłych

Typowymi elementami krajobrazu województwa podlaskiego są stare nekropole wielu wyznań i narodowości, które przez wieki zamieszkiwały rejon pogranicza. Pośród łatwo rozpoznawalnych cmentarzy chrześcijańskich, kirkutów i mizarów uwagę przykuwają cmentarzyska nazywane mogiłkami. *Mogiłka, mahilnik, mohilnik, mohiłki* (gw. podlaska) to często stary zapomniany cmentarz wiejski lub miejsce, w którym istniał. Poszczególne groby oznaczono pionowo ustawionymi kamieniami. W skali Polski są to obiekty unikalne, największe ich skupisko znajduje się na terenie województwa podlaskiego oraz na białoruskiej Grodzieńszczyźnie. Zlokalizowane są na niewielkich naturalnych wzniesieniach przy wsiach i osadach, powstałych w okresie nowożytnym. Mimo wielu opowieści mieszkańców podlaskich wsi dotyczących pochodzenia cmentarzysk brakowało odpowiedzi na dwa pytania: kiedy cmentarzyska te funkcjonowały i kto został na nich pochowany.

Projekt *Mogiłki pogranicza. Weryfikacja cmentarzysk ze stelami wpisanych do rejestru zabytków województwa podlaskiego* (nr 03859/21) zakładał przeprowadzenie szeregu badań archeologicznych na wybranych stanowiskach: Harkawicze, stan. 1; Knyszewicze stan. 1, gm. Szudziałowo oraz Pieńki, stan. 3, gm. Michałowo. W jego wyniku odkryto niezwykle bogaty i skomplikowany obraz funeralności najniższych warstw społecznych I Rzeczypospolitej. Badania nieinwazyjne wykazały istnienie organizacji przestrzennej cmentarzy oraz występowanie na nich bardziej złożonych niż sądzono dotychczas konstrukcji kamiennych, co potwierdziły badania sondażowe. Odnalezione groby z monetami pozwoliły na określenie powstania cmentarzysk na okres od drugiej połowy XVII do połowy XVIII w.

Referat przedstawi dotychczasowe wyniki projektu w odniesieniu do aktualnego obrazu cmentarzysk ze stelami na Podlasiu.

Projekt dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pochodzących z Funduszu Promocji Kultury, oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego.

Igor Dabralet

Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Szosa Bydgoska 44/48, 87-100 Toruń; igardabralet@gmail.com;
ORCID: 0000-0002-4442-5479

Problematyczna dziedzina archeologii klasztornej (na przykładzie badań archeologicznych na terenie Zachodniej Białorusi)

słowa kluczowe: archeologia klasztorna, XII–XIX w., Zachodnia Białoruś

Celem pracy było określenie głównych problemów archeologii klasztornej na Białorusi w kontekście europejskiej nauki archeologicznej. Przedmiotem badań są zespoły klasztorne z XII –XIX w., znajdujące się na terytorium zachodniej Białorusi. W omawianej pracy zwraca się szczególną uwagę na koncepcję tzw. „archeologii klasztornej" – nowaterskiego kierunku coraz częściej występującego w europejskiej nauce archeologicznej. Ponadto porównuje się etapy rozwoju białoruskiej archealogii klasztornej z jej europejskim odpowednikiem, wskazując podobieństwa i różnice. Główne metody i sposoby inerpretacji uzyskanych informacji archeologicznych określono na podstawie opracowanych sprawozdań z badań archeologicznych zespółów klasztornych w odwodzie brzeskim, grodzieńskim i mińskim (Zachodnia Białoruś) z lat 1980–2000.

Dodatkowo analiza dzieł historiograficznych, źródeł pisanych i archeologicznych pozwoliła na potwierdzenie znaczenia i roli kultury materialnej klasztoru w przestrzeni miejskiej czy małomiasteczkowej oraz z pewnym prawdopodobieństwem wyodrębnienie tej kultury jako odrębnej.

W wyniku przeprowadzonych badań zaadaptowano i skonkretyzowano termin „archeologia klasztorna" do stosowania w białoruskiej nauce archeologicznej oraz podkreślono cztery główne problemy, z jakimi borykał się badacz podczas badań archeologicznych kompleksu klasztornego. Zidentyfikowano dwa główne etapy rozwoju „archeologii klasztornej" w latach 70. XX w. oraz ogólną ewolucję rozumienia, podejścia i stosunku do źródeł archeologicznych.

Agnieszka Fac

Muzeum Regionalne w Janowie Lubelskim, ul. Jana Zamoyskiego 52, 23-300 Janów Lubelski /
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; muzeumjanow@poczta.onet.pl; aga_fac@wp.pl

Monety i medaliki z kapsuły czasu odkrytej w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Janowie Lubelskim

słowa kluczowe: monety, medaliki, kapsuła czasu, XVII–XX w.

Podczas prac remontowych elewacji kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Janowie Lubelskim wiosną 2022 r. na wieży kościoła w tzw. bani odkryto kapsułę czasu, która zawierała list ojców dominikanów z 1852 r., list ks. Michała Zawiszy z 1912 r., zdjęcie ks. Zawiszy, katalog księży diecezji lubelskiej z 1851 r., katalog zakonu dominikanów z 1852 r., 3 kalendarze liturgiczne dla diecezji lubelskiej i podlaskiej (na lata: 1903, 1909 i 1910) oraz gazety („Goniec Poranny" z 2 lipca 1912 r., „Goniec Wieczorny" z 1 lipca 1912 r., „Słowo Dziennik Powszechny" z 3 i 4 lipca 1912 r., „Ziemia Lubelska Pismo Codzienne" z 4 lipca 1912 r., „Mucha" z 22 września 1911 r.), a także 180 monet oraz 6 medalików.

Ze znajdujących się w kapsule listów dowiadujemy się, iż monety i pozostałe materiały były wkładane do niej w trzech turach – w 1762, 1852 i 1912 r.

W zbiorze 180 monet znalazły się następujące numizmaty: półtoraki koronne Zygmunta III Wazy, półtoraki Gustawa Adolfa, szelągi koronne i litewskie Jana Kazimierza, monety Fryderyka II Pruskiego (szóstaki, 2 greszle, krajcary), monety koronne Augusta III Sasa (orty-tynfy, szóstaki, grosze), talar w oprawie biżuteryjnej Maksymiliana III Józefa Wittelsbacha, monety koronne Stanisława Augusta Poniatowskiego (trojaki, grosze i półgrosze), talar Marii Teresy Habsburg, krajcar i ½ krajcara Józefa II Habsburga, grosz pruski Fryderyka Wilhelma II, krajcar Franciszka II Habsburga, monety warszawskie Fryderyka Augusta I Wettyna (dwuzłotówki, dziesiątaki, piątaki, grosze), monety polskie Aleksandra I Romanowa (dwuzłotówki, grosze), monety Mikołaja I Romanowa (polskie: piątaki, trojaki, grosze; polsko-rosyjskie: dziesięciozłotówki – 1 ½ rubla, dwuzłotówki – 30 kopiejek, dziesiątaki, piątaki, trojaki, grosze; rosyjsko-warszawskie: kopiejki, dienieżki, połuszki; rosyjskie: 20 kopiejek, 5 kopiejek, 3 kopiejki, kopiejki, pół kopiejki, ¼ kopiejki), ½ srebrnego grosza Fryderyka Wilhelma IV, monety Aleksandra II Romanowa (rosyjsko-warszawskie: 2 kopiejki, kopiejki, dienieżki; rosyjskie: pięć kopiejek, dwie kopiejki, kopiejki), monety Franciszka Józefa I (krajcary, 5/10 krajcara, halerze, fillery), 2 fenigi Wilhelma I Hohenzollerna, monety Mikołaja II Romanowa (rubel, 50 kopiejek, 20 kopiejek, 15 kopiejek, 10 kopiejek, 5 kopiejek, 3 kopiejki, 2 kopiejki, kopiejki, pół kopiejki), 1 cent amerykański oraz monety niedookreślone.

Pierwotnie zbiór medalików stanowił 6 sztuk, niestety 1 medalik zaginął, zanim trafił do opracowania do autorki tego tekstu. Analizie poddano 5 medali: medal Zamoyskich z 1822 r., medalik z 1849 r., medalik na V wieków istnienia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej z 1882 r., medalik z Leonem XIII z 1900 r., medalik ze św. Benedyktem i Matką Boską z Dzieciątkiem.

Marcin Piotrowski[1], Patrycja Piotrowska[2]

[1] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

[2] Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; pm.piotrowska@gmail.com

Sondaże archeologiczne przy fundamentach kościoła i klasztoru karmelitów w Woli Gułowskiej, w województwie lubelskim, w roku 2022

słowa kluczowe: klasztor, kościół, karmelici, Wola Gułowska, XVII–XX w.

Badania w obrębie zespołu klasztornego karmelitów w Woli Gułowskiej zostały podjęte w celu rozpoznania stanu fundamentów kościoła sięgającego XVII stulecia oraz sąsiedniego budynku poklasztornego z XIX w., a także stratygrafii w rejonie tych budowli. Prace podjęto w związku z powstającym projektem izolacji fundamentów oraz odwodnienia terenu. W trakcie badań odsłonięto pomieszczenie zwieńczone kolebką ceglaną, do którego prowadziło wejście z zewnątrz. Odkryto również wejście do piwnicy budynku poklasztornego (XIX w.) oraz fragment muru klasztoru z XVII stulecia, a oprócz tego wykonano dokumentację fotogrametryczną odkrytych reliktów architektury.

Marcin Piotrowski[1], Patrycja Piotrowska[2], Dominik Szulc[3], Hubert Mącik[4]

[1] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

[2] Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; pm.piotrowska@gmail.com

[3] Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Rynek Starego Miasta 29/31, 00-272 Warszawa; rocznik.ltg@interia.pl

[4] Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; hubertmacik@gmail.com

Nieinwazyjne badania archeologiczne zespołu kościelno-cmentarnego w Białej Poduchownej (Janowie Lubelskim) w latach 2020–2021

słowa kluczowe: Biała Poduchowna, Janów Lubelski, cmentarz, kościół, archeologia nieinwazyjna

Badania na terenie dawnej Białej Poduchownej (obecnie Janów Lubelski i Biała Druga) w latach 2020–2021 podjęte zostały z inicjatywy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie oraz Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad Oddział w Lublinie, w związku z planowaną budową obwodnicy Janowa. Niektóre z rozważanych wariantów drogi przecinały miejsca, gdzie w przeszłości znajdowały się trzy kościoły, z towarzyszącymi im cmentarzami oraz inne budynki historyczne. Celem prac archeologicznych było nieinwazyjne rozpoznanie reliktów dawnej zabudowy, zwłaszcza pozostałości architektury sakralnej, zasięgu cmentarzy oraz określenie stopnia nasycenia terenu substancją zabytkową. Integralną częścią badań były kwerendy archiwalne i biblioteczne. Nieinwazyjne rozpoznanie archeologiczne składało się z kilku etapów i zostało wykonane różnymi metodami. Ze względu na topografię stanowiska oraz charakter spodziewanych obiektów jako wiodącą metodę wybrano badania geofizyczne polegające na pomiarze anomalii naturalnego pola magnetycznego wywoływanych m.in. przez struktury znajdujące się pod ziemią, w tym obiekty archeologiczne. Prospekcję geofizyczną uzupełniono badaniami powierzchniowymi. Przeanalizowano również dostępne ortofotomapy w zakresie światła widzialnego (RGB) oraz w bliskiej podczerwieni (CIR). Ponadto wykonano nowe zdjęcia z drona oraz sporządzono plany stanowiska i okolicy na podstawie danych lidarowych. Badania pozwoliły ujawnić szereg elementów dawnej zabudowy zespołu kościelnego, w tym najpewniej relikty świątyni średniowiecznej, pozostałości kolejnej, wybudowanej w XVII stuleciu, oraz trzeciej, z XIX w. Uchwycono również ślady nekropoli, ogrodzeń oraz różnych budynków, w tym być może wieży murowanej. Natrafiono także na ślady dookolnych rowów, mogących stanowić pozostałość po zniwelowanych kurhanach. Na podstawie analizy topografii dawnej Białej, którą oparto na modelach terenu wygenerowanych z danych lidarowych oraz badaniach powierzchniowych, wytypowano wzgórze, które może być dawnym grodem. Warto dodać, że Biała (późniejsza Biała Poduchowna) dwukrotnie została wymieniona w *Kronice halicko-wołyńskiej*.

Jacek Iwańczuk[1], Marcin Piotrowski[2], Patrycja Piotrowska[3]

[1] Katedra Stosunków Międzynarodowych, Instytut Neofilologii, Polska Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie, ul. Wojsławicka 8B, p. 110, 22-100 Chełm; ji04@wp.pl

[2] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

[3] Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; pm.piotrowska@gmail.com

Badania w obrębie dawnego cmentarza na terenie założenia pałacowo-parkowego w Dorohusku

słowa kluczowe: Dorohusk, pałac, cmentarz, archeologia nieinwazyjna, okres nowożytny

7 listopada 1752 r. Michał Maurycy Suchodolski herbu Janina i jego żona Barbara z Mężyńskich ogłosili w Dorohusku erekcję kościoła szpitalnego jako wotum za szczęśliwe narodziny syna Jana Nepomucena. Po uzyskaniu aprobaty biskupa chełmskiego Józefa Szembeka w trakcie uroczystego wmurowania kamienia węgielnego pod świątynię kanonik chełmski celebrujący uroczystość stwierdził, że teren wyznaczony pod kościół jest podmokły i nie nadaje się pod budowę. W tej sytuacji będący pod presją Suchodolscy wskazali nową lokalizację w obrębie parku dworskiego, na wzgórku przy trakcie, w miejscu dawnego *fortalicium*. Na wydzielonej części parku niebawem zbudowano drewniany kościół, który w 1768 r. nową fundacją przekształcono w kościół parafialny. Zgodnie z dawną tradycją teren wokół świątyni przeznaczono na cmentarz grzebalny, którego granice z trzech stron wytyczały szlaki komunikacyjne. Tu wybudowano grobowiec rodowy Suchodolskich, w którym spoczywają szczątki właścicieli dóbr Dorohuska. Na przestrzeni kolejnych 50 lat pałac i pobliski kościół były wielokrotnie najeżdżane i plądrowane przez Kozaków i Rosjan. Kres drewnianej świątyni przyniosły klęski gradobicia oraz pożar w 1818 r. Poważnie uszkodzony kościół staraniem dziedzica Jana Suchodolskiego i za zgodą biskupa rozebrano, a ocalałe sprzęty i wyposażenie przeniesiono do kaplicy zorganizowanej w oficynie dworskiej. W połowie XIX w. decyzją władz carskich wytyczono nowy cmentarz grzebalny za wsią i ostatecznie zaprzestano pochówków zmarłych na dawnym cmentarzu przy trakcie dworskim. W 1967 r. ówczesne władze komunistyczne w 50. rocznicę rewolucji październikowej zamieniły plac dawnego cmentarza na Park Przyjaźni. Do dnia dzisiejszego miejsce to w świadomości lokalnej społeczności funkcjonuje jako park. Reliktem dawnego cmentarza jest grobowiec, błędnie dziś określany jako: „Mogiła 10 żołnierzy Księcia Józefa Poniatowskiego poległych pod Dorohuskiem 18 lipca 1792 r. w bitwie z wojskami rosyjskimi". Z upływem lat w krajobrazie dawnego cmentarza zatarły się ślady grobów, czyniąc to miejsce anonimowym.

Badania archeologiczne, które podejmujemy w Dorohusku, mają na celu rozpoznanie przestrzeni parku (dawnego cmentarza) znajdującego się na terenie zespołu pałacowego. Obejmują cały trójkątny plac zamknięty dawnymi traktami komunikacyjnymi (obecnie ulice I Armii Wojska Polskiego i Parkowa oraz łącząca je ścieżka biegnąca koło figury św. Barbary), składający się z wydzielonego cypla określanego jako *fortalicium* oraz przyległego obniżenia. Głównym zamierzeniem jest wyjaśnienie funkcji badanego obszaru w przeszłości (w tym domniemanej funkcji obronnej, grzebalnej oraz sakralnej), określenie zasięgu nekropoli i jej topografii, zweryfikowanie informacji o istniejących świątyniach, a także rozpoznanie stratygrafii geologicznej i archeologicznej stanowiska. Dotychczas wykonano gruntowną kwerendę archiwalną, a także wstępne mapowanie terenu na podstawie danych lidarowych. Kolejnym krokiem będą badania geofizyczne (magnetometryczne, elektrooporowe oraz georadarowe), poza tym sondowania geologiczne i wreszcie badania wykopaliskowe.

Beata Miazga

Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław; beata.miazga@uwr.edu.pl;
ORCID: 0000-0003-3714-1889

Interdyscyplinarne rozważania kostiumograficzne. Nieinwazyjne studium znalezisk nowożytnych tkanin grobowych z terenów środkowowschodniej Polski

słowa kluczowe: tekstylia, metalowe nici, archeometria, badania nieniszczące, nowożytność

W toku badań archeologicznych nierzadko pozyskiwane są materiały tekstylne. Dzieje się tak również wtedy, gdy prowadzone studia mają charakter funeralny. Eksploracja pochówków średniowiecznych czy nowożytnych dostarcza obiektów wykonanych z surowców organicznych, jak skóra czy tkaniny. Ich stan zachowania najczęściej jest daleki od doskonałego na skutek zmian spowodowanych rozkładem gnilnym zwłok ludzkich. Jeśli do tego dojdą niekorzystne warunki depozycyjne, związane z podwyższoną wilgotnością i brakiem odpowiedniej wentylacji, zmiany deterioracyjne są znaczne. Nie wolno także lekceważyć skażenia mikrobiologicznego znalezisk grobowych związanego z produkcją enzymów rozkładających nie tylko len czy wełnę, ale także działających niszcząco na znacznie odporniejsze włókna jedwabiu.

Dlatego często artefakty tekstylne znajdowane są w stanie daleko posuniętej fragmentacji i wymagają starannych działań konserwatorskich obejmujących zwłaszcza stabilizację. Dopiero tak zabezpieczone obiekty stają się przedmiotem rozważań naukowych. Coraz częściej są to rozważania o charakterze interdyscyplinarnym angażujące specjalistów wielu dziedzin nauki – od archeologów, historyków sztuki czy znawców ubioru, po biologów, mikrobiologów, fizyków i chemików. Ci ostatni przeprowadzają różnorakie analizy instrumentalne nad zabytkami tekstylnymi, dostarczając cennych danych do dalszych rozważań.

W kręgu zainteresowań znajdują się także dekorowane tekstylia, w których poza włóknami występują elementy metalowe, takie jak taśmy czy oploty nici. W referacie będą prezentowane i dyskutowane wyniki badań archeometrycznych takich obiektów, przeprowadzone w sposób nieniszczący lub mikroinwazyjny, właściwy dla ochrony kultury materialnej. Narzędziami zastosowanymi do tego celu będą obserwacje mikroskopowe prowadzone w różnych wiązkach analitycznych i przy różnym powiększeniu (mikroskopia świetlna oraz skaningowa mikroskopia elektronowa), jak również studia spektroskopowe z wykorzystaniem spektrometrów fluorescencji rentgenowskiej (ED-XRF) czy spektrometru energodyspersyjnego (EDS). Badania przeprowadzone będą na grupie materiałów tekstylnych pochodzących z badań archeologicznych realizowanych na terenach środkowowschodniej Polski. Dyskusja obejmie wyniki studiów nad materiałami tekstylnymi pozyskanymi z krypt grobowych o chronologii nowożytnej. Są to między innymi pasy kontuszowe, znalezione przy szczątkach pochowanych w krypcie kościoła Imienia Najświętszej Maryi Panny w Szczuczynie (województwo podlaskie). Kierując się na południe, na tereny województwa lubelskiego, badaniom poddano znalezione artefakty tekstylne obecne w pochówkach z Łukowa, Lublina, Końskowoli, Białej Rawskiej. Z kolei z województwa małopolskiego pochodzą koronki i frędzel z sukni oraz dwa elementy dekoracyjne trumny, odnalezione w trakcie badań kościoła św. Franciszka z Asyżu w Krakowie.

Wyniki tych analiz mogą wnieść nowe informacje do studiów nad historią ubioru grobowego, tak w kontekście surowcowym, jak i technologicznym, co z kolei przyczyni się do szerszego spojrzenia nie tylko na zwyczaje funeralne naszych przodków, ale także pozwoli dokonać oceny stopnia zaawansowania rzemieślniczego i kontaktów handlowych dla wyrobów importowanych na tereny ziem polskich.

Irena Agnieszka Pidek[1], Radosław Dobrowolski[1], Rafał Niedźwiadek[2]

[1] Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Al. Kraśnicka 2d, 20-718 Lublin; irena.pidek@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0002-1979-4897; radoslaw.dobrowolski@mail.umcs.pl / ORCID: 0000-0002-6504-5643
[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin; archeelublin@gmail.com

Wielki Staw Królewski w Lublinie – wyniki najnowszych badań interdyscyplinarnych

słowa kluczowe: Wielki Staw Królewski w Lublinie, badania interdyscyplinarne, rekonstrukcja paleośrodowiskowa, analizy – palinologiczna, dendrochorologiczna, radiowęglowa

Pierwsze zachowane w źródłach informacje o piętrzeniu wód Bystrzycy w Lublinie pochodzą z połowy XIV w., gdy Kazimierz Wielki zezwolił na założenie dwóch młynów, z których jeden powstał na Stawie Królewskim. Niespełna 200 lat później, na grobli zamykającej staw, funkcjonowały już cztery duże młyny.

Wielki Staw Królewski istniał do 1815 r., w międzyczasie wielokrotnie niszczono urządzenia, które napędzała woda. Zbiornik zmieniał również swoje rozmiary. Szacuje się, że jego największa powierzchnia wynosiła prawie 100 ha.

Sam staw nigdy nie był badany empirycznie. W 2019 r. podczas badań archeologicznych przy ul. Misjonarskiej 20 odsłonięto umacniane brzegi, a także drewniane podpory pomostów lub słupów do cumowania łodzi. Analiza dendrochronologiczna wskazała, że do konstrukcji tych urządzeń najczęściej wykorzystywano kilkudziesięcioletnie dęby, w jednostkowych przypadkach – buk oraz sosnę. Drzewa najprawdopodobniej ścięto w latach 1635–1666 lub 1785–1795, kiedy to zapisy źródłowe odnotowują znaczne remonty stawu, grobli i innych urządzeń. Krótka sekwencja przyrostów rocznych utrudniała jednoznaczne umiejscowienie próbek na osi czasu, dlatego oznaczenie poszerzono o analizę radiowęglową najstarszej części jednego z drzew.

W 2019 r. pobrano również dwa rdzenie dennych osadów zbiornikowych do szczegółowych analiz palinologicznych oraz datowań radiowęglowych. Oznaczenia wieku osadów zostały wykonane w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym, analizę palinologiczną przeprowadzono zaś w Instytucie Nauk o Ziemi i Środowisku UMCS. Celem opracowania paleośrodowiskowego była rekonstrukcja ewolucji zbiornika oraz przemian środowiska i krajobrazu w jego otoczeniu w czasie funkcjonowania Wielkiego Stawu Królewskiego. Analiza mikroskopowa wykazała różną frekwencję palinomorf, najlepszą w środkowym odcinku rdzenia MIS2.

Zapis palinologiczny w rdzeniu osadów MIS2 z jednej strony obrazuje eutroficzny charakter zbiornika wodnego, otoczonego strefą szuwarów i poddanego silnej presji antropogenicznej, a z drugiej strony pozwala wnioskować o zmianie cech krajobrazu w otoczeniu zbiornika. Antropopresja i otwarcie krajobrazu osiągają maksimum, zgodnie z oczekiwaniem, w najmłodszym odcinku rdzenia.

Należy podkreślić, że przepływowy charakter Wielkiego Stawu Królewskiego nie sprzyjał spokojnej sedymentacji osadów. Zapewne mieszkańcy Lublina wielokrotnie regulowali poziom wody zgodnie z aktualnymi potrzebami, a dolina Bystrzycy często była nawiedzana przez powodzie. W zapisie osadowym odzwierciedla się to w postaci domieszki materiału mineralnego oraz w przerwach sedymentacyjnych. Te wszystkie procesy nie pozwalają aktualnie na bardzo precyzyjną rekonstrukcję chronostratygraficzną.

Monika Broszko

Firma Archeologiczna „Archeo", os. Kopernika 1/46, 37-500 Jarosław; monabr@o2.pl

Dawny ratusz w Przemyślu w świetle najnowszych badań prowadzonych na przełomie 2021 i 2022 r.

słowa kluczowe: Przemyśl, ratusz, XVI–XVII w.

Badania związane były z przebudową północno-wschodniej części Rynku w Przemyślu. Dotyczyły odsłonięcia fundamentów ratusza oraz zbadania jego rozplanowania. Prace te związane były z realizacją zadania P*rzebudowa północno-wschodniej części Rynku Starego Miasta w Przemyślu* w ramach zadania *Podziemna Trasa Turystyczna w Przemyślu* na terenie stanowiska archeologicznego nr 38, AZP 108/84–104.

W trakcie prac, które trwały od listopada 2021 r. do kwietnia 2022 r., odsłonięto i zbadano 12 arów, na których zlokalizowano nieistniejący już ratusz przemyski. W drugiej połowie XVI w. architekt Andrzej Bononi przebudował istniejący już wówczas budynek. Prace wykończeniowe w niektórych partiach prowadzono jeszcze do końca 1568 r., a także w latach 1576, 1598 i na początku XVII w. W roku 1638, w czasie wielkiego pożaru miasta, spłonął hełm wieży, dach i zapewne niektóre stropy i drzwi ratusza. Budynek został rozebrany przez Austriaków w 1812 r., natomiast w to miejsce postawiono odwach. Obecne prace miały na celu odsłonięcie murów ratusza oraz uzupełnienie wyników badań sondażowych przeprowadzonych na rynku w 1972 r. przez A. Kunysza i A. Koperskiego.

Marcin Piotrowski[1], Patrycja Piotrowska[2], Dominik Szulc[3], Mirosław Rolla[4], Marcin Gnypek[2]

[1] Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; marcincastello@tlen.pl

[2] Gorgona (ArchaeoFuture), ul. Prosta 28A/1, 20-135 Lublin; pm.piotrowska@gmail.com; rotterdam10@wp.pl

[3] Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Rynek Starego Miasta 29/31, 00-272 Warszawa; rocznik.ltg@interia.pl

[4] Państwowe Muzeum na Majdanku, ul. Droga Męczenników Majdanka 67, 20-325 Lublin

Depozyt żydowskich przedmiotów obrzędowych znaleziony w trakcie badań archeologicznych przy ulicy Ogrodowej w Kraśniku w 2021 r.

słowa kluczowe: depozyt, chanukija, Kraśnik, XIX w., kultura żydowska

Podczas badań archeologicznych towarzyszących rozbiórce kamienicy przy ul. Ogrodowej 3A w Kraśniku został odnaleziony interesujący depozyt. Tworzyły go fragmenty pięknie zdobionej lampki chanukowej oraz kawałki kolejnych, co najmniej dwóch świeczników. Wszystkie przedmioty były uszkodzone, pokryte węglem i nagarem. Złożono je w ziemi we wkopanym żelaznym wiadrze o zaokrąglonym dnie. W jego wnętrzu zalegały również bryły spalonego drewna, niewielkie płaty skóry, a także ułamki naczyń ceramicznych i fragment naczynia szklanego. Z wiadra zachowały się kawałki mocno skorodowanych ścianek oraz żelazny pałąk. Bezpośrednio nad pojemnikiem znajdował się najpewniej intencjonalnie złożony spory otoczak kamienny. Depozyt z Ogrodowej został odkryty w odległości 14 m na północny zachód od Wielkiej Synagogi w Kraśniku.

Największy i jednocześnie najbardziej ozdobny element w zbiorze zdeponowanych przedmiotów stanowi lampka chanukowa wykonana ze srebrnej, złoconej blachy. Udało się ustalić, iż pochodzi z Warszawy, znaleźć wytwórcę, ustalić dokładny rok wybicia próby na srebrze, a nawet nazwisko probierza. Chanukija znaleziona w Kraśniku cechuje się ogromnym ładunkiem symbolicznym. Analiza architektoniczno-zwierzęco-roślinnej ornamentacji zdradza wiele interesujących szczegółów, z kolei analiza stratygraficzna znaleziska oraz ustalenia dotyczące datowania elementów zbioru umożliwiły połączenie aktu depozycji żydowskich przedmiotów obrzędowych z wielkim pożarem Kraśnika w 1877 r.

Krzysztof Misiewicz[1], Hubert Dziewiczkiewicz[1], Wiesław Małkowski[1], Aleksandra Dziewiczkiewicz[2]

[1] Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; kmisiewicz@uw.edu.pl / ORCID: 0000-0002-7724-4279; h.dziewiczki@student.uw.edu.pl / ORCID: 0000-0002-8201-9244; wmalkowski@uw.edu.pl / ORCID: 0000-0001-8337-8161

[2] Badacz niezależy; aleksandradziewiczkiewicz@gmail.com

Projekt „Komarów 1914" – zintegrowane badania geofizyczne pól bitewnych. Informacje wstępne

słowa kluczowe: badania geofizyczne, badania nieinwazyjne, I wojna światowa, pola bitewne, teledetekcja

W polskiej historiografii Bitwa pod Komarowem znana jest jako bój stoczony na polach wsi Wolicy Śniatyckiej w 1920 r. przez wojsko polskie z armia bolszewicką. Należy jednak pamiętać, iż 6 lat wcześniej w trakcie trwania I wojny światowej w tym rejonie stanęły naprzeciwko siebie 5. Armia Rosyjska i 4. Armia Austro-Węgierska. Przez pierwsze dwa dni bitwy armia generała Pawła von Plehwe odpierała ataki wojsk austro-węgierskich dowodzonych przez generała Moritza Auffenberga, jednak 28 sierpnia sytuacja uległa zmianie, zaś w nocy z 1 na 2 września rozpoczął się odwrót wojsk carskich w stronę Bugu. Do dnia dzisiejszego w lasach widoczne są relikty tamtych walk w postaci transzei, ziemianek, dołków strzeleckich oraz kraterów po ostrzale artyleryjskim obydwu armii. Spora część tego typu obiektów znajdowała się na terenie odlesionym, a co za tym idzie została na skutek upływu lat zniwelowana przez stale rozwijającą się gospodarkę rolną. Teren bitwy pod Komarowem jest idealnym poligonem badawczym. Występowanie na obszarze Roztocza Środkowego, Kotliny Zamojskiej i Grzędy Sokalskiej zróżnicowanych jednostek glebowych daje możliwość przeprowadzenia pomiarów w różnych warunkach glebowych. Dzięki finsowaniu Narodowego Centurm Nauki w ramach konkursu Preludium Bis-2 w sierpniu 2021 r. rozpoczęto prace mające za zadanie wypracowania skutecznej metodyki prowadzenia badań pierwszowojennych pól bitewnych. Badania w ramach *Projektu Komarów 1914* wykorzystują metody geofizyczne w sposób kompleksowy i wzajemnie się uzupełniający. Zadanie bazuje na przeprowadzeniu badań geofizycznych przy wykorzystaniu metod magnetycznych, profilowań elektrooporowych, tomografii elektrooporowej, GPR. Dodatkowo całość zostaje wsparta przez współczesne dane teledetekcyjne (zwłaszcza dane lotniczego skaningu laserowego), jak również dane archiwalne, tj. zasoby kartograficzne. Całość na etapie pozyskiwania danych i kolejno na etapie ich przetwarzania, gromadzenia, analizowania i dokumentowania spajają narzędzie geoinformatyczne, zwłaszcza powstający system informacji przestrzennej. Celem wystąpienia jest zaprezenotwanie projektu badawczego oraz wstępnych wyników prac terenowych, jak również poruszenie kwestii ochrony tego rodzaju stanowisk.

Angelika Bachanek

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin;
angelika.bachanek@vp.pl; ORCID: 0000-0002-9097-8971

Operacja warszawsko-dęblińska – wstępne wyniki badań reliktów Wielkiej Wojny na terenie Puszczy Kozienickiej

słowa kluczowe: operacja warszawsko-dęblińska, Puszcza Kozienicka, archeologia Wielkiej Wojny

W październiku 1914 r., pod Puławami oraz pod Dęblinem, stoczone zostały walki w ramach operacji warszawsko-dęblińskiej (określane też jako Bitwa Dęblińska) przez Armię Cesarstwa Rosyjskiego, Armię Imperium Niemieckiego oraz Armię Cesarstwa Austro-Węgier. Po tych działaniach, armia niemiecka ruszyła ku Mazowszu, zaś armia rosyjska zaczęła tworzyć umocnienia w trzech strefach obrony: Mozolice, Gniewoszów i Bąkowiec. Na przełomie lipca i sierpnia 1915 r., na przedpolach Twierdzy Dęblin nastąpił kolejny etap walk.

Po wydarzeniach tych pozostały w krajobrazie Puszczy Kozienickiej zarówno relikty ziemnych fortyfikacji polowych (współcześnie najbardziej czytelne), jak i forty twierdzy leżące dziś np. na terenach wsi Borek, Nagórnik oraz Głusiec.

Celem wystąpienia jest zaprezentowanie dotychczasowych wyników badań polegających na rozpoznaniu i ewidencjonowaniu pozostałości po bitwach z lat 1914 i 1915 na terenie Puszczy Kozienickiej. Stanowią je w większości obiekty nieruchome, takie jak ziemne fortyfikacje polowe, cmentarze oraz stała infrastruktura obronna Twierdzy Dęblin. Weryfikacje terenowe poprzedzone zostały analizą zasobów archiwalnych oraz literatury przedmiotu. Dostarczają one szeregu nowych informacji dotyczących działań wojennych prowadzonych w tym rejonie, w postaci dokładnej lokalizacji fortyfikacji, określenia czasu ich powstania i użytkowania, jak również stopnia destrukcji.

Monika Lis[1], Katarzyna Zdeb[2]

[1] Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.lis23@student.uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7131-7916

[2] Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa; k.h.zdeb@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4753-9295

Wyniki badań geofizyczno-archeologicznych przeprowadzonych na dawnym cmentarzu ewangelickim (Michałów, woj. lubelskie)

słowa kluczowe: badania geofizyczne, archeologia współczesności, żołnierze, II wojna światowa

Na obszarze dawnego cmentarza ewangelickiego przeprowadzono badania geofizyczne w celu zlokalizowania mogił żołnierzy z okresu II wojny światowej. Materiały historyczne oraz przekazy ustne mieszkańców wsi Michałów i Urszulin były poszlaką do zaplanowania i przeprowadzenia poszukiwań mogił żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza. Badania z zakresu archeologii konfliktu przeprowadzono w dwóch etapach: w pierwszej kolejności były to badania geofizyczne, a następnie prace wykopaliskowe. W wyniku badań geofizycznych wytypowano lokalizację mogił, w których następnie przeprowadzono badania archeologiczne. Badania wykopaliskowe umożliwiły początkowo odsłonięcie trzech mogił, a następnie kolejnych dwóch. W mogiłach znajdowały się drewniane trumny, częściowo uszkodzone. Na podstawie odsłoniętych ludzkich szczątków, fragmentów munduru i elementów wyposażenia udało się ustalić przynależność pochowanych żołnierzy. Przeprowadzona analiza odsłoniętych szczątków ludzkich i mundurów doprowadziła do wykluczenia miejsca pochówku jako mogiły żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza.

Magdalena Moskal-del Hoyo

Instytut Botaniki im. Władysława Szafera Polskiej Akademii Nauk, ul. Lubicz 46, 31-512 Kraków; m.moskal@botany.pl; ORCID: 0000-0003-3632-7227

Węgiel drzewny – dużo więcej niż próbka do datowania radiowęglowego

słowa kluczowe: węgiel drzewny, analiza antrakologiczna, użytkowanie drewna, rekonstrukcja roślinności, datowanie radiowęglowe

Węgiel drzewny jest najczęściej występującym na stanowiskach archeologicznych typem szczątków roślinnych. Zazwyczaj zbierany jest przez archeologów w celu uzyskania pomiaru wieku badanych obiektów lub warstw archeologicznych i najczęściej bez jego oznaczania taksonomicznego posyłany jest do laboratorium radiowęglowego. W tym kontekście omówiona zostanie potrzeba identyfikacji taksonomicznej węgli drzewnych przed ich datowaniem radiowęglowym, która może zapewnić selekcję najbardziej odpowiedniej próbki oraz jest pomocna przy wykazaniu występowania zaburzeń stratygraficznych. Referat ma na celu jednak opisanie większego potencjału badań węgli drzewnych. Badania antrakologiczne (gr. *anthrakas* – węgiel) bowiem pozwalają na otrzymanie różnorodnych informacji wzbogacających wiedzę z zakresu archeologii i botaniki, począwszy od danych paleoetnograficznych związanych z użytkowaniem przez człowieka surowca drewnianego różnych gatunków drzew i krzewów w poszczególnych okresach chronologicznych i w rozmaitych celach, po rekonstrukcje środowiska i scharakteryzowanie dawnej roślinności leśnej. Duży nacisk zostanie położony na znaczenie sposobu pobierania prób podczas wykopalisk archeologicznych dla osiągnięcia reprezentatywnych wyników badań, gdyż możliwości interpretacyjne zależą w dużym stopniu od kontekstu znalezisk węgli drzewnych oraz od uzyskania bogatego pod względem liczebności materiału antrakologicznego i udokumentowania różnorodności taksonomicznej na badanym stanowisku archeologicznym w analizowanej fazie.

Marcin Maciejewski[1], Kamil Filipek[2]

[1] Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4A, 20-031 Lublin / Ośrodek Badania Zasobów Cyfrowych i Systemów Inteligentnych, ECOTECH COMPLEX, ul. Głęboka 39, 20-612 Lublin; marcin.maciejewski@umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5032-9950

[2] Instytut Socjologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin / Ośrodek Badania Zasobów Cyfrowych i Systemów Inteligentnych, ECOTECH COMPLEX, ul. Głęboka 39, 20-612 Lublin; kfilipek@umcs.pl; ORCID: 0000-0003-0466-9388

Lubelska archeologia w cyfrowym świecie – oferta Ośrodka Badań Zasobów Cyfrowych i Systemów Inteligentnych dla archeologii

słowa kluczowe: pozyskiwanie i analiza danych cyfrowych, sztuczna inteligencja, badania interdyscyplinarne, analizy dużych zbiorów danych, od paleolitu po współczesność

W roku 2020 konsorcjum DARIAH-PL, do którego należy UMCS, pozyskało dofinansowanie na tworzenie infrastruktury badawczej dla nauk humanistycznych i nauk o sztuce – projekt *Cyfrowa infrastruktura badawcza dla humanistyki i nauk o sztuce DARIAH-PL* (skrótowo DARIAH-LAB; numer wniosku o dofinansowanie POIR.04.02.00-00-D006/20). Celem optymalnego wykorzystania tych narzędzi badawczych, rozwoju badań interdyscyplinarnych oraz poszerzania bazy analitycznej (tak sprzętowej, jak i na poziomie wiedzy) powstał zespół badawczy Ośrodek Badania Zasobów Cyfrowych i Systemów Inteligentnych (OBZCiSI). Jednym z komponentów projektu DARIAH-LAB i OBZCiSI jest archeologia.

Referat będzie prezentował zarówno pozyskaną i pozyskiwaną aparaturę, jak i założenia działania ośrodka. Stanowi on tym samym zaproszenie do współpracy zarówno naukowej, jak i komercyjnej.

Marta Stasiak-Cyran

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin / Muzeum Narodowe w Lublinie, ul. Zamkowa 9, 20-117 Lublin; martacyran@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-4222-880X

Nowy projekt dla archeologii pt. *Dziedzictwo dostępne. Profesjonalizacja kadr kultury i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego – interdyscyplinarne partnerstwo Muzeum Narodowego w Lublinie i Muzeum Historii Kultury w Oslo*

słowa kluczowe: fundusze norweskie, dziedzictwo archeologiczne, digitalizacja trójwymiarowa, dostępność

W lipcu bieżącego roku Muzeum Narodowe w Lublinie otrzymało decyzję o dofinansowaniu projektu złożonego w ramach działania: *Poprawa dostępu do kultury i sztuki* – Programu Kultura w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Celem jest współpraca na płaszczyźnie interdyscyplinarnego zarządzania dziedzictwem kulturowym, zwłaszcza wykonanie dokumentacji trójwymiarowej wybranych zabytków archeologicznych i wykorzystania tej dokumentacji dla ochrony, konserwacji i promocji dziedzictwa kulturowego w celu jego publicznego udostępniania. Do projektu zostaną zaproszone wszystkie muzea z regionu lubelskiego posiadające w swoich zbiorach artefakty archeologiczne.

Wymiana doświadczeń i współpraca doprowadzi do innowacyjnego wykorzystania modeli 3D dla celów zwiększenia kompetencji kulturalnej publiczności oraz rozwoju współpracy sektora kultury z branżami kreatywnymi. Wspólny projekt Lublina i Oslo przekształci istniejącą współpracę w stałe partnerstwo i otworzy nowe perspektywy dla roli muzeów we współczesnym wielokulturowym społeczeństwie.

Rezultatami policzalnymi będą: zdigitalizowane zabytki, specjaliści o podniesionych kompetencjach, warsztaty, debaty, wydarzenia edukacyjno-kulturalne, konferencje i wystawy.

Projekt będzie realizowany w okresie od 1 stycznia 2023 r. do 30 kwietnia 2024 r.

Mecenas Muzeum Narodowego w Lublinie

PGE
Polska Grupa Energetyczna

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

MUZEUM NARODOWE W LUBLINIE

UMCS
INSTYTUT ARCHEOLOGII

UMCS
WYDZIAŁ HISTORII I ARCHEOLOGII